

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПОПОВ ВОЛОДИМИР ЮРІЙОВИЧ

УДК 343.98.067

ДИСЕРТАЦІЯ

«МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ»

Спеціальність 081 – «Право»

(Галузь знань 08 – Право)

Подается на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

В. Ю. Попов

(ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Даньшин Максим Валерійович, доктор юридичних наук,
професор

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Попов В. Ю. Методика розслідування терористичного акту. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (галузь знань – 08 Право). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

У дисертації на підставі концептуальних основ криміналістичної науки, аналізу норм чинного законодавства і сучасної практики його застосування, сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних проблем та практичних рекомендацій щодо досудового розслідування терористичного акту, які мають значення для розвитку криміналістичних методик, теорії кримінального процесу та практичної діяльності правоохоронних органів.

Дослідження сутності тероризму як соціально-політичного явища через історичну призму показало, що на відміну від ранніх форм прояву терористичної діяльності, спрямованих переважно на використання методів терору як інструмента політичної боротьби, сучасний тероризм є якісно новим феноменом, особливою формою кримінального конфлікту, що передбачає використання ідеології насильства в якості засобу залякування, тиску або погрози, створення обстановки терору, атмосфери страху і безвихідності, досягнення широкого розголосу й суспільного резонансу з метою досягнення суб'єктами терористичної діяльності відповідної політичної, ідеологічної або корисливої мети. З'ясовано, що найбільш характерними ознаками сучасної терористичної діяльності слід вважати її здебільшого організований характер, ідеологічне прикриття політичної або корисливої мотивації, зрощування терористичної діяльності з міжнародною загальнокримінальною злочинністю, а також використання терористичними структурами глобалізаційних процесів та інтеграційних тенденцій як складових таких процесів для посилення впливу ідеології терористичних спільнот на території багатьох країн світу.

Запропоновано авторське визначення тероризму, під яким розуміють публічно вчинені, суспільно небезпечні злочинні дії або погрози такими, що передбачають організаційне, фінансове, матеріально-технічне або інше сприяння безпосередньому здійсненню одиничних або серії терористичних актів, спрямовані на нагнітання жаху і паніки, створення атмосфери безвихідності, пригніченості, неспокою з метою прямого або опосередкованого впливу щодо вчинення владними посадовими особами на користь терористів конкретних дій або виконання в їх інтересах відповідного комплексу політичних, соціальних чи економічних заходів.

Криміналістична характеристика терористичного акту розглядається як система криміналістично значущих відомостей про елементи механізму вчинення цих злочинів та кореляційні зв'язки між ними, що слугують предметно-інформаційною основою для розробки адресованих слідчій практиці науково-методичних рекомендацій, а також мають самостійне практичне значення для систематизації й аналізу вихідної інформації про терористичний замах, висунення й перевірки слідчих версій, вирішення інших завдань розслідування в умовах конкретної слідчої ситуації.

Розглянуто елементи способу терористичного акту: способи підготовки, вчинення та приховування злочину. Злочинці враховують найбільш сприятливі умови, що формуються на час здійснення терористичної атаки та обирають спосіб з урахуванням власних професійних здібностей, індивідуальних навичок та умінь. З'ясовано, що особливим способом приховування терористичного акту слід вважати приховування істинних цілей терористичного замаху. За ідеологічною основою терористичної діяльності насправді може приховуватися тактика політичної або геополітичної боротьби, спрямована на послаблення або усунення політичних супротивників, отримання повного контролю над природними та енергетичними ресурсами, виробничо-збутовими ланцюжками та галузями промисловості. Виявлено тенденції видозміни видів терористичного акту й перехід до кібернетичного та біологічного тероризму у майбутньому зі збереженням усіх існуючих форм терористичної діяльності.

Визначено, що до криміналістичної характеристики особи терориста доцільно включати: 1) відомості про мотив вчинення терористичної діяльності (терористичні акти вчиняються на ґрунті національної ненависті, з релігійних, політичних або ідеологічних переконань, з екстремістських мотивів тощо); 2) загальнобіологічні відомості (вік, стать, рівень фізичної підготовки, особливі прикмети тощо); 3) відомості щодо соціальних ознак особистості (віросповідання, професійна приналежність, місце проживання, сімейний стан, соціальний статус, ціннісні орієнтири тощо); 4) відомості про особисті якості та психологічні особливості (емоційна вразливість, потяг до релігії, темперамент, інтелект, здібності, психічні відхилення, психологічна залежність тощо); 5) відомості про поведінку підозрюваного до, під час та після вчинення злочину.

У процесі проведеного дослідження встановлено, що терористичні організації мають складну ієрархічну структуру, що складається з керівного, посередницького та виконавчого складу її учасників. Визначено кримінальні ролі та відповідні до них кримінальні функції у складі терористичного формування. Розглянуто окремі типологічні характеристики особи терориста.

Виокремлено категорії осіб – потерпілих від терористичного акту, які є безпосередніми та опосередкованими об'єктами злочинного посягання. В одних випадках, потерпілими є особи, які стають об'єктами терористичного замаху випадково, в результаті випадкового збігу обставин під час їх перебування в місцях масового скупчення людей, в інших – це спеціально визначені посадові особи, які виконують певні владні або службові повноваження у відповідній галузі.

З'ясовано, що обстановка вчинення терористичного акту характеризується як сукупністю суспільно-політичних і соціально-економічних умов, явищ та процесів, інших чинників об'єктивної дійсності, що склалися на території держави у певний часовий період, так і сукупністю обставин, які сформувалися на момент здійснення терористичного замаху в конкретному місці й у визначений час та безпосередньо сприяли або перешкоджали терористам у реалізації їх злочинних намірів. Здійснення терористичного акту обумовлюється його

публічним і неприхованим характером, вирізняється очевидністю самої події злочину. Вибір безпосереднього об'єкта терористичного замаху зумовлюється насамперед мотивами здійснення терористичної діяльності, передбачуванім кінцевим результатом терористичної атаки на певному об'єкті або території, а також прогнозованими подальшими негативними наслідками терористичного акту.

Відзначається, що вибір терористами певних знарядь злочину обумовлюється насамперед обраним способом злочинного посягання та низкою чинників, які є найбільш сприятливими для реалізації їх злочинних намірів. У якості знарядь та засобів вчинення терористичного акту злочинцями можуть використовуватися: вибухові пристрої та вибухові речовини; стрілкова або артилерійська вогнепальна зброя; технічні пристосування негайного або подальшого загоряння, легкозаймисті матеріали та горючі речовини; інші засоби (комп'ютерні віруси, біологічна або хімічна зброя, виробниче обладнання, транспортні засоби, предмети побутового призначення тощо).

Встановлено, що до типових слідів терористичного акту можуть бути віднесені: матеріальні сліди злочину (сліди вибуху, підпалу, використання вогнепальної зброї, розповсюдження отруйних речовин); ідеальні сліди злочину, які відображаються у вигляді пам'ятних образів у свідомості потерпілих, свідків-очевидців та підозрюваних; сліди комп'ютерної інформації (сліди електронного листування, відвідування інтернет-ресурсів з підозрілим контентом, комплексного шифрування операційної системи і жорсткого диска, використання бот-мереж, складних ланцюжків проксі-серверів тощо). Слідова інформація про злочин перебуває в кореляційній залежності від способу вчинення терористичних дій та може бути виявлена як безпосередньо на місці вчинення терористичної атаки, так і на місці вчинення підготовчих дій.

Обстоюється думка про те, що обставини, які підлягають з'ясуванню при досудовому розслідуванні терористичного акту, необхідно розглядати у якості самостійного та невід'ємного елемента окремої криміналістичної методики. Визначено перелік обставин, що входять до предмета доказування у кримінальних

провадження цієї категорії, з урахуванням специфічного механізму терористичної діяльності та особливостей криміналістичної характеристики аналізованих злочинів. Акцентується увага на тому, що перелік цих обставин може містити факти та відомості, що мають у процесі доказування допоміжний, орієнтувальний характер, проте їх встановлення має криміналістичне значення для одержання додаткових неспростовних доказів щодо розслідуваної події та винуватості злочинця.

Залежно від повноти вихідної інформації про характер і обставини розслідуваної події, які відомі на момент внесення відомостей про кримінальне провадження до Єдиного реєстру досудових розслідувань, повноти та характеру первісної інформації щодо особи терориста (особистостей членів терористичної групи або терористичної організації), виділено типові слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування терористичного акту, визначено відповідні їм тактичні завдання та алгоритми дій слідчого щодо їх вирішення. Виокремлено типові слідчі версії, які підлягають перевірці на початковому етапі розслідування зазначених злочинів.

Визначено особливості організації та планування розслідування терористичного акту, що пов'язані з оптимізацією цього виду діяльності. Відзначається, що ефективність організації розслідування аналізованих злочинів багато в чому залежить від налагодженої координаційної системи взаємообміну інформацією про перебіг та результати розслідування між всіма членами слідчо-оперативної групи, використання допомоги громадськості та можливостей новітніх інформаційно-комунікаційних ресурсів. Водночас, планування напрямів розслідування кожного конкретного кримінального провадження здійснюється з урахуванням вихідної слідчої ситуації, кількості встановлених епізодів терористичної діяльності, а також прогнозованих явищ і процесів, які можуть призвести до втрати важливої доказової інформації або інших негативних наслідків. Звертається увага щодо необхідності закріплення в КПК України положень, які передбачили б у разі необхідності можливість проведення перевірки заяв та повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення до

початку досудового розслідування, в тому числі й шляхом отримання у регламентований термін відповідного висновку експерта.

Розкрито форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час досудового розслідування терористичного акту та окреслено вимоги (принципи) щодо формування та функціонування слідчо-оперативної групи як найбільш оптимальної форми взаємодії у досудовому розслідуванні аналізованих злочинів. З метою забезпечення ефективності діяльності слідчого з оперативними підрозділами запропоновано доповнити чинний КПК України відповідними положеннями, що стосуються організаційних форм взаємодії учасників слідчо-оперативної групи, а також чітко розмежувати компетенції слідчих та оперативних працівників у співмірному, пропорційному відношенні.

Запропоновано криміналістичні рекомендації щодо ефективного проведення огляду місця події, допиту та обшуку під час розслідування аналізованої категорії злочинів. Наголошено, що вирішити тактичні завдання, що постають перед слідчим, можливо лише шляхом залучення до відповідної слідчої (розшукової) дії кваліфікованих спеціалістів різного профілю, якими, залежно від способу здійснених терористичних дій, можуть бути спеціалісти в галузі вибухотехніки, протипожежної безпеки, хімічної технології, інформаційно-телекомунікаційних систем, судової медицини, балістики, криміналістичної техніки та інші фахівці.

Розкрито загальні положення тактики негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування терористичного акту та обґрунтовано доцільність додаткового врегулювання процесуальної форми провадження негласних слідчих (розшукових) дій, яка слугувала б достатньою гарантією як для одержання достовірної доказової інформації, так і для забезпечення захисту прав і свобод людини.

Визначено й охарактеризовано тактичні операції, які проводяться при розслідуванні терористичного акту та спрямовуються на вирішення окремих тактичних завдань: «Мотивація злочину»; «Викриття та затримання особи терориста»; «Зв'язок терористичного акту з іншими злочинами загальнокримінальної спрямованості»; «Розподіл кримінальних функцій

учасників терористичної групи»; «Встановлення очевидців терористичного акту»; «Встановлення поширеності терористичного угруповання».

Розглянуто актуальні питання призначення судових експертиз як основної процесуальної форми використання спеціальних знань під час розслідування терористичного акту. Наголошено на особливій ролі інституту спеціальних знань в інформаційно-технологічному забезпеченні розслідування злочинів зазначеної категорії, як для успішного вирішення тактичних завдань, що постають перед слідством, так і для проведення повного, всебічного та об'єктивного досудового розслідування, забезпечення об'єктивності дослідження всіх обставин розслідуваної події.

Ключові слова: досудове розслідування, тероризм, терористичний акт, протидія, криміналістична характеристика злочинів, слідчо-оперативна група, групова (бригадна) організація розслідування, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, тактичні операції, судові експертизи.

ABSTRACT

Popov V.Y. Methodology for investigating a terrorist act. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis submitted for obtaining the Doctor of Philosophy Degree in Law, Speciality 081 – Law. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

In the dissertation on the basis of conceptual bases of criminological science, the analysis of norms of the current legislation and modern practice of its application, the number of theoretical problems and practical recommendations concerning pre-judicial investigation of the terrorist act which have value for development of criminological techniques, the theory of criminal procedure and practical activity of law enforcement agencies is formulated and substantiated.

The study of the essence of terrorism as a socio-political phenomenon through a historical prism showed that in contrast to the early forms of terrorist activity, aimed

mainly at using terrorist methods as a tool of political struggle, modern terrorism is a qualitatively new phenomenon, a special form of criminal conflict. violence as a means of intimidation, pressure or threat, creating an atmosphere of terror, an atmosphere of fear and hopelessness, achieving wide publicity and public resonance in order to achieve the relevant political, ideological or selfish goal by terrorist actors. It was found that the most characteristic features of modern terrorist activity should be considered its mostly organized nature, ideological cover of political or selfish motivation, merging terrorist activity with international crime, as well as the use of terrorist structures of globalization processes and integration trends as components of such influences. ideologies of terrorist communities in many countries around the world.

The author's definition of terrorism is proposed, which means publicly committed, socially dangerous criminal acts or threats that involve organizational, financial, logistical or other assistance to the direct commission of individual or a series of terrorist acts aimed at instilling terror and panic, creating an atmosphere of hopelessness, depression, anxiety for the purpose of direct or indirect influence on the commission by government officials in favor of terrorists of specific actions or the implementation in their interests of the relevant set of political, social or economic measures.

Forensic characteristics of a terrorist act are considered as a system of forensically significant information about the elements of the mechanism of these crimes and correlations between them, which serve as a subject-information basis for the development of scientific and methodological recommendations addressed to investigative practice, and have independent practical significance for systematization and analysis initial information about a terrorist attack, nomination and verification of investigative versions, solving other tasks of the investigation in a specific investigative situation.

The elements of the method of a terrorist act are considered: methods of preparation, commission and concealment of a crime. Criminals take into account the most favorable conditions that are formed at the time of a terrorist attack and choose the method based on their own professional abilities, individual skills and abilities. It has

been found that a special way of concealing a terrorist act should be to conceal the true purpose of a terrorist attack. The ideological basis of terrorist activity may in fact be hidden in tactics of political or geopolitical struggle aimed at weakening or eliminating political opponents, gaining full control over natural and energy resources, production and distribution chains and industries. The tendencies of modification of types of terrorist act and transition to cybernetic and biological terrorism in the future with preservation of all existing forms of terrorist activity are revealed.

It is determined that the forensic characteristics of a terrorist should include: 1) information about the motive for committing terrorist activities (terrorist acts are committed on the basis of national hatred, religious, political or ideological beliefs, extremist motives, etc.); 2) general biological information (age, sex, level of physical training, special features, etc.); 3) information on social characteristics of the individual (religion, professional affiliation, place of residence, marital status, social status, values, etc.); 4) information about personal qualities and psychological characteristics (emotional vulnerability, attraction to religion, temperament, intelligence, abilities, mental disorders, psychological dependence, etc.); 5) information on the behavior of the suspect before, during and after the crime. In the course of the research it was established that terrorist organizations have a complex hierarchical structure, consisting of management, mediation and executive staff. Criminal roles and corresponding criminal functions as a part of terrorist formation are defined. Some typological characteristics of a terrorist's personality are considered.

The categories of persons - victims of a terrorist act, who are direct and indirect objects of criminal encroachment, have been singled out. In some cases, the victims are persons who become the objects of a terrorist attack by accident, as a result of a coincidence during their stay in crowded places, in others - these are specially appointed officials who perform certain official or official duties in the relevant industry.

It was found that the situation of a terrorist act is characterized by a set of socio-political and socio-economic conditions, phenomena and processes, other factors of objective reality that have developed in the country in a certain period of time, and a set of circumstances that have formed on the moment of the terrorist attack in a specific

place and at a certain time and directly assisted or prevented terrorists in realizing their criminal intentions. The commission of a terrorist act is conditioned by its public and undisguised nature, characterized by the obvious nature of the crime itself. The choice of the direct object of a terrorist attack is determined primarily by the motives for the terrorist activity, the expected end result of a terrorist attack on a particular object or territory, as well as the predicted further negative consequences of a terrorist act.

It is noted that terrorists' choice of certain instruments of crime is determined primarily by the chosen method of criminal encroachment and a number of factors that are most favorable for the realization of their criminal intentions. As weapons and means of committing a terrorist act, criminals can use: explosive devices and explosives; small arms or artillery firearms; technical devices for immediate or subsequent ignition, flammable materials and combustible substances; other means (computer viruses, biological or chemical weapons, production equipment, vehicles, household items, etc.).

It is established that the typical traces of a terrorist act may include: material traces of the crime (traces of explosion, arson, use of firearms, spread of toxic substances); ideal traces of the crime, which are reflected in the form of memorable images in the minds of victims, eyewitnesses and suspects; traces of computer information (traces of e-mail, visits to Internet resources with suspicious content, complex encryption of the operating system and hard disk, the use of botnets, complex chains of proxy servers, etc.). Trace information about the crime is correlated with the method of committing terrorist acts and can be found both directly at the scene of a terrorist attack and at the scene of a preparatory action.

It is argued that the circumstances to be clarified in the pre-trial investigation of a terrorist act should be considered as an independent and integral element of a separate forensic methodology. The list of circumstances included in the subject of evidence in criminal proceedings of this category is determined, taking into account the specific mechanism of terrorist activity and the peculiarities of the forensic characteristics of the analyzed crimes. Emphasis is placed on the fact that the list of these circumstances may contain facts and information that are in the process of proving auxiliary, indicative, but

their establishment is of forensic importance to obtain additional irrefutable evidence of the investigated event and the guilt of the offender.

Depending on the completeness of the initial information about the nature and circumstances of the investigated event, which are known at the time of entering information about criminal proceedings in the Unified Register of Pre-Trial Investigations, the completeness and nature of initial information about the terrorist (members of a terrorist group or terrorist organization), which are made at the initial stage of the investigation of a terrorist act, the corresponding tactical tasks and algorithms of actions of the investigator to solve them are determined. Typical investigative versions have been identified, which are subject to verification at the initial stage of investigation of these crimes.

The peculiarities of the organization and planning of the investigation of a terrorist act, which are connected with the optimization of this type of activity, are determined. It is noted that the effectiveness of the investigation of the analyzed crimes largely depends on the established coordination system of exchange of information on the course and results of the investigation between all members of the investigative task force, the use of public assistance and the latest information and communication resources. At the same time, the planning of directions of investigation of each specific criminal proceeding is carried out taking into account the initial investigative situation, the number of established episodes of terrorist activity, as well as predicted phenomena and processes that may lead to loss of important evidence or other negative consequences. Attention is drawn to the need to enshrine in the CPC of Ukraine provisions that would provide, if necessary, the possibility of verifying applications and notifications of criminal offenses before the pre-trial investigation, including by obtaining within the prescribed period the relevant expert opinion.

The forms of interaction of the investigator with operational units during the pre-trial investigation of a terrorist act are revealed and the requirements (principles) for the formation and functioning of the investigative task force as the most optimal form of interaction in the pre-trial investigation of analyzed crimes are outlined. In order to ensure the effectiveness of the investigator's activities with operational units, it is

proposed to supplement the current CPC of Ukraine with relevant provisions concerning organizational forms of interaction between members of the investigative task force, as well as a clear delineation of competences of investigators and operational staff.

Forensic recommendations for effective inspection of the scene, interrogation and search during the investigation of the analyzed category of crimes are offered. It is emphasized that to solve the tactical tasks facing the investigator is possible only by involving in the relevant investigative (search) action of qualified specialists of various profiles, which, depending on the method of terrorist acts, may be specialists in explosives, fire safety, chemical technology, information and telecommunication systems, forensic medicine, ballistics, forensic technology and other specialists.

The general provisions of the tactics of covert investigative (investigative) actions in the investigation of a terrorist act are revealed and the expediency of additional regulation of the procedural form of covert investigative (investigative) actions is substantiated, which would serve as a sufficient guarantee for obtaining reliable evidence and protection of human rights and freedoms.

Tactical operations are defined and characterized, which are carried out during the investigation of a terrorist act and are aimed at solving certain tactical tasks: "Motivation of the crime"; "Exposing and detaining a terrorist"; "Connection of a terrorist act with other crimes of general criminal orientation"; "Distribution of criminal functions of members of a terrorist group"; "Establishment of eyewitnesses of a terrorist act"; "Establishing the prevalence of a terrorist group."

The topical issues of assigning forensic examinations as the main procedural form of using special knowledge during the investigation of a terrorist act are considered. Emphasis is placed on the special role of the institute of special knowledge in information technology support of the investigation of crimes of this category, both for the successful solution of tactical tasks facing the investigation and for a full, comprehensive and objective pre-trial investigation, ensuring the objectivity of all circumstances. the event under investigation.

Key words: pre-trial investigation, terrorism, terrorist act, counteraction, forensic characterization of crimes, investigative task force, group (brigade) organization of investigation, investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, tactical operations, forensic examinations.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Попов В. Ю. Актуальні питання сучасної криміналістичної характеристики терористичного акту: особа злочинця. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 2. С. 309–315.

2. Попов В. Ю. Сучасні можливості використання спеціальних знань при розслідуванні терористичного акту. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 181–186.

3. Попов В. Ю., Даньшин М. В. Особливості організації розслідування терористичного акту. *Право.ua*. 2020. № 1. С. 71–76.

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації у зарубіжних спеціальних виданнях:

4. Попов В. Ю. Проблема визначення тероризму в системі міжнародного та українського національного законодавства. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4. Том 2. С. 162–167.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Попов В. Ю. Щодо проблеми протидії тероризму в Україні. *Від громадянського суспільства – до правової держави: тези XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квітня 2018 р.)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 165–170. URL: <http://DSpace.univer.kharkov.ua>.

6. Попов В. Ю. Щодо формування окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.)*. Харків: Харків нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 157–158.

7. Попов В. Ю. Способи приховування терористичного акту, вчиненого в умовах воєнного стану. *Тendenції розвитку юридичної науки в інформаційному*

суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 грудня 2018 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». С. 169–172.

8. Попов В. Ю. Щодо проблеми криміналістичного аналізу особи терориста. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: збірник матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М.С. Бокаріуса (м. Харків, 18-19 квітня 2019 р.). Харків: ХНДІСЕ, 2019. С. 197–199.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1 Терористичний акт у структурі злочинної діяльності.....	27
1.1 Тероризм як форма кримінального конфлікту та детермінанти терористичної діяльності	27
1.2 Поняття тероризму та кримінально-правова характеристика терористичного акту (ст. 258 КК України).....	37
1.3 Структура та практичне значення криміналістичної характеристики терористичного акту.....	48
1.4 Аналіз елементів криміналістичної характеристики терористичного акту.....	58
Висновки до розділу 1.....	95
РОЗДІЛ 2 Особливості досудового розслідування терористичного акту.....	98
2.1 Обставини, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні терористичного акту.....	98
2.2 Слідчі ситуації початкового етапу розслідування.....	109
2.3 Особливості організації та планування розслідування терористичного акту.....	126
2.4 Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час досудового розслідування.....	140
Висновки до розділу 2.....	148
РОЗДІЛ 3 Тактика окремих слідчих (розшукових) дій і тактичні операції при розслідуванні терористичного акту.....	151
3.1 Особливості тактики окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні терористичного акту.....	151
3.2 Загальні положення тактики негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні терористичного акту.....	173
3.3 Тактичні операції при розслідуванні терористичного акту	185
3.4 Використання спеціальних знань при розслідуванні терористичного акту.....	197
Висновки до розділу 3.....	209
ВИСНОВКИ.....	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	219
ДОДАТКИ.....	246

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В останні роки значно загострилась проблема тероризму. Питання її протидії та стримування знаходиться у числі найбільш актуальних та пріоритетних завдань діяльності правоохоронних органів різних держав майже на усіх континентах світу. Особливістю сучасного тероризму стає використання нових видів зброї масового ураження, новітніх технологій й можливостей глобалізаційних процесів, що призводить до загибелі значно більшої кількості людей, завдання найбільших економічних збитків та екологічних наслідків, а також спричиняє психологічний ефект та руйнування традиційних цінностей суспільства у глобальному світовому масштабі.

На сучасному етапі розбудови дійсно правової держави в Україні з розвинутими демократичними інституціями, в умовах економічної та політичної нестабільності, а також значного кількісного та якісного збільшення злочинності у суспільстві перед правоохоронними органами держави постає гостра проблема ефективно протистояти сучасним виклакам дійсності. Так, одними з найнебезпечніших злочинів, є злочини терористичного спрямування, жертвами котрих стають іноді пересічні громадяни, діти, жінки та літні люди, які просто опинилися поряд з місцем злочину. Останнім часом, коли на Сході нашої країни триває збройний конфлікт, істотно збільшилась кількість необлікованої зброї, значно змінився соціально-психологічний портрет сучасного злочинця та на фоні новітніх досягнень науково-технічного прогресу перед наукою постає принципове завдання запропонувати практиці дійсно ефективний інструментарій розслідування терористичного акту. Саме криміналістика повинна відповісти на цей виклик, як наука, яка по праву знаходиться на передньому краї розслідування та розкриття кримінальних правопорушень.

За даними офіційної статистики кількість злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, в останні роки має тенденцію до зростання. Так, за період 2015 – 2020 рр. було зареєстровано 6 842 злочини, передбачені ст. 258 КК України (терористичний акт). Водночас аналіз статистичної інформації дає

підстави стверджувати, що ефективність протидії злочинам зазначеної категорії з боку органів досудового розслідування є вкрай недостатньою. Так, наприклад, у 2019 році із 909 зареєстрованих кримінальних проваджень про підозру повідомлено 6 особам, а до суду з обвинувальним актом спрямовано лише 4 провадження, у 2020 році з 465 зареєстрованих проваджень повідомлено про підозру 24 особам, а до суду з обвинувальним актом спрямовано лише 19 проваджень. Тобто до відповідальності притягається незначна кількість осіб порівняно із виявленими кримінальними правопорушеннями. Наведені обставини свідчать про наявність значних труднощів у діяльності слідчих в даному напрямі, що вимагає суттєвого оновлення й удосконалення відповідних криміналістичних методик.

Загальні теоретичні проблеми методики розслідування злочинів були висвітлені у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених Т. В. Авер'янової, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, І. О. Возгріна, А. Ф. Волобуєва, М. В. Даньшина, Л. Я. Драпкіна, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, В. М. Карагодіна, О. Н. Колесніченка, В. С. Коновалової, В. О. Образцова, М. В. Салтевського, В. В. Тіщенко, Р. Л. Степанюка, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, М. П. Яблокова та інших учених. У аспекті розбудови кримінально-правової характеристики, ці питання знайшли своє відображення у багатьох роботах відомих вітчизняних вчених-правників, представників вітчизняної кримінально-правової та кримінологічної школи (Антипенко В. Ф., Зеленецький В. С., Ліпкан В. А., Ємельянов В. П. та ін.). Криміналістичні питання розслідування тероризму містяться у роботах М. М. Букаєва, Ж. В. Вассалатій, В. Г. Гузікова, О. В. Ісакова, О. М. Коршунової, М. О. Ленка, А. Г. Марутіна, Г. В. Скуби, А. О. Степанова та інших.

Проте, більшість наукових праць авторів підготовлено на основі практики розслідування терористичних злочинів зарубіжних держав та іншої процесуальної регламентації. У вітчизняній криміналістичній науці взагалі є малодослідженими питання щодо єдиної ефективної науково обґрунтованої програми розслідування терористичного акту. Особливо актуально ця прогалина відчувається в

сьогоднішніх умовах загострення криміногенної ситуації в Україні на тлі військового протистояння, зростання конфліктного потенціалу внаслідок відкритих й прихованих протиріч у соціумі, зокрема, активізації підвищеної терористичної загрози з боку ісламських терористичних організацій, зайвої заполітизації суспільства, а також появи новітніх видів та форм терористичної діяльності. Саме ці обставини зумовлюють актуальність та своєчасність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації визначено відповідно до основних положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 501; Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, затвердженою постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 р.; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 рр., затвердженого наказом МВС України від 16.03.2015 № 275. Дисертаційну роботу виконано у межах науково-дослідної теми кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Комплексні дослідження проблем злочинності та окремих видів злочинів на основі верховенства права» (номер державної реєстрації 0116U000916). Тему дисертації затверджено Вченою радою юридичного факультету Харківського національного університету В.Н. Каразіна (протокол № 3 від 24. 10. 2018 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на підставі концептуальних основ криміналістичної науки, аналізу норм чинного законодавства і сучасної практики його застосування удосконалити теоретичні положення та виробити оптимальні практичні рекомендації щодо методики розслідування терористичного акту. Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі наукові завдання:

- розглянути сутність тероризму як соціально-політичного явища через історичну призму та розкрити детермінанти сучасної терористичної діяльності;
- на підставі аналізу норм міжнародного права та національного законодавства України виокремити відмінні ознаки, що властиві тероризму та запропонувати власне розуміння цього поняття;
- визначити практичне значення та елементний склад криміналістичної характеристики терористичного акту;
- визначити сучасні способи терористичного акту та розглянути складовий елемент криміналістичної характеристики – спосіб приховування, з урахуванням його специфічної інформаційної цінності;
- розглянути окремі типологічні характеристики особи терориста та встановити суб'єктно-особистісні властивості осіб, які входять до складу терористичної групи (терористичної організації), окреслити дані про особу потерпілого;
- надати характеристику обстановці, засобам та слідам вчинення терористичного акту;
- визначити і конкретизувати обставини, що підлягають з'ясуванню у провадженнях про злочини даного різновиду;
- встановити типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування терористичного акту, визначити відповідні їм тактичні завдання, типові слідчі версії та алгоритми дій слідчого щодо їх вирішення;
- визначити особливості організації та планування розслідування терористичного акту, що пов'язані з оптимізацією цього виду діяльності;
- розкрити форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час досудового розслідування терористичного акту та окреслити вимоги (принципи) щодо формування та функціонування слідчо-оперативної групи як найбільш оптимальної форми взаємодії у досудовому розслідуванні аналізованих злочинів;
- охарактеризувати специфіку проведення невідкладних (першочергових) слідчих (розшукових) дій при розслідуванні терористичного акту, обумовлених характером та змістом вирішуваних основних тактичних завдань;

- розкрити загальні положення тактики негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів даної категорії;
- визначити й охарактеризувати тактичні операції, які проводяться при розслідуванні терористичного акту;
- виявити особливості використання спеціальних знань під час досудового розслідування даної категорії злочинів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у зв'язку з досудовим розслідуванням терористичного акту.

Предметом дослідження виступає методика розслідування терористичного акту.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є загальнонауковий діалектичний метод пізнання дійсності та комплекс окремих наукових методів і прийомів наукового пізнання, зокрема: *історико-правовий метод* – при дослідженні історичних витоків тероризму як соціально-політичного явища (підрозділ 1.1.); *порівняльно-правовий метод* було використано при аналізі вітчизняного та зарубіжного законодавства щодо правового регулювання протидії тероризму як суспільно небезпечному злочинному діянню (підрозділ 1.2.); *системно-структурний метод* – при формуванні криміналістичної характеристики терористичного акту, типізації та систематизації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, розробці системи типових слідчих версій при розслідуванні терористичного акту (підрозділи 1.3., 1.4., 2.2.); *формально-логічний метод* – при розробленні пропозицій щодо внесення законодавчих змін і доповнень до чинного КПК України з метою процесуального забезпечення досудового розслідування терористичного акту (підрозділи 2.3., 2.4., 3.2.); *метод моделювання* – при розробленні криміналістичних рекомендацій щодо організації й планування розслідування терористичного акту, з'ясуванні у даній категорії проваджень особливостей тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій (підрозділи 2.3., 2.4., 3.1., 3.2., 3.3.); *статистичний та соціологічний методи* – при аналізі даних статистичної звітності, узагальненні матеріалів кримінальних проваджень,

анкетуванні та інтерв'юванні слідчих, оперативних працівників з питань оптимізації розслідування аналізованої категорії злочинів.

Емпіричну базу дослідження складають результати опитування 133 слідчих та оперативних працівників Національної поліції та Служби Безпеки України Харківської та Київської областей, аналітичні матеріали кримінальних проваджень за фактами вчинення терористичного акту за 2014 – 2020 рр., статистичні та аналітичні дані МВС України, Служби безпеки України, Офісу Генерального прокурора України (Генеральної прокуратури України), Інтерполу, а також особистий багаторічний досвід автора як співробітника правоохоронних органів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у дисертаційній роботі із урахуванням досягнень криміналістичної науки та запитів сучасної слідчої практики, сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних проблем та практичних рекомендацій щодо досудового розслідування терористичного акту, які мають значення для розвитку криміналістичних методик, теорії кримінального процесу та практичної діяльності правоохоронних органів. Найбільш значущими здобутками, що конкретизують новизну наукової праці, належать:

уперше:

- комплексно досліджено криміналістичну характеристику терористичного акту, визначено динамічний взаємозв'язок усіх елементів її системи на основі специфіки способу вчинення злочину, як основної детермінанти новітніх видів терористичного акту, виявлено майбутні тенденції видозміни терористичної діяльності та перехід до кібернетичного та біологічного тероризму зі збереженням усіх існуючих форм терористичної діяльності;

- розкрито загальні положення та основи тактики негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні терористичного акту та обґрунтовано обов'язковість додаткового врегулювання процесуальної форми їх провадження;

- аргументовано необхідність внесення змін і доповнень до чинного КПК України щодо чіткої регламентації організаційно-правової форми взаємодії

учасників слідчо-оперативної групи як найбільш оптимального та ефективного виду взаємодії при розслідуванні терористичного акту.

удосконалено:

- перелік обставин, що підлягають з'ясуванню у провадженнях про злочини даного різновиду, як самотійного та невід'ємного елемента окремої криміналістичної методики;

- систему типових слідчих ситуацій, слідчих версій, тактичних завдань та засобів їх вирішення на початковому етапі розслідування терористичного акту;

- наукові положення щодо організації та планування розслідування терористичного акту, що пов'язані з оптимізацією цього виду діяльності;

- теоретичні знання про тактичні операції як найбільш раціональний засіб вирішення окремих тактичних завдань при розслідуванні терористичного акту;

- організаційні і тактичні положення та рекомендації щодо особливостей проведення невідкладних (першочергових) слідчих (розшукових) дій при розслідуванні терористичного акту: огляду місця події, допиту та обшуку;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо сутності тероризму як соціально-політичного явища крізь призму його історичного розвитку, детермінант сучасної терористичної діяльності;

- підходи до розуміння поняття тероризму в системі міжнародного та українського національного законодавства;

- положення щодо форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час досудового розслідування терористичного акту;

- положення щодо сучасних можливостей судових експертиз як основної процесуальної форми використання спеціальних знань під час розслідування терористичного акту.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертації висновки, положення, рекомендації й пропозиції можуть бути використані:

- у практичній діяльності – безпосередньо слідчими та оперативними працівниками з метою підвищення ефективності досудового розслідування терористичного акту;

- у навчальному процесі – при підготовці підручників, навчальних посібників за криміналістичним спрямуванням та викладанні спеціальних курсів з розслідування окремих видів злочинів;

- у науково-дослідній роботі – для подальшого вдосконалення криміналістичної методики розслідування терористичного акту.

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані положення та висновки обґрунтовано на підставі власних досліджень. Для одержання наукових результатів автор проаналізував і критично осмислив низку нормативних джерел, наукових досліджень, слідчу та судову практику, обґрунтував теоретичні положення і запропонував практичні рекомендації, спрямовані на розроблення сучасної методики розслідування терористичного акту. Нові наукові результати отримані дисертантом особисто. У співавторстві опублікована одна наукова стаття «Особливості організації розслідування терористичного акту». *Право.и*. 2020. № 1. С. 71–76., в якій дисертантом охарактеризовано специфіку організаційних дій слідчого та окремі особливості його взаємодії з оперативними співробітниками під час розслідування терористичних актів (обсягом 0,5 д. а.). Дисертація є самостійним науковим дослідженням автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки і пропозиції дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, а також були оприлюднені на науково-практичних конференціях, зокрема: XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 2018 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики» (м. Харків, 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Тendenції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві» (м. Одеса,

2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (м. Харків, 2019 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено у 8 наукових публікаціях: у 4 наукових статтях, опублікованих у фахових періодичних виданнях (у тому числі одна в іноземному науковому виданні та одна у співавторстві), а також у 4 тезах наукових повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (287 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 254 сторінки, з них основного тексту – 202 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕРОРИСТИЧНИЙ АКТ У СТРУКТУРІ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Тероризм як форма кримінального конфлікту та детермінанти терористичної діяльності

Тероризм як антисоціальне й деструктивне явище належить до однієї з найбільш глобальних проблем сучасності, що становить особливу загрозу громадській, національній і міжнародній безпеці, призводить до зростання напруженості й конфліктного потенціалу, а також відіграє вкрай негативну роль у розвитку і життєдіяльності суспільства, окремої держави та світової спільноти загалом. В сучасних сформованих умовах терористична діяльність має тенденцію до постійного зростання її масштабу та динамічності, набуває зовсім інших нових форм та стає інструментом політичної влади зарубіжних країн у розгортанні ідеологічних протиріч та збройних протистоянь. Таким чином, суттєвого першорядного значення набуває створення насправді дієвих механізмів захисту нашої держави та прийняття своєчасних і симетричних заходів протидії цьому небезпечному явищу.

Отже, з метою дослідження тероризму як соціально-політичного явища перш за все розглянемо етимологічну сутність та історичні витоки цього феномену.

В академічному тлумачному словнику української мови визначається, що терор (від лат. terror – страх, жах) являє собою найгострішу форму боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення. Тероризмом є здійснювання, застосовування терору; діяльність і тактика терористів [233, с. 93–94]. Словник В.І. Даля трактує тероризм як прагнення лякати смертю, стратою, погрозами насильства і фізичного знищення, жорстокими каральними заходами і катуваннями, розстрілами [63, с. 401]. У словнику іноземних слів поняття «терор» і «тероризм» ототожнюються, і під ними мається на увазі політика залякування, придушення супротивників

вчиненням актів насильства (вбивств, вибухів, підпалів, захоплення заручників і т. д.) [178, с. 972].

Тероризм як політичне явище сягає своїм корінням в глибоке минуле. Так, термін «тероро» був введений в політичний лексикон Франції жирондистами та якобінцями, що об'єдналися для підготовки народного повстання і повалення «за допомогою залякування та приведення у жах» кабінету міністрів при королі Людовіку XVI. Однак тероризм як явище з'явився задовго до отримання своєї назви. Зведений у ранг державної політики, терор використовувався як засіб управління суспільством і придушення політичного противника, про що свідчать методи управління, і зокрема упокорення численних повстань рабів і населення [14, с. 30–31].

Спочатку терор був майже виключно індивідуальним феноменом. Головним було ліквідувати якусь конкретну особу. Це було просте фізичне знищення політичного противника, за яким зазвичай навіть не стояло спеціальної мети надання страхітливого впливу на свідомість і психологію мас. Індивідуальний терор служив звичайним інструментом політичної боротьби – крайнім засобом усунути більш сильного і могутнього політичного опонента або суперника [168, с. 6].

Походження масового терору пов'язують з Великою Французькою революцією (1789–1795 рр.), яка супроводжувалася кривавою розплатою буржуазії зі своїми супротивниками. Робесп'єр був головним ідеологом і натхненником Великого Терору. Він оголосив терор внутрішньою політикою цілої держави, спрямованої на винищення аристократії як класу. Внаслідок такої політики виникло безліч різного роду кримінальних і терористичних товариств, головною метою яких було вбивство і нажива, а не ідеї соціальних перетворень [14, с. 38].

З появою у XIX столітті організацій опозиційних державі, практикуючих систематичні замахы, поняття «терор» і «тероризм» поступово перестають поширюватися на сферу воєнних дій і виділяються в якості характеристики тільки певного виду політичної боротьби. Самі ці поняття конкретизуються і певною

мірою відокремлюються один від одного. Поняттям «тероризм» стали позначати політичні вбивства, діяльність опозиційних організацій та їх тактику, а поняття «терор» закріпилось за репресивними діями держави. І лише в найзагальнішому плані при позначенні терористичної практики і відокремлення її від інших видів політичного насильства обидва ці поняття стали взаємозамінними [252, с. 14–15].

Таким чином, тероризм як явище виник в рамках державної політики, а терор використовували політичні діячі у якості засобу управління суспільством і придушення противника, а згодом він придбав опозиційний характер [14, с. 44]. Терор з боку володарів поступово призводив до того, що тяга до терору виникла і в низах, у тієї самої маси, яку намагалися, слідом за елітою, залякати володарі [168, с. 7].

Розглядаючи тероризм крізь призму сучасного бачення слід відзначити, що відмінними рисами тероризму нашого часу є: породження загальної небезпеки; відкрито демонстративний характер досягнення цілей; навмисне формування на суспільному рівні стресової обстановки (напруженості, страху, пригніченості); вплив на певних людей з метою задоволення будь-яких претензій [14, с. 11]. Терористами використовуються існуючі в окремих регіонах приховані або відкриті протистояння, збройні конфлікти, невирішені соціальні проблеми й економічні кризові явища та здійснюються професійно підготовлені повномасштабні терористичні акції з метою зіткнення представників різних релігій, етнічних груп або ідейно-політичних течій. Кінцевими цілями керівників терористичних утворень як правило є певні політичні наслідки (дестабілізація суспільно-політичної обстановки, усунення або ослаблення політичних противників, захоплення влади, повалення конституційного устрою тощо), отримання матеріальної вигоди та подальша легалізація злочинних доходів (відкриття власної банківської установи, придбання матеріальних цінностей, введення грошових коштів у підприємницьку діяльність, придбання нерухомості тощо), а також перерозподіл сфер впливу та фінансових потоків серед представників бізнес-структур.

На наше переконання, новим напрямом тероризму слід вважати зрощування терористичної діяльності з міжнародною загальнокримінальною злочинністю, інтеграцію кримінального тероризму з релігійним, політичним або націоналістичним тероризмом. Зокрема, терористичними організаціями здійснюється незаконна торгівля людьми і людськими органами, контрабанда наркотичних засобів, отруйних і вибухових речовин, вчиняються заказні вбивства та викрадення людей. Переслідуючи певні ідеологічні мотиви терористи водночас прагнуть до одержання владних повноважень та здобуття необмежених фінансових можливостей. Новітніми тенденціями також є підтримка терористичними організаціями антиурядових і сепаратистських рухів, застосування у терористичній діяльності тактики повстанської боротьби, методів партизанської війни й диверсійної розвідки.

Специфічною особливістю сучасного тероризму необхідно визнати використання терористичними структурами глобалізаційних процесів та інтеграційних тенденцій як складових таких процесів для посилення впливу ідеології терористичних спільнот на території багатьох країн. Так, можливості безперешкодного перетину кордону, поширення на світовому рівні передових технологій, впровадження міжнародних програм обмінів дітей, студентів і спеціалістів, міжнародного науково-технічного обміну, збільшення між різними країнами обсягу товарообігу, прискорення руху товарів, послуг й інформації сприяють терористам у реалізації їх злочинних намірів та досягненні визначених терористичних цілей. Осередком для створення нових поколінь терористів є табори біженців, в яких спостерігається спалах інфекційних хвороб, поширення сексуального насильства над дітьми та продаж неповнолітніх осіб представникам кримінальних спільнот.

Таким чином, тероризм, вийшовши за національні межі внутрішньосупільних відносин окремої країни, стає руйнівною загрозою для всієї світової спільноти та впливає на всю систему міжнародних відносин загалом.

Визначенню сутності феномена тероризму як сучасного соціально-політичного явища приділяють увагу багато вітчизняних та зарубіжних науковців.

Так, В.Є. Петріщев вважає, що за своєю соціально-політичною суттю тероризм являє собою систематичне, соціально чи політично вмотивоване, ідеологічно зумовлене використання насильства або погрози його застосування, за допомогою якого, через залякування фізичних осіб, здійснюється управління їх поведінкою у вигідному для терористів напрямку, і досягається визначена терористами мета [191, с. 11]. М.П. Требін пропонує розглядати тероризм як соціально-політичне явище, яке засноване на використанні політичного насильства у вигляді терористичного акту з метою створення атмосфери страху та неминучості в суспільстві заради досягнення політичних суб'єктів терористичної діяльності [252, с. 22].

Р.Р. Карімов, формуючи своє бачення тероризму, розглядає його як суспільно небезпечне, визначене специфікою соціальної і політичної сфери суспільства, системне явище, обумовлене наявністю стабільних злочинних зв'язків між його суб'єктами, які мають корисливу, політичну, економічну або іншу зацікавленість в отриманні якої-небудь протиправної вигоди шляхом насильства чи загрози його застосування [103, с. 10–11].

Розглядаючи тероризм як девіантну форму поведінку, А.В. Нікітін робить розмежування дефініцій терору та тероризму. Зокрема, під терором він розуміє соціально-політичне явище державного або міждержавного характеру, виражене у здійсненні суб'єктами, що володіють владними повноваженнями, заходів політичного, державного характеру методом залякування населення окремої держави, групи держав, соціальних груп населення, які виділяються за національною, расовою, релігійною, ідеологічною або іншою ознакою, застосуванням різних форм насильства (фізичного, соціального та ін.). Тероризмом, на думку вченого, є соціальне явище, що виявляється як крайня реакція на кризу (соціального, політичного, ідеологічного характеру) у суспільстві з боку суб'єктів, що не володіють владними повноваженнями, з метою тиску на владні структури шляхом використання методу застосування насильства або погрози його застосування щодо третіх осіб, для залякування населення або

його окремих груп, для досягнення своїх цілей націоналістичного, релігійного або ідеологічного характеру [176, с. 8–9].

Доволі цікавою є наукова позиція вітчизняного дослідника В.С. Канціра, який на основі комплексного аналізу теоретико-методологічних підходів до розуміння сучасного тероризму пропонує авторське визначення останнього як еманациї зла в буття людства, спроби перетворення деструктивної ілюзії на дійсність завдяки суспільно небезпечній діяльності, яка супроводжується максимальним резонансом та полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні або загрозі застосування насильства і спрямована на привернення уваги до певних поглядів, одержання, утримання влади у суспільстві або тиск на владні структури з метою прийняття (неприйняття) ними бажаних для терористів рішень [100, с. 179]. Автор наголошує, що як соціальне явище, тероризм являє собою ідеологію, політику та соціальну практику суспільних сил (індивідів, груп та інститутів), які орієнтуються на нелегальні насильницькі форми зміни державного та суспільного устрою. Іншими словами – це несиметрична реакція, що використовується тоді, коли слабша сторона не може подолати сильнішу за допомогою звичайних засобів [101, с. 186].

Дослідження поняття тероризму також було в орбіті уваги багатьох американських дослідників. Так, наприклад, А. Шмідт під тероризмом розуміє насильницький метод або загрозу його використання, що застосовуються неурядовими законспірованими індивідами, групами або організаціями в мирний час, здійснювані з допомогою дискретних дій, спрямованих на різні об'єкти з певними цілями або ефектом [287, с. 54]. Натомість У. Лакер вважає, що тероризм являє собою нелегітимне використання сили для реалізації політичної мети шляхом загрози невинним людям [286, с. 72].

Аналізуючи різні підходи до розуміння тероризму Т.І. Бармашова і Т.Ф. Фазилова слушно відзначають, що: по-перше, тероризм являє собою суспільно небезпечне явище, що припускає елемент залякування, намір створити атмосферу страху і впливати на уряд або певні соціальні верстви суспільства; по-друге, тероризм являє собою одну з форм соціальної детермінації, яка покликана

коригувати процес вирішення соціальних протиріч на користь терористів антигуманними, деструктивними засобами; по-третє, тероризм не обходиться, як правило, без політичного мотивування, що відрізняє його від одиничних політичних вбивств; по-четверте, тероризм висловлює ентропійні процеси в суспільстві, що дезорганізують, руйнують системну єдність суспільства як прояв неузгодженості його керуючої і керованої підсистем [10, с. 248].

Тож, як бачимо, в запропонованих науковцями дефініціях спостерігаються спільні ключові риси, які й визначають сутність аналізованого явища. Такими є: використання насильства (погроза його застосування) як засіб залякування, тиску або погрози; політичне, релігійне, соціальне або ідеологічне підґрунтя терористичних цілей та нелегітимні форми досягнення відповідної мети; створення обстановки терору, атмосфери страху і безвихідності; досягнення широкого розголосу й суспільного резонансу; інтегрування тероризму та організованої злочинної діяльності.

Варто зауважити, що специфіка терористичної діяльності передбачає певні схожі ознаки з іншою формою насильства – війною. Як слушно зазначає С.О. Ефіров, війна і тероризм мають одну фундаментальну загальну рису – намагання досягти відповідних політичних цілей будь-якими засобами, будь-якими методами, крім тих, які розглядаються як «невигідні» [281]. Аналогія між тим і іншим феноменами, як наголошує дослідник, базується на тому, що в обох випадках мова йде про застосування зброї, вбивства, поранення і залякування людей [39, с. 230]. Л. Бонанате з цього приводу слушно зауважує, що тероризм виступає однією із можливих альтернатив звичайним формам війни, обмеженої не стільки прагненням країн до співпраці, скільки загрозою термоядерної війни, з одного боку, та зростанням міждержавного контролю, з іншого [285, с. 53]. Таким чином, тероризм треба розглядати крізь призму агресивних дій, які направлені на мирне населення окремої країни та повинні розглядатися як елемент ведення гібридних військових дій. У цьому аспекті можливо говорити про те, що тероризм – це ще й форма сучасної війни. На нашу думку, в умовах розповсюдження протистояння між ядерними державами саме тероризм буде й надалі розглядатися

як інструментарій для вирішення конфліктів між ними. Особливо з боку держав в яких діють антинародні режими та пропוגандуються насилля та свавілля владної верхівки.

Для з'ясування сутності феномена тероризму важливим також є визначення детермінантів цього небезпечного явища, тобто його причин та передумов, а також тенденцій розвитку новітніх проявів терористичної діяльності.

Так, відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо посилення боротьби з тероризмом в Україні», до основних причин сучасного тероризму належать: радикалізм, екстремізм, політизація проблематики міжнаціональних, етноконфесійних відносин, поширення громадянської нетерпимості та протистояння, насамперед у площині суспільно-політичних відносин, а також негативний вплив міжнародних терористичних і релігійно-екстремістських організацій [209].

Досліджуючи у своїй дисертаційній роботі детермінанти тероризму як соціально-правового явища, Д.Г. Белявський диференціює останні на чинники об'єктивного і суб'єктивного характеру. До об'єктивних чинників автор відносить: наявність тривалих невирішених соціальних конфліктів, відсутність механізмів легального досягнення соціально-політичних цілей, відсутність ефективних правових, адміністративних та організаційних заходів протидії тероризму, маргіналізацію частини населення. Суб'єктивними чинниками, на його думку, є наявність психічної і фізичної агресивності, дезадаптація і соціальне відторгнення особистості, фанатизм. Останні, в свою чергу, поділяються на ті, що піддаються впливу (наприклад, невирішеність найважливіших національно-етнічних питань), і ті, що не піддаються впливу (наприклад, причини, пов'язані з лібералізацією суспільних відносин) [21, с. 8].

У свою чергу А.Г. Марутін слушно виокремлює наступні чинники, що визначають наростання небезпеки тероризму в сучасних умовах: поширення у світовій політиці та внутрішньополітичному протистоянні практики застосування насильства; залучення все більш значних верств і груп населення в різні течії політичного екстремізму; широке застосування як міжнародним, так і внутрішнім

тероризмом особливо небезпечних форм і методів політично мотивованого насильства (наприклад, так званого масового тероризму); зміна тактики терористичних організацій різної ідейно-політичної спрямованості в бік вибору в якості об'єктів застосування сили або загрози її застосування не тільки громадян, але і об'єктів, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих тощо [167, с. 11–12].

На нашу думку, до основних детермінант, які сприяють у зверненні до терористичної діяльності окремих особистостей або тих чи інших груп, доцільно віднести наступні:

- наявність на території певного регіону або окремої держави політичних, релігійних або ідеологічних протиріч;

- зростання масштабів організованої злочинності у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї, вибухових речовин, наркотичних засобів та отруйних речовин;

- створення високоточної керованої зброї та нових видів зброї масового ураження (геофізичної, інфразвукової, променевої, геофізичної і т.д.);

- зацікавленість інших країн у формуванні протиріч і конфліктів на території окремої держави, забезпечення злочинних структур відповідною матеріально-технічною базою;

- нагнітання і продукування зацікавленими особами взаємної ненависті між представниками різних поглядів і переконань;

- нав'язування певного світогляду, способу життя та соціально-культурних цінностей, що суперечить традиціям окремих верств суспільства;

- наявність військових конфліктів на території певної країни, підвищена військова загроза з боку іншої держави;

- політична та економічна нестабільність, конкурентна боротьба за обмежені ресурси, недосконалість міграційної політики;

- відсутність належного контролю за переміщенням осіб, які відправляються на заробітки в країни Близького Сходу;

- поширення інформаційно-психологічного впливу та ідей радикального ісламу, пропагування ваххабізму;
- недосконалість інформаційно-аналітичної системи моніторингу за діяльністю радикальних та екстреміських організацій;
- загострення соціальної нерівності, зростання рівня безробіття, проблеми збільшення числа багатодітних сімей, маргіналізація суспільства тощо.

Варто наголосити, що визначені нами детермінанти тероризму не є вичерпними, проте є взаємопов'язаними і взаємозалежними з мотиваційною основою терористичної діяльності. Саме мотиви є рушійною та спонукаючою силою використання ідеології тероризму для вирішення сформованих протиріч та задоволення власних інтересів зацікавлених осіб. В окремих випадках вони можуть співпадати з причинами терористичної діяльності та бути її ідеологічним підґрунтям.

Зокрема, такими мотивами можуть виступати: жага особистої наживи і незаконного збагачення, прагнення до самовизначення та самоствердження особистості, насадження власних ідейних цінностей та моральних основ, прагнення до абсолютної влади, пропагування расової та мовної винятковості, потреба в повазі суспільства або держави до інших національних або релігійних груп, окремих верств суспільства, певного народу тощо.

Отже, з огляду на вищенаведене можемо констатувати, що на відміну від ранніх форм прояву терористичної діяльності, спрямованих переважно на використання методів терору як інструмента політичної боротьби, сучасний тероризм є якісно новим феноменом, особливою формою кримінального конфлікту, що передбачає використання ідеології насильства в якості засобу залякування, погроз та нагнітання страху з метою досягнення суб'єктами терористичної діяльності відповідної політичної, ідеологічної або корисливої мети.

Найбільш характерними ознаками сучасної терористичної діяльності слід вважати її здебільшого організований характер, ідеологічне прикриття політичної або корисливої мотивації, фінансування й координування неурядовими

організаціями, представниками кримінальних спільнот або окремими державами, а також використання терористами корупційних зв'язків з представниками органів державної влади, працівниками правоохоронних органів, співробітниками спецслужб зарубіжних країн та впливовими особами економічно-фінансового сегменту.

1.2 Поняття тероризму та кримінально-правова характеристика терористичного акту (ст. 258 КК України)

У сучасній науковій літературі можна знайти різні точки зору щодо визначення термінів «тероризм», «терористична діяльність», «терористичні злочини» та інших суміжних за змістом понять. Навіть у міжнародних правових нормах містяться неузгодженості та колізії, які беззаперечно впливають на ефективність правового регулювання протидії тероризму як суспільно небезпечному злочинному діянню. Більшість передових держав світу спрямовують свої зусилля на формування потужного антитерористичного законодавства та вдосконалення методів стримування терористичної діяльності. Разом з тим, слід констатувати, що і по теперешній час норми національного кримінального закону різних країн не мають єдиного підходу щодо розкриття змісту та розмежування досліджуваних понять.

Аналіз зарубіжного законодавства в сфері антитерористичної діяльності свідчить, що переважна більшість розвинених країн концентрують свою увагу на криміналізації організаційних і підготовчих дій, що мають високу ймовірність трансформації до безпосередніх проявів терористичної діяльності. Особлива увага приділяється ліквідації джерел фінансування тероризму шляхом посилення попереджувальних заходів кримінально-правового впливу та посилення кримінальної відповідальності за зазначені злочинні діяння. Разом з правовою регламентацією кримінальної відповідальності у межах кримінального закону, положення щодо протидії терористичній діяльності закріплюються і в окремих нормативно-правових актах (наприклад, у Франції є спеціальний закон «Про

боротьбу з тероризмом і посяганнями на державну безпеку», у Великобританії закон «Про затримання терористів», в Італії «Закон про боротьбу з тероризмом і підривною діяльністю тощо). При цьому законодавці окремих держав виділяють в кримінальних кодексах спеціальні розділи, які містять норми щодо визначення тероризму та встановлення конкретних видів терористичних злочинів.

Так, в кримінальному законі Франції терористичним злочинам присвячується окрема глава «Про акти тероризму» (Розділ II «Про тероризм» Книги 4). Відповідно до ст. 421-1 КК Франції, до актів тероризму відносяться діяння, якщо вони зв'язуються з будь-якою індивідуальною або колективною операцією, що має на меті суттєво порушити громадський порядок шляхом залякування або терору. До таких належать: умисні посягання на життя і особисту недоторканність, викрадення і незаконне позбавлення волі, так само як викрадення повітряного судна, корабля або будь-якого іншого транспортного засобу (п. 1); крадіжки, вимагання, знищення, пошкодження і псування, так само як злочинні діяння в галузі інформатики (п. 2); злочинні діяння у справах про бойові групи і розформовані рухи (п. 3); виготовлення або зберігання смертоносних або вибухових механізмів і знарядь (п. 4); приховування отриманого в результаті вчинення будь-якого із злочинних діянь, передбачених в вищеназваних пунктах 1-4 (п. 5) [256, с. 359–361]. Водночас, такі терористичні злочини як фінансування тероризму та залучення до терористичної діяльності КК Франції не передбачаються (кримінальна відповідальність за такі діяння встановлюється окремим законом).

Аналогічний підхід до визначення терористичних злочинів простежується також в КК Іспанії (глава VII «Про терористичні організації і групи та терористичні злочини»). У ч. 1 ст. 573 цього Кодексу визначено, що терористичним є будь-який тяжкий злочин проти життя, фізичної недоторканості, свободи, моральної цілісності, статевої свободи та цілісності, власності, природних ресурсів або навколишнього середовища, суспільного здоров'я; спричинення ризику катастрофи, пожежі; проти Корони; збройний напад, володіння, торгівля і зберігання зброї, боєприпасів та вибухових речовин,

передбачених цим кодексом, а також захоплення літаків, кораблів або інших транспортних засобів. У межах цієї статті визначаються цілі терористичної діяльності: повалення конституційного ладу, припинення або тяжка дестабілізація функціонування політичних інститутів, економічних або соціальних структур держави або примушування публічної влади вчинити певну дію чи не вчиняти таку; серйозне порушення громадського спокою; серйозна дестабілізація функціонування міжнародної організації; провокація стану страху серед населення або його частини [141, с. 240].

Численні форми дій, іменованих в міжнародному праві як терористичні діяння, знайшли також досить докладний опис в статтях глави XX «Злочини проти громадської безпеки» та глави XXXII «Злочини проти публічного порядку» КК Республіки Польща. Так, у ст. 163 зазначеного Кодексу визначено форми прояву насильства у вигляді: пожежі, руйнування будівлі, затоплення або обвалу землі, гірських порід або снігу, вибуху вибухових або легкозаймистих речовин або іншого бурхливого вивільнення енергії, поширення отруйних, задушливих речовин або речовин, що викликають опіки, бурхливого вивільнення ядерної енергії або вивільнення іонізуючого випромінювання. У ст. 252 КК Республіки Польща окремо виокремлюється такий злочин як захоплення або утримання заручника з метою примусу державного органу або органу самоврядування, установи, організації, фізичної або юридичної особи або групи осіб до певної поведінки [255, с. 35, 132–133, 174–175]. Однак, дефініції тероризму та терористичних злочинів в КК Республіки Польща відсутні. Законодавець обмежується лише переліком форм насильства.

Подібною також є ситуація і в правовій системі Китайської Народної Республіки. Наприклад, у статтях 120-122, 130 КК Китайської Народної Республіки встановлено кримінальну відповідальність за організацію, керівництво або активне членство в терористичній організації, захоплення і утримання повітряного транспортного засобу, морського, річкового судна або автомобіля із застосуванням погроз, насильства чи інших способів, появу в громадському місці зі стрілецькою зброєю, боєприпасами, вибуховими,

легкозаймистими, токсичними хімічними речовинами, що створило загрозу громадській безпеці тощо [254, с. 69–75], проте термін «тероризм» та суміжні з ним поняття (терористичні злочини, злочини терористичного характеру, терористичний акт) взагалі не використовуються.

Питання протидії тероризму знайшли своє відображення і в низці нормативно-правових актів України, серед яких особливе місце посідають Закон України «Про боротьбу з тероризмом» та чинний Кримінальний кодекс України. Водночас, нашою державою ратифіковано основні міжнародні документи: Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом; Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму; Міжнародну конвенцію про боротьбу з бомбовим тероризмом; Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму; Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму, а також інші міжнародні нормативно-правові акти.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей. Терористична діяльність охоплює:

- планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;
- підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;
- організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;
- вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;
- пропаганду і поширення ідеології тероризму;
- фінансування та інше сприяння тероризму.

У цій же статті надається визначення терористичному акту, під яким розуміється злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 КК України [206].

Отож, законодавець акцентує увагу на розумінні тероризму як суспільно небезпечної діяльності, а терористичного акту – як протиправного діяння, відповідальність за яке передбачена нормами КК України (бланкетна норма). При цьому об'єктивний бік тероризму і терористичного акту має багато спільного, а тероризм і терористичний акт співвідносяться як ціле й одиничне, як явище та його окремих (але неоднорідний) вияв [274, с. 42].

На жаль, вітчизняний законодавець не надає в кримінальному законі чіткого переліку конкретних злочинів, що належать до терористичної діяльності, що призводить до вільного трактування поняття терористичних злочинів та різного тлумачення, які саме злочини необхідно відносити до такої категорії. Невизначеними в КК України залишаються і межі терористичної діяльності, а також співвідношення суміжних кримінальних явищ, що відносяться до проявів тероризму. У цьому аспекті, уявляється за доцільне проаналізувати наукові підходи щодо розуміння сутності тероризму.

У вітчизняній науці кримінального права досить поширеним є підхід, запропонований професором В.П. Ємельяновим. Він розглядає тероризм з позиції трьох рівнів: 1) у вузькому (власному) розумінні; 2) у широкому розумінні; 3) у найбільш широкому розумінні [205, с. 10]. Так, тероризм у вузькому розумінні співпадає з поняттям «терористичний акт», кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 258 КК України [81, с. 79–80].

Тероризм у широкому розумінні охоплює тероризм у вузькому сенсі і всі інші злочини терористичної спрямованості. До категорії цих злочинів крім терористичного акту належать також інші злочини (наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча, захоплення заручників, напад на осіб чи установи, які користуються міжнародним захистом тощо), якщо ці дії

відбуваються публічно і спрямовані на залякування населення з метою впливу на осіб, від яких залежить прийняття вигідних для терористів рішень [81, с. 80].

Тероризм в найширшому сенсі охоплює тероризм в широкому сенсі і будь-яке сприяння підготовки або вчинення злочинів терористичної спрямованості або інших терористичних дій, наприклад, створення терористичної групи чи терористичної організації, підготовка терористів, пропаганда ідеології тероризму, публічні заклики до вчинення терористичних дій і публічне виправдання тероризму, фінансування тероризму тощо. Вчинення в реальній дійсності діянь, які підпадають під поняття «тероризм в найширшому сенсі» відповідає категорії «терористична діяльність» [81, с. 81–82].

У своїй книзі «Тероризм і злочини з ознаками тероризування: кримінально-правове дослідження» В.П. Ємельянов визначає, що під тероризмом слід розуміти загальнонебезпечні дії, що чиняться публічно, або погрози такими, спрямовані на залякування населення чи якоїсь його частини з метою прямого або непрямого впливу на прийняття якого-небудь рішення або відмову від нього в інтересах терористів [80, с. 38]. При цьому у подальшій науковій праці вчений уточнює, що тероризму можна дати виважене визначення лише шляхом встановлення системи взаємопов'язаних ознак, які у своїй нерозривній єдності характеризують його специфіку. Такими ознаками є вчинення або погроза вчинення суспільно небезпечних діянь, спрямованих на залякування населення з метою впливу на прийняття рішень органами державної влади України чи інших держав, міжнародними організаціями, об'єднаннями громадян, фізичними або юридичними особами, а також організаційне, матеріальне або інше сприяння зазначеним діянням [84, с. 73].

Російський дослідник С.М. Івлєв зазначає, що під тероризмом слід розглядати обумовлене певними ідеологічними, політичними, економічними передумовами комплексне кримінальне явище, що має складну (багаторівневу та багатоелементну) структуру, що виражається в загрозі, підготовці і (або) здійсненні одиничних або серії послідовних терористичних актів, а також інших діянь терористичного характеру, розрахованих на публічне сприйняття і

заячування населення або соціальних груп з метою примусити до прийняття державними органами, міжнародними або суспільними інститутами чи посадовими особами будь-якого рішення чи відмови від нього в інтересах терористів [94, с. 15]. Автор відзначає, що співвідношення кримінальних явищ, що відносяться до проявів тероризму, за ступенем спільності має бути наступним: тероризм (як соціально-правове явище, кримінальна діяльність); злочини терористичної спрямованості (охоплюються всі діяння, які містять хоча б окремі ознаки тероризму, наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча, захоплення заручників, вбивство, скоєне загальнонебезпечним способом, незаконні придбання, зберігання, використання, передача або руйнування ядерних матеріалів або радіоактивних речовин і т.п.); злочину терористичного характеру (характеризуються загальними ознаками безпосереднього об'єкта і суб'єктивної сторони, але розрізняються за способом); терористичні злочини у вузькому сенсі (власне терористичний акт, загроза його вчинення, а також супутні їм злочини) [95, с. 183].

Окремі вітчизняні науковці справедливо наголошують, що певна частина діянь, яка підпадає під поняття «тероризм у найширшому розумінні», криміналізована і має назву «терористичні злочини», які можуть здійснюватися у різних формах, але серед них виокремлюються дві основні ознаки: по-перше, вони спрямовані на заячування населення, на те, щоб викликати у населення відчуття страху, безпорадності і незахищеності за рахунок організованого і жорстокого насильства або погрози таким; по-друге, їм притаманна наявність спеціальної мети тиску на органи влади, міжнародні організації, фізичних або юридичних осіб для досягнення, потрібних терористам, наслідків за рахунок дій адресатів впливу. Поняття «терористичні злочини», за своїм змістом, є більш широким, ніж поняття «злочини терористичної спрямованості», оскільки, крім цих злочинів, воно охоплює всі форми та види сприяння ним; водночас воно є більш вузьким, ніж поняття «терористична діяльність», тому що не всі форми і види такої діяльності криміналізовані [143, с. 26–27].

Варто зазначити, що тероризм завжди передбачає використання різних форм насильства (дійсного або у вигляді погрози). Погоджуємося з думкою А.М. Кустова, який аналізуючи злочинну діяльність терористів виокремлює наступні способи насильства над особою при використанні терористичних методів:

- фізичне насильство (позбавлення життя, нанесення тілесних ушкоджень, позбавлення або істотне обмеження свободи певної особи), яке розраховане на те, щоб змінити правовий стан, політику шляхом фізичного усунення конкретної особи або групи осіб від виконання ними суспільної або державної діяльності;

- способи майнового насильства над особою, що мають ті ж цілі, але здійснюються шляхом посягання на державне суспільне майно або особисте майно окремих громадян, щоб позбавити конкретного діяча або організацію матеріальної бази для проведення в життя вибраної політичної або економічної лінії;

- способи морально-психологічного або психічного насильства (шантаж, погрози тощо), які розраховані на усунення тієї або іншої особи від відповідної діяльності або на зміну її характеру і змісту, або входять як складовий елемент у вищезазначені способи, оскільки злочинці завжди прагнуть до залякування супротивника [154, с. 44–45].

Відтак, здійснення терористичної діяльності передбачає застосування фізичного насильства щодо однієї групи осіб (випадкових жертв), а психологічна форма насильства як метод тиску або залякування спрямовується на інших осіб – посадових осіб, які мають владні повноваження для вчинення на користь терористів відповідних дій або виконання цілого комплексу заходів (зміни політичного або економічного курсу, зниження рівня дискримінації в суспільстві, збільшення обсягу прав національних меншин, звільнення ув'язнених осіб тощо).

Отже, викладене дозволяє виокремити наступні відмінні ознаки, що властиві тероризму як суспільно небезпечному злочинному діянню:

1) фізичне, моральне та/або психічне насильство використовується в якості методу досягнення іншої мети, кінцевий прояв якої може мати як злочинний, так і політичний, релігійний або інший характер;

2) цілеспрямоване створення обстановки жаху та терору, формування відчуття безпорадності та пригніченості слугують засобами примушування до прийняття або відмови від прийняття владними особами будь-якого рішення на користь терористів;

3) спричинення шкоди життю і здоров'ю людей, пошкодження або знищення майна породжує загальну високу суспільну небезпеку як для певної категорії осіб, так і суспільства в цілому, впливає на нормальне функціонування державних органів або громадських об'єднань;

4) насильницькі або ненасильницькі дії (вбивства, напади, погрози, залякування) мають публічний, відкритий характер, що створює широкий інформаційний розголос та збільшує суспільний резонанс, а отже посилює страхітливий вплив на населення та чинить відповідний тиск на владу.

Таким чином, виходячи з наведених ознак ми можемо зробити висновок про те, що під тероризмом слід розуміти публічно чинені, суспільно небезпечні злочинні дії або погрози такими, що передбачають організаційне, фінансове, матеріально-технічне або інше сприяння безпосередньому здійсненню одиничних або серії терористичних актів, спрямовані на нагнітання жаху і паніки, створення атмосфери безвихідності, пригніченості, неспокою з метою прямого або опосередкованого впливу щодо вчинення владними посадовими особами на користь терористів конкретних дій або виконання в їх інтересах відповідного комплексу політичних, соціальних чи економічних заходів.

Як вже нами зазначалося чинний КК України не надає вичерпного переліку злочинів терористичної спрямованості, проте криміналізує окремі склади терористичних злочинів в Розділі IX «Злочини проти громадської безпеки», зокрема: терористичний акт (258 КК України), втягнення у вчинення терористичного акту (258¹ КК України), публічні заклики до вчинення терористичного акту (258² КК України), створення терористичної групи чи

терористичної організації (258³ КК України), сприяння вчиненню терористичного акту (258⁴ КК України), фінансування тероризму (258⁵ КК України).

Найбільш суспільно небезпечним та особливо тяжким за наслідками є злочин, передбачений ст. 258 КК України – терористичний акт. Розглянемо його кримінально-правову характеристику, оскільки вона є основою для формування криміналістичної характеристики, а тому розкриття її суб'єктивних і об'єктивних ознак має суттєве значення для розробки методики розслідування терористичного акту.

Відповідно до ч. 1 ст. 258 КК України, терористичним актом визнається застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою [140].

Незважаючи на те, що законодавець відносить терористичний акт до злочинів проти громадської безпеки, цей злочин є багатооб'єктним. Основним *об'єктом* терористичного акту слід вважати громадську безпеку, тобто сукупність суспільних відносин, які забезпечують достатній рівень захищеності прав і свобод особистості, матеріальних та духовних цінностей суспільства, територіальної цілісності, суверенитету держави від вчинення різного роду загроз та впливу дестабілізуючих чинників. Разом із цим, додатковими об'єктами аналізованого злочину є життя й здоров'я громадян, нормальне функціонування органів державної влади, а також відносини власності.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у здійсненні двох форм загальнонебезпечних діянь: 1) застосування зброї, вчинення вибухів, підпалів, обвалів, затоплень, аварій, епідемій, катастроф та інших дій, що створюють небезпеку загибелі людей, заподіяння тілесних ушкоджень, значної матеріальної шкоди, руйнування важливих стратегічних державних об'єктів або передбачають настання інших тяжких наслідків; 2) відкрита або анонімна погроза вчинення зазначених дій, що виражається у доведенні інформації щодо реалізації злочинних намірів до відома суспільства, органів державної влади або конкретних посадових осіб та викликає обґрунтоване побоювання їх здійснення.

Суб'єктивна сторона терористичного акту характеризується умисною виною у формі прямого умислу, а також наявністю спеціальної мети – привернення уваги громадськості або влади до певних поглядів та ідей злочинців або впливу на прийняття в їх інтересах певних рішень або відмови від них для досягнення визначених політичних, релігійних, ідеологічних, корисливих чи інших цілей. Особа усвідомлює, що здійснює загальнонебезпечні дії, що породжують настання суспільно небезпечних наслідків або усвідомлює загрозу вчинення зазначених дій, і прагне діяти саме так.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Слід зауважити, що здійснення терористичного акту може бути засобом вчинення інших злочинів, таких як: посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України); дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114¹ КК України); захоплення заручників (ст. 147 КК України); напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК України); угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК України); застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК України) тощо.

Зазначені злочини, на нашу думку, слід відносити до терористичних злочинів, за умови, якщо вони мали публічний, відкритий характер та спеціальні терористичні цілі, визначені у ч. 1 ст. 258 КК України. У таких випадках зазначені дії кваліфікуються за сукупністю злочинів.

Підсумовуючи викладене слід зазначити, що в сучасних умовах Європейської інтеграції нашого суспільства, на тлі підвищеної терористичної загрози з боку ісламських терористичних організацій, зростання конфліктного потенціалу внаслідок відкритих або прихованих протистоянь в різних регіонах світу, збройного конфлікту на Сході нашої держави, нагальною потребою є вдосконалення механізмів правового регулювання протидії терористичим злочинам. Врахування українським законодавцем досвіду законотворчості зарубіжних країн могло б сприяти удосконаленню кримінально-правової кваліфікації елементів терористичної діяльності, що у свою чергу, безумовно здійснило би позитивний вплив на правозастосовчу практику виявлення та розслідування цих суспільно небезпечних злочинних діянь, а у подальшому на пряму сприяло би зближенню і гармонізації вітчизняного кримінального законодавства до норм і стандартів міжнародного права.

1.3 Структура та практичне значення криміналістичної характеристики терористичного акту

Необхідність формування криміналістичної характеристики окремих видів злочинів полягає у можливості достатньо ґрунтовного аналізу вихідної інформації про злочин, дослідження його типових криміналістично значущих ознак та закономірних між ними зв'язків. Вона є предметно-інформаційною основою та змістовною стороною окремої методики розслідування злочинів, слугує ціннісним орієнтиром для практичних працівників під час висування й перевірки слідчих версій, при обранні найбільш оптимального, тактично вивіреного на пряму розслідування.

Розробці й дослідженню криміналістичної характеристики злочинів присвятили свою увагу відомі вчені-криміналісти: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, В.Г. Гончаренко, Г.А. Густов, Л.Я. Драпкін, В.Ф. Єрмолович, В.А. Журавель, О.Н. Колесніченко, В.С. Коновалова, С.П. Мітрічев, А.Ф. Облаков, В.О. Образцов, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, А.В. Старушкевич, В.Г. Танасевич, В.В. Тіщенко, М.П. Яблоков та ін. Окремі проблеми криміналістичної характеристики злочинів терористичної спрямованості досліджували такі науковці, як Ж.В. Вассалатій, В.Г. Гузіков, Є.В. Давидов, О.В. Ісаков, А.Г. Марутін, М.М. Намазбекова, Г.О. Чорний та ін.

Так, дефініцію поняття «криміналістична характеристика злочинів» уперше запропонував відомий вітчизняний вчений, професор О.Н. Колесніченко. Він визначив, що криміналістична характеристика є системою відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів певного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними та слугує побудові і перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [111, с. 15].

Вагомий внесок у розробку наукової категорії «криміналістична характеристика злочинів» зробив Л.О. Сергєєв, який досліджуючи сутність і значення цього наукового поняття дійшов висновку, що особливості злочинів окремих видів, які мають криміналістичне значення (тобто значення для слідчої практики і для розробки наукових рекомендацій) відображаються у відповідних методиках розслідування. У сукупності вони формують криміналістичні характеристики окремих видів злочинів. Криміналістична характеристика, на думку науковця, становить сукупність взаємопов'язаних чинників, що характеризують особливості способів і слідів відповідних видів злочинів, обставин, що характеризують учасників злочинів та їх злочинні зв'язки, об'єкт посягання, час, місце й обстановку вчинення злочинів [227; 228, с. 437–443.].

У подальшому науковцями було деталізовано зміст цієї наукової категорії та запропоновано різні підходи до розкриття її сутності. Так, на думку М.В. Салтевського, найбільш досконалим є інформаційний підхід при

конструюванні визначення криміналістичної характеристики. Такий підхід означає, що: 1) криміналістична характеристика – це сукупність інформації, певним чином субординована в систему, яка становить собою абстраговану узагальнену інформаційну модель конкретної події; 2) опису підлягають не всі, а лише типові ознаки, тобто загальні для даного виду (групи) злочинів; 3) опис ознак здійснюють на якісному рівні, характеризуючи співвідношення їх кількісних сторін. З огляду на зазначене, вчений визначив криміналістичну характеристику як інформаційну модель, що становить собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [219, с. 266–267].

За іншим підходом О.О. Ексархопуло відзначає, що криміналістична характеристика є ідеалізованою моделлю злочину, а також слугує інформаційною базою для розроблення типових методик розслідування, обрання найбільш оптимальних способів установлення обставин події, що перевіряється. Типова криміналістична характеристика злочинів – це наукова абстракція, яка подана узагальненим описом сукупності взаємопов'язаних, криміналістично значущих ознак злочину певного різновиду, знання яких дозволяє методично вірно організувати розслідування кримінального провадження і тим самим вирішити завдання, поставлені перед слідчим з максимальною ефективністю [280, с. 676–677].

У свою чергу В.І. Куліков пропонує досліджувану категорію розглядати одночасно як з точки зору наукової категорії, так і з позиції категорії практичної слідчої діяльності. Зокрема, під криміналістичною характеристикою як науковою категорією методики розслідування автором розуміється сукупність знань про криміналістичні системи і структури злочинів, що зустрічаються в слідчій практиці, зміст і взаємозв'язки їх елементів, які використовуються в дослідницьких цілях в якості вихідної бази для розробки найбільш оптимальних і ефективних методик розслідування злочинних діянь. Під криміналістичною характеристикою як важливою категорією практичної слідчої діяльності розуміється система відомостей про загальні, родові, видові та індивідуальні елементи (риси, властивості, ознаки) структури злочинного діяння, що відображає

певну реальну подію і слугує орієнтиром у виборі напрямів розслідування, збирання криміналістичної інформації, пошуку винного, вирішенні інших завдань розслідування [152, с. 12–13].

Спираючись на результати аналізу найбільш відомих робіт І.О. Возгрін зробив висновок, що криміналістична характеристика злочинів є системою узагальнених фактичних даних і заснованих на них наукових висновків та рекомендацій про найбільш типові криміналістично значущі ознаки злочинів, знання яких необхідне слідчим для організації та здійснення всебічного, повного, об'єктивного та швидкого розкриття і розслідування. Автор відзначив, що науковою базою розробки криміналістичної характеристики злочинів є вчення про причинність, прогнозування, діагностику, злочинні навички, сліди злочинів та ін. Водночас, її емпіричною базою слугують відомості про злочинну діяльність та практику попередження, розкриття і розслідування злочинів [40, с. 296–297].

Крім зазначених підходів до розуміння сутності криміналістичної характеристики злочинів, дослідниками були запропоновані й інші підходи [31; 60; 83; 86; 88; 162; 165; 181; 182; 218; 224; 239; 244]. Окремі науковці пропонують виділяти різні види та рівні криміналістичної характеристики злочинів. Наприклад, О.П. Резван і М.В. Суботіна вважають, що необхідно розрізняти два види криміналістичної характеристики злочинів – загальну і окрему [133, с. 241]. А.Ф. Лубін виокремлює загальну, родову і видову криміналістичні характеристики злочинів [137, с. 48–49]. М.П. Яблоков виділяє криміналістичну характеристику окремого злочину, виду, різновиду, групи злочинів [136, с. 61]. Не вдаючись у подробиці цієї наукової дискусії, відзначимо, що при формуванні окремої методики розслідування терористичного акту, на нашу думку, у якості інформаційної моделі розслідуваного злочину доцільно досліджувати саме конкретну криміналістичну характеристику злочинів.

Дискусійними і по теперішній час залишаються питання, пов'язані зі структурою криміналістичної характеристики злочинів, тобто кількісним складом та змістовною сутністю її елементів. Так, І.О. Возгрін до безпосередніх складових частин криміналістичних характеристик відносить такі елементи:

1) характеристику вихідної інформації; 2) відомості про предмет злочинного посягання; 3) дані про спосіб підготовки, вчинення і приховування злочинів, типові наслідки злочинних дій; 4) відомості про типові особистісні особливості злочинців і потерпілих; 5) узагальнені дані про найбільш поширені мотиви окремих видів злочинів; 6) обставини, що підлягають доказуванню [40, с. 299–301].

Дещо іншою є наукова позиція І.Ф. Герасимова та Л.Я. Драпкіна. Вони визначають, що основними структурними елементами криміналістичної характеристики злочину, які визначають її зміст, можна вважати: 1) поширеність злочинного діяння (чинник, який обумовлює так звану криміналістичну готовність органів розслідування); 2) особливості виявлення даних злочинів, що мають порівняно загальний характер; 3) типові риси самої злочинної події і обстановки скоєння злочину (об'єкт злочинного посягання, місце, час, умови, інші обставини, що характеризують обстановку); 4) механізм слідоутворення, характерний для даного виду або групи злочинних посягань (відомості про локалізацію слідів, їх ознаки, види, збереження й інші дані, що дозволяють більш ефективно шукати сліди і працювати з ними); 5) спосіб вчинення злочину – обумовлений (детермінований) цілою низкою суб'єктивних і об'єктивних чинників комплекс дій суб'єкта (суб'єктів) з підготовки, вчинення і приховування злочинного діяння [130, с. 345–346].

На наш погляд, найвдаліше визначили зміст криміналістичної характеристики злочинів А.Ф. Волобуєв, О.В. Одерій та Р.Л. Степанюк. Вчені відзначали, що вона містить відомості про такі елементи механізму злочинів, як: 1) предмет злочину (гроші, матеріальні цінності, наркотичні речовини тощо); 2) місце, час та обстановка, характерні для вчинення злочинів окремих видів; 3) способи підготовки, вчинення та приховування злочинів – певна система дій, прийомів та окремих операцій злочинців, у т.ч. використання знаряддя злочину (автотранспорту, вогнепальної й холодної зброї, знарядь зламу тощо); 4) сліди злочинів (різноманітні зміни, які вносяться ними в навколишню обстановку); 5) особа злочинця (комплекс властивостей злочинця, його зв'язків і відносин,

пов'язаних з учиненням злочинів, що можуть бути використані для їх розслідування); 6) особа потерпілого (характер поведінки, майнове положення, соціальні зв'язки тощо) [122, с. 9].

Отже, вчення про криміналістичну характеристику злочинів може слугувати вихідною теоретичною та інформаційною основою для побудови криміналістичної характеристики терористичного акту.

Відзначимо, що криміналістична характеристика терористичного акту за своєю сутністю та змістом має суттєві відмінності від інших характеристик насильницьких злочинів. Ці відмінності обумовлюються насамперед специфічним механізмом вчинення терористичних злочинів. З одного боку, терористичні злочини вчиняють страхітливий вплив на суспільство або його окремі соціальні групи, створюють паніку й викликають невіру в безпеку, а з іншого – слугують способом впливу на владних третіх осіб з метою прийняття останніми вигідних для терористів рішень, тобто мають певні політичні (геополітичні), ідеологічні або корисливі цілі. Відтак, залякування та нагнітання жаху виступають соціально-психологічними чинниками, спрямованими на примушування посадових осіб до виконання або невиконання ними тих чи інших конкретних дій, а насильство (погроза його застосування) є засобом досягнення відповідних злочинних наслідків.

Науковці, які досліджували проблемні питання методики розслідування терористичних актів, приділили окрему увагу з'ясуванню сутності та структури криміналістичної характеристики зазначених злочинів. Так, А.Г. Марутін підкреслює, що питання криміналістичної характеристики обумовлені проблемами інформаційного забезпечення. Інформація про терористичні акти є розрізною, оскільки злочини скоюються в різних регіонах, а частина інформації про скоєний терористичний акт засекречується, що відбивається на якості розслідування. Автор зазначає, що криміналістична характеристика терористичного акту є системою узагальнених і взаємопов'язаних фактичних даних і заснованих на них наукових висновках, рекомендаціях по оптимізації процесу розслідування на початковому етапі. На його думку, визначальними

елементами криміналістичної характеристики терористичного акту є: спосіб вчинення злочину, включаючи його слідову картину; характеристика особистості злочинця та його типологічних особливостей; характеристика особистості типових жертв злочинів і об'єктів посягання; характеристика обстановки злочину [167, с. 8]

Досліджуючи теоретичні основи криміналістичного забезпечення розслідування терористичного акту, М.М. Намазбекова визначає, що криміналістична характеристика терористичного акту являє собою науково розроблену на основі узагальнення слідчої, експертної та судової практики систему відомостей про властивості і ознаки, що притаманні терористичному прояву і забезпечують розробку окремих криміналістичних методик. Криміналістична характеристика, як відзначає дослідниця, включає в себе: типові об'єкти терористичного акту; способи фінансування підготовки і здійснення терористичних актів; типові знаряддя і засоби теракту; типові властивості і ознаки особи терористів; специфічні матеріальні сліди злочину і ін. [174, с. 10].

У якості основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з тероризмом, В.Г. Гузіков виокремлює: цілі вчинення злочину, вимоги, що висуваються терористами в залежності від виду і форми тероризму; особистість виконавця і організатора злочину; спосіб підготовки і вчинення злочину; спосіб повідомлення про підготовлюваний або вчинений акт тероризму; характеристику знарядь і засобів, що застосовуються при вчиненні злочину; особливості об'єкта злочинного посягання; обстановку місця вчинення злочину; особливості слідів і їх взаємозв'язки [59, с. 11–12].

Є.В. Давидов слушно наголошує, що незважаючи на достатню схожість елементів криміналістичної характеристики багатьох видів злочинів, у тому числі терактів, з іншими, особливість кожного полягає в співвідношенні цих елементів між собою та смислового змісту кожного з них. Автор вважає, що основними елементами криміналістичної характеристики актів тероризму є такі: способи підготовки, вчинення та приховування злочину; особливості особистості організатора і виконавця; особливості особистості жертви (об'єкта злочинного

посягання); обстановка місця і час вчинення злочину; особливості слідів і їх взаємозв'язків; характеристика ушкоджень і заподіяної матеріальної шкоди [61, с. 13].

З огляду на аналіз наукових положень та матеріалів слідчої практики спробуємо сформулювати поняття криміналістичної характеристики терористичного акту та визначити її структурні елементи.

На наш погляд, під криміналістичною характеристикою терористичного акту слід розуміти систему криміналістично значущих відомостей про елементи механізму вчинення цих злочинів та кореляційні зв'язки між ними, що слугують предметно-інформаційною основою для розробки адресованих слідчій практиці науково-методичних рекомендацій, а також мають самостійне практичне значення для систематизації й аналізу вихідної інформації про терористичний замах, висування й перевірки слідчих версій, вирішення інших завдань розслідування в умовах конкретної слідчої ситуації.

До основних структурних елементів криміналістичної характеристики терористичного акту ми відносимо:

- 1) способи підготовки, вчинення та приховування злочину;
- 2) характеристику особи злочинця та терористичної групи;
- 3) відомості щодо особи потерпілого;
- 4) обстановку вчинення терористичного замаху;
- 5) засоби та знаряддя вчинення злочину;
- 6) характеристику типових слідів терористичної діяльності.

Кількісний склад зазначених елементів криміналістичної характеристики є досить незмінним і стійким, проте як якісний – характеризується непостійністю та динамічністю, що пояснюється розробленням, удосконаленням та використанням з боку терористичних утворень нових видів терористичних замахів з урахуванням розвитку науково-технічного прогресу в сучасних сформованих умовах.

Не менш важливим аспектом формування криміналістичної характеристики злочинів, у тому числі й терористичної спрямованості, є дослідження її практичної спрямованості. Як слушно відзначає білоруський дослідник

В.Ф. Єрмолович, призначення криміналістичної характеристики злочинів визначається у двох напрямках. Перший напрямок полягає у подальшому розвитку теорії криміналістики, криміналістичної характеристики в цілому, і зокрема – її окремих видів. Другий напрямок безпосередньо пов'язаний із завданнями, які мають бути вирішені в процесі розслідування злочину [83, с. 15]. У цьому аспекті В.П. Бахін підкреслює, що в криміналістичній характеристиці злочинів необхідно чітко розмежовувати: а) теоретичну концепцію, як основу формування окремих методик розслідування злочинів; б) робочий інструмент розслідування, як систему зібраних та узагальнених даних про криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів. Вчений наголошує, що саме у можливості розкриття нового злочину з урахуванням даних про аналогічні раніше вже розслідувані – полягає практичне інструментальне значення розглядуваної категорії [12, с. 179–181].

Ми згодні з думкою більшості науковців, які визначають, що криміналістична характеристика злочинів є необхідною складовою частиною окремої криміналістичної методики розслідування [22, с. 265; 40, с. 296; 47, с. 238], оскільки саме вона становить відображення системи криміналістичних рис, властивостей, ознак злочину, що відобразилися в об'єктивній дійсності [50, с. 49]. Звідси, криміналістична характеристика надає об'єктивне уявлення про злочин, вказує його риси, які є відправними для методики розслідування. Ці риси за своїм змістом можуть бути віднесені до обставин предмету доказування по конкретному кримінальному провадженню (місце, час, спосіб вчинення злочину, особистість тих чи інших категорій злочинців, спосіб приховування кримінальних діянь, реалізації майна, здобутого незаконним шляхом тощо). Все це підлягає доказуванню у процесі розслідування і характеризує злочин з криміналістичної позиції, вказуючи на закономірності утворення доказів і можливість їх використання в доказуванні [57, с. 300].

Суттєвою є й практична функція криміналістичної характеристики злочинів. Так, у своєму монографічному дослідженні В.Л. Синчук наголошує, що у практичному сенсі криміналістична характеристика є робочим інструментом

слідчого, який він може використовувати у процесі розслідування конкретного злочину на підставі порівняння одержаних відомостей з тими типовими, що відображені у криміналістичній характеристиці і притаманні саме цьому виду злочинної діяльності [229, с. 38–39]. Аналогічну думку висловлюють й інші дослідники, які визначають, що практична значущість криміналістичної характеристики полягає в тому, що при розслідуванні конкретного злочину співставлення наявних даних (що, де, коли, яким чином, при яких обставинах тощо) з системою узагальнених відомостей (наукових даних) про злочини цього виду дозволяє виділити аналогічні за криміналістично-значущими ознаками злочини і на цій підставі врахувати криміналістичні рекомендації щодо подальшого плану розслідування [123, с. 429]. Отже, будучи ймовірним прообразом злочинної події, криміналістична характеристика може бути використана як своєрідна матриця, що накладається на конкретний випадок, для висунення як загальних, так і приватних слідчих версій і, таким чином, слугує вихідним орієнтиром, що направляє розкриття і розслідування вчиненого злочину [98, с. 19–20].

Практична значущість криміналістичної характеристики знаходить своє відображення у встановленні кореляційних взаємозв'язків та взаємозалежностей між її окремими елементами. У цьому аспекті О.Я. Баєв слушно відзначає, що призначення, а отже, і сутність криміналістичної характеристики злочинів як категорії науки криміналістики, слід шукати в першу чергу в осмисленні того, між якими елементами і яким чином встановлюються кореляційні зв'язки і залежності при конструюванні криміналістичної характеристики окремого виду злочинів і які при цьому виникають складності [5, с. 20]. О.С. Князьков зазначає, що через наукове пізнання змісту і характеру кожного із зв'язків можливе уточнення, по-перше, місця кожного із зв'язків у криміналістичній характеристиці злочину, по-друге, дійсної спроможності кожного з елементів відображати ознаки іншого елементу, тобто мати криміналістичну значимість [108, с. 126]. Так, при виявленні одного або декількох елементів криміналістичної характеристики можливо з достатньою точністю спрогнозувати наявність інших, раніше не встановлених

елементів, і таким чином виявити взаємозв'язки певних обставин розслідуваної події, визначивши тим самим напрямок слідчого пошуку. Зокрема, між елементами криміналістичної характеристики терористичного акту простежуються такі закономірні кореляційні зв'язки, як «спосіб вчинення злочину – засоби та знаряддя вчинення злочину – типові сліди терористичної діяльності»; «обстановка вчинення терористичного замаху – особа потерпілого – особа злочинця»; «спосіб приховування злочину – типові сліди злочину – особа злочинця», тощо.

Таким чином, наукові положення криміналістичної характеристики терористичного акту беззаперечно є важливими для удосконалення концептуальних засад криміналістичного забезпечення протидії злочинам терористичної спрямованості. Практичне значення криміналістичної характеристики полягає у тому, що вона є інформаційним засобом окремої методики розслідування, а також науковим інструментарієм, адресованим слідчій практиці, який надає змогу слідчому отримати знання щодо відповідного виду злочину, його типових ознак, проаналізувати вихідну інформацію про злочин на початковому етапі його розслідування, виявити взаємозв'язки і взаємозалежності між її окремими елементами і на цій підставі отримати дані про раніше невідомі обставини злочину, здійснити версійний аналіз цієї інформації та вирішити інші завдання розслідування, що постають перед слідчим в конкретному кримінальному провадженні.

1.4 Аналіз елементів криміналістичної характеристики терористичного акту

Одним з центральних та основних елементів криміналістичної характеристики терористичного акту є *спосіб злочину*. Як зазначає Р.С. Белкін, дані про спосіб вчинення та приховування злочину висвітлюють функціональний бік злочинної діяльності та включають в себе не лише операціональні відомості (яким шляхом підготовлюється, вчиняється та приховується злочин), але й дані

про те, як дії злочинця відображаються в навколишньому середовищі, тобто які сліди, «відбитки» дій злочинця виникають у результаті злочинного посягання [127, с. 688–689].

В криміналістичних джерелах зазначається, що під способом злочину слід розуміти систему дій з підготовки, вчинення, приховування злочину, детерміновану умовами навколишнього середовища та психофізичними якостями особи, які можуть бути пов'язані з вибіркоким використанням відповідних знарядь або засобів, умов місця і часу [93, с. 12]. У практичному плані значення способу полягає в тому, що слідчому важливо знати як найбільше відомих практиці способів підготовки, вчинення та приховування злочинів окремих видів. Це полегшує оцінку первинних матеріалів, надає роботі слідчого більш цілеспрямованого характеру, призводить до економного витрачання зусиль і дозволяє проводити розслідування в порівняно короткий строк [67, с. 49–50].

Важливо зазначити, що для характеристики способу вчинення терористичних дій має значення не тільки їх зміст, але і їх публічний характер. Якщо вчинені дії не мають публічного характеру, то не будуть досягнуті і цілі скоєння даного злочину. Неодмінною складовою способу вчинення терористичних дій є реальна небезпека настання наслідків, яка в кожному конкретному випадку визначається виходячи з обставин вчинення злочину: місця, часу, способу виконання об'єктивної сторони злочину [153, с. 372–374].

Способи злочинів терористичного характеру мають специфічні риси, до яких В.О. Коновалова слушно відносить:

1) нагнітання страху, що справляє сильний психологічний вплив, як правило, паралізує функцію нормальної діяльності цілих груп населення і, що особливо важливо, має тенденцію до поширення, приводить до тяжких наслідків;

2) глобальний у багатьох випадках характер погроз у плані їх поширення, що призводить до того, що цілі континенти перебувають в очікуванні можливого нападу, не розуміючи, коли і за що вони підлягатимуть нападу, що спричинить масове знищення людей. Останнє ініціює діяльність націоналістичних груп, які

для розв'язання політичних конфліктів використовують прояви (злочини), що мають терористичний характер;

3) несподіваність (раптовість) здійснення наміру, що спричиняє двоїстого роду наслідки. З одного боку, маси населення знаходяться у стані страху, напруженого чекання, що породжує бачення загрози скрізь. З іншого боку, розгубленість і відсутність цілеспрямованих дій по захисту від можливого нападу в правоохоронних органах, де невизначеність ситуації не дає змоги координувати зусилля і зосереджувати їх на вирішенні конкретного завдання [114, с. 724–725].

Як слушно відзначає Ж.В. Васалатій, криміналістичними особливостями способів терористичного акту є: ретельна підготовка, що включає в себе підготовку до терористичної діяльності і підготовку до злочину; різноманітність способів вчинення злочинів при єдності суб'єктів, а також мотивів і цілей, що їх об'єднують; вибіркового підходу злочинців до приховування злочину, при якому спостерігається ретельне приховування діяльності злочинної організації, повна або часткова відсутність приховування слідів події злочину (яка, навпаки, частіше носить ознаки наочності), а також комплекс заходів з протидії розслідуванню [27, с. 14].

Отже, аналіз наукової літератури та узагальнення слідчо-судової практики дозволяють визначити, що спосіб підготовки до терористичного акту включає такі дії злочинців:

1) розробку плану здійснення терористичної діяльності, вивчення відповідної довідкової літератури щодо використання вибухових пристроїв, вогнепальної та іншої зброї, консультування у інструкторів або обізнаних осіб;

2) пошук потенційних виконавців терористичного акту, вивчення їх особистісних особливостей з метою здійснення подальшої психологічної та ідеологічної обробки;

3) налагодження постійної взаємодії між учасниками терористичного замаху, розподіл їх кримінальних функцій, визначення конкретних злочинних дій кожного з них;

4) спостереження за територією та об'єктом злочинного замаху, вивчення закономірних особливостей оточуючої обстановки, обрання місця і часу вчинення терористичного акту;

5) підшукування зброї, вибухових речовин, боєприпасів, виготовлення, переміщення та установка вибухових механізмів;

6) підшукування транспортних засобів або військової техніки, необхідних для вчинення терористичної атаки, забезпечення учасників символікою терористичних організацій, агітаційними матеріалами;

7) визначення маршруту переміщення до об'єкта терористичного замаху, шляхів відходу від передбачуваного місця події;

8) навчання бойовиків в спеціальних воєнізованих таборах, розвиток у них відповідних умінь і навичок, необхідних для безпосереднього вчинення терористичної атаки (навичок бойових мистецтв, володіння зброєю, тактики ведення бойових дій тощо).

Варто відзначити, що способи безпосереднього вчинення терористичного акту мають тенденцію до постійного удосконалення, що обумовлюється розвитком новітніх інформаційних систем і технологій, а також розробленням та виробництвом нових видів зброї масового ураження (ядерної, хімічної, біологічної, надрадіочастотної, інфразвукової, променевої тощо). Злочинці враховують найбільш сприятливі умови, що формуються на час здійснення терористичної атаки та обирають спосіб з урахуванням власних професійних здібностей, індивідуальних навичок та умінь. Способи терористичного акту можуть бути виражені у двох формах: а) здійснення терористичних дій; б) погроза здійснення таких дій.

Результати емпіричних досліджень дозволяють виокремити наступні сучасні способи терористичного акту:

1. Здійснення підризу за допомогою дистанційних детонаторів. За таким способом вибухові пристрої приводяться в дію під впливом зовнішніх детонаційних імпульсів. Для безпосереднього вчинення вибуху використовуються підричники уповільненої, інерційної або миттєвої дії: підричники автоматичного

спрацювання з годинниковим механізмом, підривники, що спрацьовують від впливу радіохвиль, звукових хвиль або світлового випромінювання, при зміні магнітного поля тощо. Найчастіше вибухові механізми камуфлюються злочинцями під звичайні предмети побуту (фото апаратуру, вогнегасники, коробки, сумки, пакети, іграшки, книги, урни для сміття тощо) та встановлюються в мало примітних місцях терористичного замаху. Нерідко вибухові пристрої встановлюються на транспортних засобах або на ділянках їхнього маршруту. У таких випадках приведення в дію вибухового механізму відбувається при зближенні або контактній взаємодії з ціллю (при повороті ключа у замку запалювання, відкриванні дверей тощо).

Так, 27 квітня 2012 р. в м. Дніпропетровськ сталося чотири вибухи з інтервалом в 15 хвилин на трамвайних зупинках в центрі міста. В ході досудового слідства було встановлено, що гр. С., Ф., П., Р., переслідуючи злочинний умисел, спрямований на залякування населення та одержання матеріальної винагороди за припинення інших запланованих ними терористичних актів (злочинці вимагали 4,5 млн. доларів), встановили саморобні вибухові пристрої в бетонні урни для сміття біля трамвайних зупинок та кінотеатру «Родіна» («Панорама»), які були приведені в дію за допомогою дистанційних підривників. Після вчинених терористичних атак в мережі з'явилися анонімні листи, в яких злочинці погрожували вибухами на всій території України [251].

2. Приведення в дію вибухових механізмів шляхом самопідриву. До здійснення підриву таким способом залучаються терористи-смертники, які для скоєння вбивства в місцях значного скупчення людей використовують «пояс шахіда» – саморобні вибухові пристрої, що одягаються під одягу та приводяться в дію за допомогою електродетоната (керованим по радіо підривником). У якості «поясів шахіда» можуть застосовуватися широкий матерчатий пояс зі вшитими зарядами або накладний живіт, що імітує вагітність. З метою посилення потужності вибуху використовуються також наповнені вибухівкою і вражаючими елементами «жилети смертника». В окремих випадках вибухові пристрої

розміщуються у ручній поклажі (жіночих сумках, рюкзаках, барсетках тощо) або завантажуються у керований терористом-смертником транспортний засіб.

Наприклад, 7 липня 2005 р. в Лондоні в годину пік сталося чотири скоординованих вибухи, здійснених ісламськими терористами-смертниками М., Х., Ш., Я. Три вибухові пристрої, начинені вражаючими елементами, знаходились в рюкзаках смертників та були приведені в дію близько 8:50 ранку в поїздах Лондонського метрополітену, неподалік від станції Кінгс-Крос Сент-Панкрас. Майже через годину, о 9:47, четвертий терорист підірвав себе в двоповерховому автобусі на площі Тавісток, неподалік від вокзалу Кінгс-Крос. В результаті здійснених терористичних атак загинули 52 особи та більш 700 осіб отримали поранення [37].

3. Напад із застосуванням зброї. У зазначеній ситуації спосіб вчинення терористичного акту полягає у використанні зброї проти цивільного населення в місцях масового скупчення людей (концерних залах, стадіонах, громадському транспорті, освітніх закладах тощо) або у місцях перебування представників органів державної влади, конкретних посадових осіб (адміністративні будівлі, споруди урядового кварталу тощо). Зазначені дії характеризуються виконанням серії хаотичних або прицільних пострілів за допомогою вогнепальної зброї (автоматичної або самозарядної, стрілкової або артилерійської тощо) шляхом відкритого нападу або із укриття (засідки). В окремих випадках з метою нанесення тяжких тілесних ушкоджень злочинцями може використовуватися також і холодна (ударна, колюча, рубаюча або комбінована) або метальна зброя (осколкові, осколково-фугасні, кумулятивно-реактивні, димові або газові гранати тощо).

Як свідчать матеріали кримінальної справи, у вересні 2014 р. обвинувачений П., маючи намір призупинити роботу державної установи та зірвати заходи з військової мобілізації, а також з метою привернення уваги суспільства та органів державної влади до подій, які відбувалися в зоні проведення антитерористичної операції у східних регіонах України, створення тиску на органи державної влади для схиляння до прийняття рішення відносно її

зупинення, прийняв рішення та запланував здійснення терористичного акту у відношенні Орджонікідзевського та Фрунзенського районних військових комісаріатів м. Харкова. Реалізуючи свій злочинний намір, П. зупинив власний автомобіль на певній відстані від місця вчинення запланованого злочину, після чого, діючи навмисно, вчинив постріл з реактивного малогабаритного ручного вогнемету (МРО-А) по робочим кабінетам, розташованим на другому поверсі адміністративної будівлі військових комісаріатів та спричинив тим самим порушення роботи зазначеного об'єкта [144].

4. Контактне або дистанційне ініціювання загоряння. Зазначений спосіб полягає в ініціюванні початку горіння та появи відкритого вогню під впливом джерела запалювання. З метою підпалу терористами використовуються заздалегідь приготовані легкозаймисті та горючі речовини і матеріали (продукти нафти, ефіри, розчинники, лакофарбова продукція на основі горючих розчинників, балони з горючими газами тощо), або різного роду технічні пристосування негайного чи подальшого загоряння (палаючі запали, засоби з вбудованими запалювальними фітилями різної довжини, з годинниковим механізмом тощо). З метою зовнішнього ініціювання займання злочинцями можуть використовуватися спеціальні пульти підпалу (засоби дистанційного управління). Здійснення підпалу може бути вчинене також шляхом умисного оголення електропроводки для подальшого виклику короткого замикання.

Так, 18 липня 2019 р. близько 10:35 за місцевим часом в будівлі японської аніме-студії Kyoto Animation, розташованій в м. Кіото, був здійснений підпал, в результаті якого загинули 35 працівників студії та було знищено майже все обладнання і архіви, які перебували в будівлі. За версією слідства, підозрюваний Ш., проник в будівлю через головний вхід і підпалив приміщення за допомогою 40 літрів бензину, після чого сталася серія вибухів. За припущенням поліції початковий вибух був спричинений бензином, який після розлиття випарувався і змішався з повітрям. Також на місці події правоохоронцями було знайдено декілька невикористаних ножів. На початку досудового слідства було висунуто версію про вчинення терористичного акту [193].

5. *Збройне захоплення заручників.* Зазначений спосіб полягає у захопленні та триманні осіб у якості заручників із застосуванням погроз вбивства або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, висуненні вимог до органів державної влади або міжнародних організацій щодо виконання останніми конкретних зобов'язань, здійснення або навпаки не здійснення певних дій в інтересах злочинців заради звільнення захоплених осіб, збереження їх життя і здоров'я. Вимоги, що висуваються терористами можуть носити кримінальний, політичний або релігійний характер. Зокрема, до таких належать вимоги щодо: звільнення ув'язнених осіб та надання безперешкодної можливості сховатися на території іншої держави; отримання у якості викупу заручників грошових коштів у великих розмірах, матеріально-технічних засобів (зброї, авіатранспорту, закордонних паспортів, візи тощо); відставки уряду і зміни політичного, соціально-економічного курсу країни тощо. З метою втечі з місця злочину терористи використовують захоплених осіб у якості «живого щита».

Так, 21 липня 2020 р. підозрюваний К., переслідуючи злочинний умисел, спрямований на схиляння представників найвищої влади до виконання ними низки вимог, висунутих К., захопив рейсовий автобус із 13 пасажирами, що їхав з Краснилівки до Берестечка через Луцьк. Зупинивши захоплений автобус на Театральному майдані біля пам'ятника Лесі Українці в м. Луцьк, К. подзвонив до поліції та заявив, що він має при собі вибухівку та зброю. За фактом захоплення рейсового автобуса «Краснилівка-Берестечко» слідчими Служби безпеки України було розпочато кримінальне провадження за ч. 1 ст. 258 КК України (терористичний акт) [222].

6. *Розповсюдження отруйних хімічних речовин, біологічних агентів або радіоактивних елементів.* За таким способом досягнення цілей терористичного акту здійснюється шляхом масового отруєння людей через продукти харчування (отруєння ртуттю, ціанідами, аніліном, сполуками миш'яку тощо), поширення збудників різних інфекційних хвороб вірусної природи (сибірської виразки, натуральної віспи, висипного тифу, туляремії, африканської лихоманки тощо), використання швидкодіючих отруйних речовин нервово-паралітичної або

задушливої дії (зарину, табуна, зоман, фосгену тощо), забруднення атмосфери радіоактивними речовинами (радіоактивним ізотопом цезія, рубідія, америція тощо), поширення патогенних типів мікроорганізмів, що спричиняє загибель людей, епідемії, епізоотії та зараження навколишнього середовища. Терористичні дії полягають у зараженні відкритої місцевості, джерел водопостачання, сільськогосподарської продукції, одного або багатьох видів тварин на великих територіях, системи кондиціонування повітря в приміщенні тощо.

Найбільш великомасштабні терористичні акти із застосуванням отруйних речовин були здійснені членами релігійної секти «Аум Сенрікьо» в Японії. 20 березня 1995 р. злочинці практично одночасно, о 8 годині ранку, на п'яти лініях токійського метро застосували високотоксичну отруйну речовину нервово-паралітичної дії «зарін». В результаті ретельно спланованого і виконаного терористичного акту було заражено 16 підземних станцій метро. Смертельне ураження отримали 12 осіб і близько 4 тисяч осіб – отруєння різного ступеня тяжкості. Пізніше, 8 травня 1995 р., поліція на станції метро Шінджуку виявила пристрій з таймером, який повинен був у встановлений час запустити реакцію з утворенням синильної кислоти [89].

7. Здійснення кібератаки (напад на комп'ютерні та/або телекомунікаційні мережі). Використовуючи зазначений спосіб злочинці шляхом несанкціонованого доступу до інформації (інформаційних вузлів) в комп'ютерній системі здійснюють масовий злом автоматизованих систем управління або масове зараження комп'ютерних мереж шкідливим програмним забезпеченням (комп'ютерними вірусами) з метою порушення або припинення функціонування стратегічно важливих об'єктів національної інфраструктури (об'єктів енергетичного, військового, виробничого призначення, урядових будівель і т.д.) та спричинення державі значних економічних збитків. Терористичні дії можуть також полягати у викраденні, погрозі оприлюднення чи знищенні інформації, що складає державну таємницю або інший вид таємної (закритої) інформації шляхом подолання системи захисту інформаційної безпеки та отримання контролю над віддаленою (локальною) інформаційною системою. Для реалізації своїх

злочинних намірів терористи використовують ботнети (бот-мережі) – комп’ютерні мережі з таємно встановленим зараженим програмним забезпеченням, які в умовах анонімності (неможливості ідентифікації злочинців) дозволяють дистанційно керувати зараженими комп’ютерними системами без відома користувачів – відповідних службових осіб.

Прикладом здійснення нападу на комп’ютерні мережі, що знаходиться на одній межі з реальною терористичною кіберзагрозою та наочно демонструє її потенційні можливості є випадок, що стався на початку 2009 року, коли хакери з Пакистану атакували найважливіші об’єкти індійської інфраструктури. Серед них виявилось кілька фінансових установ, в тому числі Держбанк Індії. Атака сталася у відповідь на вимогу влади Індії знищити всі терористичні бази на території Пакистану і видати підозрюваних в організації серії терактів в Мумбаї [58]. Аналогічним прикладом можна вважати також кібератаку, що відбулася в квітні 2000 року в графстві Маручі штату Квінсленд (Австралія), коли зловмисникові вдалось вивести з ладу систему управління нещодавно побудованої водоочисної системи, в наслідок чого в навколишнє середовище (парки, річки) Маручідору вилилось близько 800 тис. м³ стічних вод [190].

Якщо терористичний акт здійснюється у формі погрози, способи злочину виражаються в безпосередньому або опосередкованому доведенні до адресата відомостей щодо намірів вчинення терористичного замаху. Висловлювання погрози може бути здійснено у відкритій формі (повідомлення інформації щодо особистості терористів) або носити характер анонімності (приховування особистості злочинців).

Особливим елементом криміналістичної характеристики терористичного акту, враховуючи його специфічну інформаційну цінність, є *спосіб приховування*, аналіз якого потрібно проводити окремо від способу вчинення терористичного акту поряд з іншими елементами. Під способом приховування злочину в криміналістиці прийнято розуміти заснований на реалізації системи об’єктивних і суб’єктивних факторів дійсності комплекс дій чи бездіяльність особи, що приховує злочин до, в момент або після вчинення злочину [66, с. 10]. Види

способів приховування злочину можуть поєднуватися в групи схожих способів, а також існувати самотійно [16, с. 365–373].

Серед сучасних науковців питання щодо класифікації способів приховування злочинів достатньо ґрунтовно дослідив професор М.В. Даньшин. Він виділяє такі основні види способів приховування злочинів: 1) переміщення; 2) утаювання інформації і (або) її носіїв; 3) знищення інформації і (або) її носіїв; 4) маскування інформації і (або) її носіїв; 5) фальсифікація інформації і (або) її носіїв; 6) неправдиве алібі; 7) інсценування; 8) вчинення іншого злочину; 9) опосередковане приховування; 10) симуляція; 11) приховування, засноване на впливі; 12) комплекс двох і більше способів приховування злочину (як із однієї групи способів, так і з різних) однієї і тієї ж обставини приховування [66, с. 10–11]. Автор слушно відзначає, що приховування злочину розглядається як форма протидії розслідуванню, тобто діяльність (елемент злочинної діяльності), що становить собою динамічну систему об'єктивних і суб'єктивних факторів дійсності, що сформувалися до, в момент або після вчинення злочину, реалізація якої спрямована на сліди злочину (матеріальні й ідеальні) і злочинця та їх носіїв з метою перешкоджання розслідуванню. Перешкоджання розслідуванню полягає в недопущенні включення відповідної доказової інформації у сферу кримінального судочинства, її використання в процесі розслідування [67, с. 55–56].

Специфікою способів приховування терористичного акту є те, що відсутнє приховування самої події злочину, що притаманно більшості злочинів взагалі [246, с. 67; 247, с. 26]. Навпаки, злочинці вчиняють такі дії, щоб вона стала відома якнайбільшому колу осіб, публічно беруть відповідальність за вчинений злочин та здійснюють його відеофіксацію з наступним розміщенням у засобах масової інформації та в мережі Internet [126, с. 229]. Це досить природно, оскільки сутність тероризму полягає в демонстративності та публічності здійснюваних злочинних дій. Водночас слід зазначити, що з боку організаторів, замовників, посередників й виконавців приділяється досить багато уваги приховуванню власної участі у злочині. Крім того, способи приховування терористичного акту також націлені на приховання підготовчого етапу до злочину та впливають на

обрання такого способу вчинення злочину, який може знешкодити більшість слідів на місці події.

Погоджуємося з думкою М.В. Даньшина, який відзначає, що приховування підготовки до вчинення терористичних дій може проводитися такими способами, як: 1) маскуванню самих підготовчих дій під некримінальну діяльність; 2) можливий розподіл рольових функцій з приховування між злочинцями: одні відповідають тільки за дотримання певного режиму секретності і усунення можливих доказів злочину в майбутньому, інші – за зв'язок з корумпованими співробітниками правоохоронних органів і посадовими особами органів влади з метою отримання від них певної інформації та (або) виконання ними певних завдань; 3) залучення на даному етапі мінімального числа виконавців з дозуванням інформації про подальші дії; 4) маскуванню знаряддя злочину, транспорту, зброї та іншого під побутове або виробниче призначення; 5) ретельний вибір часу і місця злочину з метою виключення запобігання теракту, що готується; 6) ретельна конспірація особи організатора злочину; 7) маскуванню джерел фінансування всіх дій по підготовці до здійснення теракту і всього кола учасників. Для приховування слідів злочину обирається такий спосіб вчинення терористичних дій, при якому знищуються багато (якщо не всі) слідів. Так, в результаті проведеного злочинцями вибуху, пожежі або серйозної аварії знищуються не тільки об'єкт, який і передбачалося знищити або істотно пошкодити (зруйнувати), але і сам вибуховий пристрій та вибухові або легкозаймисті речовини, що були використані в якості знаряддя злочину, а також сліди перебування і дій злочинця (злочинців) на місці теракту [68, с. 145–149].

На підставі аналізу криміналістичної літератури та матеріалів слідчо-судової практики нами було виокремлено такі типові способи приховування терористичного акту:

– використання з метою координації терористичних дій шифрованих або кодованих видів зв'язку;

- переміщення до передбачуваного об'єкта терористичного замаху під виглядом звичайного пасажера громадського транспорту, у форменому одязі комунальних або спеціальних служб, під виглядом сімейних пар;
- залишення місця злочину на викраденому автомобілі, використання підроблених номерних знаків;
- використання невинних форм поведінки (малолітніх або неповнолітніх дітей, осіб з психічними вадами);
- переміщення знарядь і засобів злочину за допомогою предметів, що не викликають підозри (в інвалідних колясках, під виглядом грудної дитини тощо);
- залишення на місці злочину предметів, що належать іншим особам, залишення слідів чужим взуттям;
- знищення зброї, вибухових або легкозаймистих речовин, допоміжного обладнання, що використовувалися з метою створення технічних пристроїв терористичного замаху;
- маскуванню зовнішності особи терориста, негайний від'їзд в іншу країну, перетинання кордону за підробленими або чужими документами;
- ліквідація посередників та безпосередніх виконавців злочину, інсценування їхнього самогубства або природної смерті;
- маскуванню власної IP-адреси за допомогою використання бот-мереж та/або проксі-серверів, очищення логів і реєстру операційної системи тощо.

Особливим способом приховування терористичного акту слід вважати приховування істинних цілей терористичного замаху. Зокрема, за ідеологічною основою терористичної діяльності насправді може приховуватися тактика політичної або геополітичної боротьби, спрямована на послаблення або усунення політичних супротивників, отримання повного контролю над природними та енергетичними ресурсами, виробничо-збутовими ланцюжками та галузями промисловості. Разом із цим, під прикриттям різного роду релігійних, націоналістичних або ідеологічних цілей тероризму можуть виступати такі істинні цілі як перерозподіл кримінальних сфер впливу або переорієнтування фінансових потоків в економічному бізнес сегменті.

Таким чином, криміналістичне знання про основний елемент криміналістичної характеристики – спосіб терористичного акту, – має як наукове, так і практичне значення. З'ясування способів вчинення та приховування терористичного акту дозволить слідчому встановити знаряддя та засоби терористичного замаху, умови, що сприяли або перешкоджали вчиненню злочину, а також визначити типові сліди та безпосередніх виконавців терористичної атаки.

Перейдемо до аналізу **особи терориста та потерпілого**. Розглядаючи зміст криміналістичної характеристики терористичного акту, варто зазначити, що серед інших її структурних елементів особливий інтерес становить *характеристика особи злочинця*. Так, інформація про особу злочинця, встановлена під час розслідування і співставлена з відомостями про спосіб, механізм та обстановку вчинення злочину, створює нову самостійну інформацію, що дозволяє правильно визначити напрям і способи розшуку та затримання злочинця [283, с. 33]. Вивчення особи злочинців надає можливість виявлення деяких закономірностей у поведінці обвинувачених під час слідства та в суді, що може бути використано слідчим при виборі тактики процесуальних і слідчих дій, а також для прямого розслідування у конкретному кримінальному провадженні [161, с. 200].

У сучасних наукових джерелах дослідженню особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики приділяється окрема увага. Так, В. О. Образцов підкреслює, що із всієї чисельності властивостей і відношень злочинця, інтерес криміналістики викликають лише ті з них, які «беруть участь» у процесі детермінації механізму злочинів, обумовлюють особливості його відображених можливостей у процесі слідоутворення і, разом з тим, випробовують і закарбовують у собі вплив інших осіб, предметів, процесів, які з ними взаємодіють [180, с. 146].

Визначаючи структуру особи злочинця більшість науковців традиційно виокремлюють соціальні (соціальний стан, освіта, національність, сімейний стан, професія і т.д.), психологічні (світогляд, переконання, знання, навички, звички, емоції, почуття, темперамент і т.д.) та біологічні дані (стать, вік, особливі

прикмети, фізичні дані: сила, зріст, вага та деякі інші) [225, с. 132; 15, с. 34–35; 29, с. 74; 111, с. 46; 62, с. 52].

Певний інтерес становить дослідження особи злочинця з позиції кримінологічної науки. Так, І. М. Даньшин розглядає особистість злочинця як сукупність істотних та стійких суспільних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіду, що, об'єктивно реалізуючись у вчиненні конкретного злочину (злочинах), надають його вчинку характер суспільної небезпеки, а винній особі властивість суспільної небезпеки, у зв'язку з чим вона притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [64, с. 126]. Вчений зазначає, що поняття особистості злочинця необхідно розглядати як: а) особистість індивіду, котрий вчинив конкретний злочин; б) особистість окремих категорій (видів) злочинців (наприклад, убивць, хабарників та ін.); в) особистість злочинця взагалі [65, с. 84].

Слушною є думка О.Р. Ратінова, який вказує на системний характер якостей, що притаманні злочинцю. Він зазначає, що принципово різнить злочинців від не злочинців не одна якась якість або їх сума, а якісно неповторне сполучення та особлива при цьому питома вага кожного, тобто комплекс особистісних особливостей, який має характер системи [213, с. 162]. Вчений справедливо підкреслює, що безпосередні причини й витоки винної поведінки правопорушників завжди лежать в особистості людини, яка вчинила правопорушення. Ніякі зовнішні обставини не можуть бути визначальними причинами протиправного діяння, якщо вони не стали внутрішніми детермінантами людської діяльності [214, с. 9].

Досліджуючи структуру особистості сучасного терориста, варто відзначити такий її елемент, як мотив здійснення терористичної діяльності. Так, М.І. Мар'їн та Ю.Г. Касперович з точки зору психології виділяють наступні основні групи мотивів, якими керуються злочинці при здійсненні терористичних актів: 1) меркантильні мотиви; 2) ідеологічні мотиви; 3) мотиви перетворення, активної зміни світу; 4) мотив своєї влади над людьми, глибинний мотив; 5) мотив інтересу

і привабливості терору як сфери діяльності; 6) «товариські» мотиви емоційної прихильності в різноманітних варіантах; 7) мотив самореалізації [168, с. 28–29].

Окремі науковці виокремлюють низку особистісних схильностей, які часто стають спонукальними мотивами вступу індивідів на шлях тероризму: надмірна зосередженість на захисті свого «Я» шляхом проекції з постійною агресивно-оборонною готовністю; недостатня особистісна ідентичність, низька самооцінка, елементи розщеплення особистості; сильна потреба в приєднанні до групи, в груповій ідентифікації та/або приналежності; емоційні переживання щодо соціальної несправедливості зі схильністю проектувати на суспільство причини своїх невдач; соціальна ізолюваність і відчуженість, відчуття знаходження на узбіччі суспільства і втрати життєвої перспективи [14, с. 49–50].

Отже, визначений науковцями перелік властивостей особи злочинця може бути покладений в основу формування сучасного портрету особистості терориста. Вважаємо, що до криміналістичної характеристики особи терориста доцільно включати: 1) відомості про мотив вчинення терористичної діяльності (терористичні акти вчиняються на ґрунті національної ненависті, з релігійних, політичних або ідеологічних переконань, з екстремістських мотивів тощо); 2) загальнобіологічні відомості (вік, стать, рівень фізичної підготовки, особливі прикмети тощо); 3) відомості щодо соціальних властивостей особистості (віросповідання, професійна приналежність, місце проживання, сімейний стан, соціальний статус, ціннісні орієнтири тощо); 4) відомості про особисті якості та психологічні особливості (емоційна уразливість, потяг до релігії, темперамент, інтелект, здібності, психічні відхилення, психологічна залежність тощо); 5) відомості про поведінку підозрюваного до, під час та після вчинення злочину.

Розглянемо окремі типологічні характеристики особи терориста.

Особи, які вчиняють терористичний акт на ґрунті національної ненависті. Як правило, такими особами є вихідці з країн Близького Сходу, які приймали участь у бойових діях та збройних сутичках на території Сирії, Лівії, Іраку тощо або проходили навчання в тренувальних таборах підготовки бойовиків. Основними цілями вчинення терористичних актів такими особами зазвичай є

дестабілізація суспільно-політичної ситуації всередині країни, перерозподіл сфер впливу між різними етнічними (національними) групами або державами, зміна меж території й державного кордону, створення власної незалежної держави або автономної території. Зазначені особи використовують в своїх цілях сучасні євроінтеграційні та глобалізаційні процеси та переїзджаючи до країн Європи формують своєрідні спільноти. З метою безперешкодного перетину кордону та легального проживання на території певної країни злочинці нерідко використовують міжнародні програми студентського обміну, що передбачають повне фінансове забезпечення її учасників (безоплатне навчання, оплату проїзду, проживання та харчування, медичне страхування тощо). Така категорія терористів характеризується зневагою до суспільного устрою, ненавистю до інших національних груп або окремих націй та особливою жорстокістю.

Особи, які вчиняють терористичний акт з релігійних переконань. У таких випадках лідери псевдорелігійних організацій (ісламські радикали) залучають до вчинення терористичного акту побожних осіб під прикриттям релігійної віри, переслідуючи при цьому політичні або корисливі цілі. В окремих випадках до терористичної діяльності залучаються зневірені одинокі особи, які мають боргові зобов'язання та перебувають у стані гострого або хронічного стресу. З метою ідеологічної обробки та підміни ціннісних ідеалів до таких осіб застосовується психологічний вплив та навіюється ідеологія щодо знищення «невірних» (ідеологія «священної війни»). Нерідко роль виконання терористичного акту відводиться терористам-смертникам (релігійним фанатикам), які приводять в дію вибуховий пристрій шляхом самопідриву. Для позбавлення таких осіб почуття страху і провини лідерами ісламістських терористичних груп або псевдорелігійних структур застосовуються психологічні прийоми маніпулювання свідомістю людини у вигляді установок і патернів поведінки. Здійснюючи вплив на підсвідомість маніпулятори схиляють потенційних виконавців терористичного акту до неосмислених дій та повного підкорення їхньому керівникові. Характерним є повний контроль поведінки з боку їх релігійних лідерів, введення жорстких правил щодо роду діяльності, особистого життя та виконання

багатогадинних молитовних ритуалів. Вони ізолюються від зовнішнього світу та оточуючого їх раніше оточення, спілкуються здебільшого з іншими членами псевдорелігійних структур або сект. Зазначені особи характеризуються підвищеним потягом до релігії та емоційною уразливістю.

Особи, які вчиняють терористичний акт з політичних мотивів. Зазвичай зазначені особи є учасниками сепаратистського руху, які входять до складу незаконних військових формувань та діють проти політичної діяльності легітимних представників органів державної влади. Їх головними цілями є боротьба за політичну владу шляхом створення воєнного конфлікту або збройних масових заворушень, схиляння політичних діячів до певних дій та виконання визначених злочинцями вимог, а також дестабілізація політичної системи країни у цілому. В окремих випадках такі особи прагнуть до відокремлення певної частини території країни та створення національно-територіального автономного утворення або нової держави. Нерідко до вчинення терористичної діяльності залучаються особи, які є членами міжнародних злочинних угруповань, що професійно приймають участь у різних озброєних зарубіжних конфліктах. Злочинна діяльність зазначених осіб, як правило, фінансується та координується з-за кордону. Терористичні дії учасників терористичних організацій найчастіше пов'язані із захопленням населених пунктів, адміністративних будівель державних органів і військових об'єктів та спрямовуються на збройне протистояння державним військовим структурам і правоохоронним органам, перешкоджання виконанню ними службових обов'язків щодо проведення антитерористичних операцій, фізичне знищення їх особового складу.

Особи, які вчиняють терористичний акт з екстремістських мотивів. Зазвичай такими особами є представники крайніх ідеологічних поглядів та переконань, які належать до неформальних об'єднань або екстремістських організацій. Вони проймають ідеєю своєї переваги й винятковості над рештою суспільства, характеризуються нетерпимістю до інших поглядів, що відрізняються від їх власних, зневагою до суспільного устрою, людського життя, прав та свобод людини. До основних мотивів вчинення терористичної діяльності, як правило,

належать пропаганда власних цінностей, ідей і світогляду, створення атмосфери страху й нетерпимості, залякування населення, а також самоствердження шляхом демонстрації сили, насильства і здобуття влади над іншими людьми. Зазвичай це малозабезпечені молоді чоловіки з загальною (загально-спеціальною) освітою, які доволі часто вживають психотропні препарати, знаходяться у стані алкогольної або наркотичної залежності. З метою забезпечення своєї злочинної діяльності терористи захоплюють склади зі зброєю та боєприпасами, викрадають осіб для подальшого отримання викупу за їх звільнення, вчиняють інші злочини (грабежі, розбої, вбивства, торгівлю наркотичними засобами тощо). Нерідко зазначена категорія осіб використовується спецслужбами інших країн у різних політичних цілях. Найбільш характерними особистісними властивостями таких осіб є імпульсивність і непередбачуваність в скоюваних діях та вчинках, деструктивне ставлення до інших поглядів і переконань.

Терористичні групи. Терористичні дії можуть здійснюватися злочинцями-одинаками, проте вчинення їх злочинними групами становить найбільшу суспільну небезпеку. При скоєнні терористичних дій злочинними групами виникає можливість здійснення серії актів одночасно або з невеликими проміжками в часі в різних місцях одного регіону або навіть в декількох регіонах. Однак навіть при скоєнні одного акту тероризму групою збільшується кількість жертв злочину, зростає розмір заподіяної шкоди [153, с. 377–378].

Організована злочинна група і злочинна організація можуть мати загальнокримінальний або власне терористичний характер. Цей поділ іноді буває досить умовним. Не можна виключати можливості того, що злочинна група або злочинна організація загальнокримінального характеру переросте в терористичну і навпаки. Досить часто терористи наймають для здійснення актів тероризму осіб, які вже входять в будь-яку злочинну групу або організацію. Такого роду домовленості можуть бути досягнуті як з керівниками, так і з рядовими виконавцями з числа осіб, які вчиняють злочини загальнокримінальної спрямованості в групах [153, с. 378]. Водночас, терористичні акти можуть

вчинятися незаконними військовими формуваннями, до складу яких входять співробітники зарубіжних спецслужб, кадрові військовослужбовці, які є громадянами інших держав, а також особи, які були завербовані для участі у військових конфліктах за матеріальну винагороду.

У процесі проведеного нами дослідження встановлено, що терористичні організації мають складну ієрархічну структуру, що складається з керівного, посередницького та виконавчого складу її учасників, які виконують відведені їм кримінальні ролі та відповідні до них кримінальні функції. Зокрема:

на вищій ланці знаходяться лідер (керівник) або керівна група, заступники керівника, радники (дорадчий орган) та ідейні натхненники терористичного формування, які: здійснюють керівництво та визначають напрями терористичної діяльності; встановлюють норми поведінки всередині групи, правила вступу її учасників; визначають ідейні та ціннісні орієнтири, систему покарань за порушення встановлених норм та правил; встановлюють корупційні зв'язки з представниками бізнес структур та органів державної влади; вирішують внутрішньоособистісні конфлікти, розподіляють обов'язки учасників групи тощо;

на середній ланці – члени групи, які: здійснюють нагляд за дотриманням встановлених керівниками правил; забезпечують координаційну діяльність між членами групи; здійснюють організацію поставок технічних засобів (зброї, вибухових механізмів, військової техніки тощо), необхідних для вчинення терористичного акту; здійснюють розрахунки щодо виплати грошових коштів учасникам терористичної організації; відповідають за пропаганду ідей злочинної групи серед місцевого населення та громадян інших країн, забезпечують взаємодію з засобами масової інформації; забезпечують підготовку учасників у воєнізованих терористичних таборах з метою їх подальшої участі у збройному протистоянні; вживають заходів щодо конспірації особистості керівника (керівників) групи та його (їх) місцезнаходження тощо;

на нижчій ланці – безпосередні виконавці терористичного акту, які обираються з урахуванням їх особистісних якостей, ідеологічної прихильності, приналежності до певної релігії або національності, наявного досвіду ведення

бойових дій, інших індивідуальних умінь, здібностей і навичок та виконують конкретні вказівки й завдання вищестоящих учасників терористичної організації щодо підготовки, вчинення та приховування злочину (закладення та приведення в дію вибухових пристроїв, ведення збройного опору, здійснення охорони та контрольно-пропускного режиму у захопленій терористами будівлі, знищення слідів терористичної атаки тощо).

Соціально-психологічні функції терористичної групи, як влучно відзначає Д.В. Ольшанський, пов'язані насамперед з мотивацією членства в ній. Як правило, така група функціонує в якості зручного засобу для прояву різних індивідуальних потреб і вирішення особистісних проблем. Для ватажків така група виглядає як надпотужна організація, через яку в своїй уяві вони підпорядковують і контролюють життя тисяч людей. Для членів групи, які не здатні досягти успіху в більш вимогливих соціальних організаціях, можливість швидкого і раптового насильства слугує засобом соціального просування і завоювання репутації [184, с. 117].

Керівники терористичної групи є впливовими особистостями у кримінальному середовищі, які нерідко володіють корупційними зв'язками на вищих рівнях державної влади та мають контроль над кримінальними секторами економіки. Вони мають аналітичне мислення, володіють ярко вираженими лідерськими й управлінськими здібностями, умінням переконувати та маніпулювати чужою свідомістю, нехтують загальноприйнятими цінностями та нормами моралі. На момент створення терористичної групи її організатором (керівником) та лідером, як правило, є одна особа, проте внаслідок певних сформованих обставин (смерті керівника, його власного бажання покинути групу тощо) лідером може стати й інша особа. Керівники терористичної організації приділяють значну увагу власній безпеці, вживають відповідних заходів щодо охорони керівного складу групи та приховування свого місцезнаходження. Характерними є ситуації, коли особа керівника злочинної групи (особа замовника терористичного акту) для рядових виконавців може залишатися невідомою. В окремих випадках лідер терористичної організації навпаки розкриває свою

особистість, а терористична організація бере на себе відповідальність за скоєні терористичні атаки.

Виконавцями злочину, в одних випадках, є прихильники певних поглядів та переконань (релігійних, політичних і т.д.), які вчиняють терористичний акт на ідеологічній основі, в інших – це найманці, які залучаються до терористичної діяльності на основі матеріальної вигоди. Значну частину виконавців злочину складають особи, які відчують труднощі в соціальній адаптації, легко піддаються зовнішньому впливу та психологічній обробці. Здебільшого це особи, які раніше піддавалися насильству або приниженню, прагнули до зменшення соціальних контактів або перебували у стані глибокої самотності. Частина з них – зазнавали матеріальних труднощів, переживали почуття невпевненості або неповноцінності, не змогли реалізувати себе в професії та самоствердитися в різних сферах суспільного життя. Для більшості виконавців характерним є прагнення до відстоювання своїх переконань та правоти навіть ціною власного життя. В окремих випадках, у якості виконавців терористичного акту можуть залучатися особи з психічними розладами або неповнолітні особи (невинні форми поведінки), а також невиліковно хворі особи, які були заражені смертельними інфекційними захворюваннями.

Варто зазначити, що окреме місце в різних терористичних структурах відводиться використанню у злочинних цілях жінок та малолітніх осіб. Залученню жінок до терористичних організацій і використанню їх у терористичній діяльності сприяють такі причини: вони викликають менше підозр у спецслужб; їх легше підготувати до ролі самогубці, тому що вони більш керовані, ніж чоловіки; створюється ефект несподіванки, а їх фактична терористична атака відразу непомітна і це дає можливість близького наближення до своєї жертви; теракт, здійснений жінкою, викликає більший пропагандистський ефект в суспільстві [3, с. 106; 230, с. 166]. Передумовами вступу жінки до лав терористичної організації може бути бажання особистої незалежності, необхідність довести свою корисність і значимість суспільству, вплив феміністичних ідей на тлі більш глибоких соціальних причин тощо [189,

с. 272]. Крім того, до основних мотивів приєднання жінок до терористичної діяльності належать: ідеологічні, релігійні або політичні переконання (розширення можливостей для жінок, підтримка визвольного руху, боротьба «правильних» мусульман проти зрадників і відступників, знищення «невірних» щоб потрапити до раю тощо); кровна помста за загибель родичів; звільнення від приниження та жорстокого поводження у шлюбі через неможливість отримати розлучення; спокутування гріхів за позашлюбні зв'язки, уникнення публічної ганьби; забезпечення своєї сім'ї матеріальною допомогою після власної смерті; шлюб або близькі відносини з бойовиком терористичної організації.

Залучення до терористичної діяльності малолітніх осіб пояснюється насамперед більш легкою психологічною обробкою дитини у порівнянні з дорослою особою. З метою навіювання ідеологічної прихильності, виховання в дусі вахабізму та набуття практичних навичок, полонені малолітні особи проходять спеціальну підготовку в тренувальних таборах бойовиків для підлітків, що належать ісламським радикалам. Їх навчають стройовій підготовці і володінню зброєю, готують до шляху смертників, змушуючи відректись від віри й прийняти іслам. Як правило, до терористичної діяльності залучають дітей з числа переміщених осіб, що залишилися без дорослих, але й можливі також випадки викрадення малолітніх осіб.

Аналіз слідчо-судової практики дозволяє зробити певні висновки щодо узагальненого криміналістичного портрету особи терориста. Так, організаторами терористичних актів, як правило, є чоловіки зрілого віку (35-55 років), що мають вищу освіту, високий інтелектуальний рівень та володіють корупційними зв'язками у владно-управлінських структурах. Безпосередніми виконавцями в більшості випадків є чоловіки молодшого віку (18-35 років) з високим рівнем фізичної підготовки, наявним досвідом ведення бойових дій, нерідко з наявними судимостями за корисливо-насильницькі злочини. До вчинення терористичного акту можуть також залучатися жінки, неповнолітні особи або особи з психічними вадами. Зазначені особи характеризуються зневагою до загальнолюдської моралі та непохитною вірою в істинність своїх переконань. Доволі часто виконавці

терористичного акту діють під впливом психотропних препаратів або наркотичних засобів. З метою вербування потенційних виконавців терористичних актів використовуються соціальні мережі в Інтернеті, зокрема спілкування в приватному чаті, запрошення в тематичні групи тощо. Нерідко вербувальниками є члени псевдорелігійних структур або сект, які використовують різного роду психологічні прийоми та методи маніпулювання свідомістю людини та схиляють особу до певної форми поведінки, готовності пожертви своїм життям і особистою безпекою.

Важливим структурним елементом криміналістичної характеристики терористичного акту є *відомості щодо особи потерпілого*. Так, дані про особу потерпілого, як слушно відзначає В.В. Тіщенко, становлять криміналістичний інтерес із різних сторін. По-перше, особа потерпілого є важливим джерелом інформації про подію злочину й особистість злочинця. У тому випадку, коли потерпілий мертвий, таку інформацію можна одержати шляхом виявлення і дослідження матеріальних слідів, що наявні на його тілі, одязі та взутті, предметах особистого побуту. Якщо потерпілий живий, то крім аналогічних матеріальних слідів він зберігає сліди, що відображають обставини злочинної події і осіб, які брали в ній участь, у вигляді уявних образів (так звані ідеальні сліди). По-друге, вивчення особи потерпілого дозволяє з'ясувати дані, що стосуються роду його діяльності, способу життя, соціально-демографічних й особистісних характеристик, що дозволяють будувати версії про мотиви, цілі та інші обставини злочину. По-третє, різні дані про потерпілого, його особисте, суспільне і трудове життя, інтереси, риси характеру, коло знайомих сприяють висуванню версій про винну особу [249, с. 64].

Погоджуємося з думкою О.І. Резнікової, яка з приводу структури елемента «особа потерпілого» криміналістичної характеристики злочинів вказує, що вона має містити блоки даних про: криміналістично значущі ознаки, властивості та якості потерпілого; його поведінку; зв'язки та відносини зі злочинцем. Перший блок даних представлено системою соціальних, психологічних і біологічних даних про ознаки, якості та властивості потерпілого, що об'єднанні у групи:

соціально-демографічних, соціально-психологічних даних; відомості про ознаки, якості, властивості, що стали віктимними. Другий блок охоплює характеристику поведінки потерпілого, яка передувала злочину, була продемонстрована у ході реалізації злочинного наміру та після злочинного посягання. Третій блок містить дані про: знайомство потерпілого і злочинця, його ступень і обставини; перебування потерпілого у відносинах зі злочинцем [215, с. 13].

Аналіз наукових досліджень вчених, а також проведені нами дослідження дозволяють виокремити категорії осіб – потерпілих від терористичного акту, які є безпосередніми об'єктами злочинного посягання:

- представники органів державної влади, місцевого самоврядування або громадських об'єднань, керівники комерційних структур, військових підрозділів, які виконують певні службові повноваження відповідно до свого посадового становища;

- певні соціальні групи, які характеризуються конкретними відмінними ознаками їх представників (приналежністю до певної релігії, нації чи ідеології);

- пересічні мирні громадяни, які опинилися на місці події випадково та загибель яких може викликати широкий суспільний резонанс та провокацію масових панічних настроїв;

- держава, юридні особи – критично важливі об'єкти стратегічного значення (об'єкти паливно-енергетичного комплексу, сфери оборони, транспортної галузі тощо), яким внаслідок терористичних дій було завдано значних економічних збитків.

Водночас, потерпілими – опосередкованими об'єктами терористичного акту можуть бути представники правоохоронних органів та військових структур, які брали участь у припиненні терористичного замаху у межах антитерористичної операції та яким злочинними діями було завдано фізичної та моральної шкоди, а також представники психологічних, медичних та рятувальних служб, які стали жертвами терористичної атаки, надаючи допомогу іншим потерпілим від терористичного акту, під час виконання своїх професійних обов'язків.

Отже, потерпілими від терористичного акту можуть бути будь-які фізичні особи, незалежно від віку, статі, соціального статусу, фізичних властивостей та інших індивідуальних особливостей, яким внаслідок злочинних дій було завдано фізичної, моральної та матеріальної шкоди (у випадках знищення майна), а також юридичні особи, яким внаслідок терористичних дій було завдано матеріальної шкоди в особливо великих розмірах. В одних випадках, це особи, які стають об'єктами терористичного замаху випадково, в результаті випадкового збігу обставин під час їх перебування в місцях масового скупчення людей, в інших – це спеціально визначені посадові особи, які виконують певні владні або службові повноваження у відповідній галузі.

Залежно від індивідуально-психологічних особливостей потерпілі під час вчинення безпосередньої терористичної атаки можуть проявляти різні види поведінки, які є наслідками емоційних переживань у формі жаху, тривоги і паніки, реакцією організму на вплив стресових подразників. Це може бути стан заціпеніння та різького зниження розумової і рухової активності або навпаки – спроба втечі з місця події та готовність до агресивних дій. Першочерговими проявами панічного стану нерідко можуть бути крик і плач, які під впливом реальної або передбачуваної загрози та психологічного шоку від розуміння сформованої ситуації переходять в стан потрясіння та відчуття приреченості. Доволі часто наслідком перебування потерпілих в умовах психотравмуючих ситуацій, що пов'язані з загрозою загибелі під час здійснення терористичної атаки, є виникнення та розвиток депресивних розладів, невротичних станів, когнітивних порушень, гострих та/або посттравматичних стресових розладів тощо.

Дещо різними є також поведінкові реакції потерпілих під час захоплення заручників, що пояснюється насамперед впливом безлічі особистісних факторів і властивостей конкретної людини (інтелектуальним рівнем, особливостями мислення, характеру тощо), її індивідуальною сприйнятливістю до стресових ситуацій (рівнем емоційної стійкості особистості). У таких випадках можуть відбуватися: прояви істеричної поведінки (хаотичні метання, ридання, крики);

демонстрація захопленими особами смиренності, покірності та підпорядкування; відмова виконувати вказівки та накази злочинців, демонстрування невдоволення, ненависті та гніву; спроби переконати злочинців змінити їх позицію, запропонувати іншу точку зору. В окремих випадках може спостерігатися нетипова психологічна реакція потерпілих у вигляді спотвореного сприйняття дійсності та оточуючої обстановки, прояву до злочинців необґрунтованого розуміння і симпатії, схвалення їх поглядів та ідей, що з позиції психологічної науки отримало назву «травматичний зв'язок» або «стокгольмський синдром».

Отже, врахування слідчим певних властивостей особи злочинця та потерпілого під час розслідування терористичного акту дозволить слідчому висунути та перевірити типові слідчі версії, виявити обставини, що сприяли вчиненню терористичного замаху, обрати найбільш ефективні тактичні прийоми допиту підозрюваних і потерпілих та прийняти інші тактично вірні рішення у ході розслідування конкретного злочину.

Акцентуємо нашу увагу на аналізі **обстановці, засобах та слідах вчинення терористичного акту**. Злочини вчиняються в конкретних умовах зовнішнього середовища під дією різноманітних факторів об'єктивної дійсності, які в одних випадках формуються самими злочинцями, в інших – існують незалежно від їх волі. Сукупність цих умов, обставин і явищ, що обумовлюють досягнення злочинного результату, а також особливості поведінки й психологічних зв'язків осіб, причетних до злочину, і складають основу такого важливого елемента криміналістичної характеристики, як **обстановка вчинення злочину** [56, с. 178].

Обстановка вчинення злочину являє собою форму взаємозв'язку фізичного та соціального середовищ в механізмі злочину, а також закономірності, що впливають (поряд з іншими чинниками) на розвиток процесу реалізації злочинного наміру (або відмови від нього) і відображають особливості протиправної поведінки у вигляді матеріальних і ідеальних слідів [151, с. 10]. Таким чином, обстановка виступає в якості «каркаса», який об'єднує в єдину систему і всі елементи механізму злочинного діяння, і відповідні зміни в

матеріальному й соціальному середовищі як відображення протиправної чи іншої діяльності учасників розслідуваної події. Тактико-логічне дослідження обстановки дозволяє слідчому відокремити істотне від несуттєвого, необхідне від випадкового, а також встановити певні взаємозв'язки з особистістю злочинця [150, с. 49–50, 53]

Зазначимо, що обстановка вчинення терористичного акту характеризується як сукупністю суспільно-політичних і соціально-економічних умов, явищ та процесів, інших чинників об'єктивної дійсності, що склалися на території держави у певний часовий період, так і сукупністю обставин, які сформувалися на момент здійснення терористичного замаху в конкретному місці й у визначений час та безпосередньо сприяли або перешкоджали терористам у реалізації їх злочинних намірів.

Так, на обстановку вчинення терористичного акту можуть впливати такі об'єктивні (зовнішні) чинники: загострення міжрелігійних, міжнаціональних та міжетнічних протистоянь; силове втручання окремих країн у внутрішні відносини суверенних держав; загальнодоступність інформації щодо технології виготовлення та використання вибухових пристроїв, способів та засобів здійснення підпалу; недосконалість системи безпеки морських портів, відсутність належного контролю вантажів, що перевозяться у вантажних контейнерах; нарощування чисельності бойовиків незаконних збройних формувань на територіях, що входять до зони деескалації тощо.

Чинниками суб'єктивного характеру, які сформувалися на момент вчинення терористичного замаху та сприяють злочинцям у реалізації їх злочинних цілей насамперед є:

- недосконала система охорони адміністративних, культурних або релігійних будівель, інших місць масового перебування людей, які є об'єктами терористичної атаки (незадовільна організація контрольно-пропускового режиму, відсутність, технічна несправність або відключення засобів відеоспостереження тощо);

- несправність системи протипожежного захисту в об'єктах нападу (засобів пожежної сигналізації, технічних засобів запобігання розповсюдженню вогню, протидимного захисту тощо), відсутність облаштованих шляхів евакуації людей (аварійних виходів, зовнішніх пожежних драбин), низький ступінь вогнестійкості будівельних конструкцій;

- середовище та характер взаємовідносин, що утворюються між лідерами й іншими членами терористичних структур та характеризуються наявністю психологічного впливу та ідеологічної обробки у середині злочинної організації (створення атмосфери нетерпимості та ворожості, спотворення моральних ціннісних орієнтирів, навіювання прихильності до крайніх форм та методів вирішення соціальних конфліктів тощо).

Водночас, до чинників, що перешкоджають злочинцям реалізувати злочинні наміри слід віднести:

- наявність самостійного підрозділу охорони в об'єктах або на території терористичного замаху, забезпеченість підрозділу охорони зброєю та спеціальними засобами, його високий рівень підготовки;

- наявність на об'єкті (території) захисних споруд, технічних засобів, що забезпечують вибухобезпечність, пожежну та хімічну безпеку;

- забезпечення цілодобового відеоспостереження території, освітлення території, що охороняється, її оснащеність засобами сигналізації та кнопками екстреного виклику наряду поліції;

- посилений контроль в пунктах пропуску на кордоні, сучасні системи рентгенівського огляду служби безпеки аеропортів тощо.

Здійснення терористичного акту обумовлюється його публічним і неприхованим характером, вирізняється очевидністю самої події злочину. З метою створення широкого суспільного резонансу та додання розголосу власній злочинній діяльності, терористи використовують можливості засобів масової інформації та мережі Internet, чим, відповідно, забезпечують формування напруженої психологічної атмосфери у суспільстві, нагнітання і загострення внутрішньо-політичної ситуації та залякування населення. Таким чином,

створюються сприятливі умови для здійснення впливу на прийняття в інтересах злочинців відповідних рішень та досягнення визначених ними цілей.

Вибір безпосереднього об'єкта терористичного замаху зумовлюється насамперед мотивами здійснення терористичної діяльності, передбачуваним кінцевим результатом терористичної атаки на певному об'єкті або території, а також прогнозованими подальшими негативними наслідками терористичного акту.

Об'єктами терористичної атаки можуть бути будь-які місця з високою концентрацією людей в обмеженому просторі, об'єкти, що мають стратегічно важливе значення для економіки і безпеки держави, а також місця перебування представників державних органів або громадських діячів.

Результати проведених нами досліджень дозволяють зробити висновок, що місцем вчинення терористичного акту, як правило, є:

1) об'єкти масового перебування людей (метро, громадські повітряні судна, зипинки громадського транспорту, вокзали, стадіони, концертні майданчики, культурні або релігійні будівлі, навчальні заклади, житлові будинки тощо);

2) об'єкти перебування представників органів державної влади або громадських діячів (адміністративні будівлі, споруди урядового кварталу, конференційні зали, транспортні засоби тощо);

3) об'єкти забезпечення життєдіяльності населення (підприємства енергетичної сфери, телекомунікаційні мережі та системи, промислові підприємства, транспортні мережі або шляхи сполучення, науково-виробничі комплекси тощо);

4) об'єкти військового призначення (військові частини, склади бойоприпасів, вузли зв'язку, пункти управління, установи силових відомств тощо).

Час вчинення терористичного акту визначається злочинцями з урахуванням безпосередніх цілей терористичної діяльності, місця вчинення злочину, а також найбільш сприятливих сформованих обставин для реалізації злочинних намірів. Головною умовою при виборі часу вчинення злочину є вбивство якомога більшої кількості людей, завдання найбільш значних економічних збитків.

Терористичний акт може бути здійснений: у години пік – на зупинках громадського транспорту, в пасажирських автобусах, метрополітені; в денний час доби – в години роботи організацій та установ, під час урочистих заходів, на жвавих вулицях; у вечірній час або вихідні дні – під час проведення культурно-масових заходів; вночі – якщо об'єктами злочину є житлові будинки, газопроводи, електростанції або промислові підприємства.

Наступним елементом криміналістичної характеристики терористичного акту є *засоби та знаряддя вчинення злочину*, тобто матеріальні об'єкти, які так або інакше використовуються для досягнення злочинного результату. Під час злочинної події засоби вчинення злочину взаємодіють з елементами матеріальної обстановки, в результаті чого утворюються сліди-відображення. Останні несуть інформацію про взаємодіючі об'єкти й осіб, які беруть участь у злочині, джерела енергії та причини слідоутворення, а також про інші обставини, що мають криміналістичне значення [220, с. 26].

При вчиненні злочинів терористичної спрямованості застосування певного засобу чи знаряддя злочину обумовлюється насамперед обраним способом злочинного посягання. Зокрема, аналіз слідчої практики та проведені нами дослідження свідчать, що у якості знарядь та засобів вчинення терористичного акту злочинцями можуть використовуватися:

- вибухові пристрої та вибухові речовини;
- стрілкова або артилерійська вогнепальна зброя;
- технічні пристосування негайного або подальшого загоряння, легкозаймисті матеріали та горючі речовини;
- інші засоби (комп'ютерні віруси, біологічна або хімічна зброя, виробниче обладнання, транспортні засоби, предмети побутового призначення тощо).

Так, під вибуховими розуміються будь-які пристрої, які конструктивно призначені для ураження та пошкодження різних об'єктів (людей, перешкод, технічних засобів і т.п.) уламками і силою вибухової хвилі в результаті термічного розкладання вибухових речовин. Для приведення вибухових пристроїв в дію використовуються запали, детонатори, капсулі-детонатори, вогнепровідні та

детонуючі шнури, електродетонатори, запальні трубки як заводського, так і саморобного виготовлення [85, с. 58]. Основними елементами вибухового пристрою є: заряд вибухової речовини, засіб підривання (ініціювання), приводний пристрій та корпус [17, с. 32–33].

Вибуховими речовинами є хімічні сполуки або їх суміші, здатні вибухати під впливом зовнішнього імпульсу (удару, накола, нагрівання тощо). За складом вони поділяються на вибухові хімічні сполуки і вибухові суміші, за призначенням – на первинні (гримуча ртуть, азид свинцю, тетразен та ін.) та бризантні або вторинні (гексоген, октоген, тетрил, тротил, пікринова кислота та ін.). При скоєнні терористичних актів зустрічаються випадки використання пластичних вибухових пристроїв – суміші бризантного вибухового пристрою з пластифікованими добавками [17, с. 32–33].

Обрання терористами у якості знарядь злочину саме вибухових пристроїв обумовлюється низкою чинників, які є найбільш сприятливими для реалізації їх злочинних намірів, зокрема: високою руйнівною здатністю та швидким ефектом ураження передбачуваного об'єкта терористичного замаху; можливістю управління вибухом на відстані, що забезпечує приховування особистості безпосереднього виконавця терористичного акту; можливістю закладення вибухівки в найбільш безпечний для себе час та одночасно можливістю знищення залишених на місці події слідів злочину, що викривають особу злочинця (слідів рук, взуття, ворсинок одягу, волосся тощо).

З метою ураження динамічних об'єктів терористичної атаки (представників державної влади, транспортних засобів) вибухові механізми закладаються в різних місцях їх передбачуваного маршруту або в декількох місцях ймовірного перебування. Доволі часто для підвищення ймовірності ураження більшої кількості осіб в одному місці здійснюється закладка декількох вибухових пристроїв, які спрацювують з різницею в кілька хвилин або годин.

Під час здійснення терористичного акту злочинцями може використовуватися вогнепальна зброя – пристрій, конструктивно призначений для ураження на відстані людини чи іншої перешкоди снарядом (кулею, дробом,

картеччю), які рухаються за рахунок енергії згорілого пороху. Основними конструктивними елементами вогнепальної зброї є: ствол з камерою займання і згоряння порохового заряду, призначений для додання снаряду необхідної кінетичної енергії і забезпечення спрямованого руху до мети; запірний механізм, призначений для герметизації патронника, що забезпечує належне згоряння порохового заряду і створення в стовбурі тиску, необхідного для виробництва повноцінного пострілу; стріляючий пристрій, що забезпечує запалення капсуля і порохового заряду [85, с. 46].

До найбільш поширених способів отримання зброї з метою здійснення тероричного акту слід віднести: її придбання на ринку нелегальної зброї; викрадення зі складів військового спорядження, що належать силовим відомствам, військовим формуванням або спеціалізованим заводам; придбання або викрадення в районах проведення бойових дій, в зоні проведення антитерористичних операцій; використання недосконалих систем контролю у морських портах та контрабандне переміщення вантажів зі зброєю морським транспортом тощо.

При вчиненні терористичного акту шляхом підпалу використовуються: заздалегідь придбані і приготовані легкозаймисті матеріали та горючі речовини (ефіри, розчинники, нафтопродукти тощо); предмети, які знаходилися на місці підпалу і прилеглих до нього територіях (вата, бумага, бензин, керосин, солома, негашене вапно тощо); спеціальні технічні пристосування негайного або подальшого загоряння, які приводяться в дію шляхом зовнішніх імпульсів та приховують початковий момент горіння (за допомогою замаскованих фітилів, часових механізмів, пультів підпалу тощо). Здійснення підпалу може також вчинятися шляхом з'єднання хімічних речовин (ацетону і перекису натрію, сірчаної кислоти і жовтого фосфору тощо) або створення умов для самозаймання предметів (складування легкозаймистих матеріалів з відкритим джерелом вогню, ініціювання короткого замикання електропроводки тощо).

У випадках якщо терористичний акт вчиняється шляхом здійснення кібератаки, використовуються комп'ютерні віруси та шкідливе програмне

забезпечення, які шляхом обходу протоколів захисту вражають вихідний код програм, операційні системи, що призводить до збоїв в роботі комп'ютерних мереж, повного блокування автоматизованих систем, знищення або викрадення даних із зараженої системи. Злочинцями використовуються зашифровані ланцюжки проксі-серверів, спеціальні мікро-проксі-сервери та комп'ютерні мережі, що складаються з певної кількості хостів і містять автономне програмне забезпечення. Зараження комп'ютерів може відбуватися через фішингові листи, заражені програми для звітності та документообігу, помилки і недоробки в програмному забезпеченні операційних систем тощо.

У якості біологічних засобів вчинення терористичного акту можуть бути використані різного роду хвороботворні мікроорганізми – бактерії, віруси, токсичні продукти, паразитичні грибки, які вражають організм людини, завдають непоправної шкоди рослинному і тваринному світу та екології в цілому, призводять до виникнення епідемій та масової загибелі людей (вірус віспи, збудники ботулізму, сибірської виразки, туляремії тощо). Також, в терористичних цілях можуть використовуватися токсичні хімічні сполуки (отруйні речовини) нервово-паралітичної (зарин, табун тощо), задущливої (фосген, дифосген) або загальотруйної дії (хлорціан, синильна кислота), що вражають внутрішні органи людини, діють на центральну нервову систему, порушують діяльність кровоносної системи або викликають психічні розлади. Зазначені речовини контрабандним шляхом ввозяться з-за кордону, незаконно здобуваються на науково-дослідних об'єктах, військово-біологічних лабораторіях та об'єктах хімічної промисловості.

Криміналістичне значення *типових слідів терористичної діяльності* визначається існуванням причинного зв'язку з подією злочину. За слідами можна з'ясувати: 1) індивідуальну тотожність об'єкта, яким залишений слід (ідентифікувати об'єкт); 2) групову належність об'єктів; 3) механізм слідоутворення; 4) окремі обставини злочинної події (спосіб проникнення в приміщення, кількість учасників злочинної події, їх анатомо-фізіологічні особливості, напрямок пересування злочинців, використання транспортних

засобів тощо) [175, с. 28]. Тому на практиці саме сліди як різноманітні наслідки, результати дій і бездіяльності злочинця нерідко виявляються тим єдиним доказовим матеріалом, використання якого дозволяє встановити істину по справі [280, с. 213].

Відзначимо, що типові сліди терористичного акту знаходяться в кореляційній залежності зі способом вчинення терористичних дій. Вони можуть бути виявлені як безпосередньо на місці вчинення злочину, так і на місці вчинення підготовчих дій. Зокрема, до таких належать матеріальні, ідеальні та віртуальні сліди злочину.

Аналіз слідчої практики та проведені нами дослідження дозволяють виокремити такі *матеріальні сліди* терористичного акту:

1) сліди вибуху:

- воронка як епіцентр найбільш інтенсивних руйнувань;
- осколкові ушкодження та локальні деформації будівельних споруд, металевих конструкцій та предметів обстановки;
- сліди термічного впливу (кіптява, краплі оплавленого металу);
- ушкодження від впливу ударної хвилі (видавлювання віконних стекол, виривання дверей тощо);
- фрагменти та уламки вибухових пристроїв (капсуль-детонатори, електродетонатори, електрозапальники, запальні трубки, годинникові механізми тощо);
- вибухові речовини та продукти їхнього распаду – конденсовані речовини та газоподібні продукти, їх з'єднання і суміші (різні нітросполуки, нітроефіри, окис і двоокис вуглецю, азот, водород тощо);
- ушкодження на тілі потерпілих (переломи, крововиливи, травми м'яких тканин і внутрішніх органів, сенсорні порушення і т.д.), сліди впливу вибуху на одязі та речах потерпілих;

2) сліди підпалу:

- осередок пожежі як місце первісного виникнення горіння;
- термічні пошкодження на конструкціях і предметах обстановки;

- горючі речовини, легкозаймисті матеріали та рідини, які могли бути ініціаторами виникнення пожежі, контейнери або інша тара, що використовувалися для їх транспортування;

- спеціальні технічні засоби підпалу, їх уламки або фрагменти;

- сліди вогневого впливу (сліди горіння, обпалення, опіки на тілі потерпілих тощо);

- ознаки умисного пошкодження систем пожежної сигналізації, установок пожежогасіння та димовидалення;

- сліди проникнення сторонніх осіб на об'єкт або територію (знаряддя злочину, сліди взуття, транспортних засобів тощо);

3) сліди використання вогнепальної зброї:

- стрілкова або артилерійська вогнепальна зброя, бойові припаси до неї;

- конструктивні частини зброї та елементи їх застосування (гільзи, стріляні кулі, пижі, дріб тощо);

- сліди вогневого ураження об'єктів (цілей) (пробоїни, проникаючі і поверхневі ушкодження, вм'ятини, ранові отвори, розриви тканин тощо);

- сліди пострілу (залишки пороху, відкладення кіптяви, зони оплавлення, відкладення мастила, бризки крові).

- сліди рук, взуття, предметів одягу, які злочинці залишили на місці події.

4) сліди розповсюдження отруйних речовин:

- біологічні, хімічні або радіоактивні речовини, пакувальні матеріали або контейнери для їх переміщення;

- частинки отруйних речовин, продукти їхнього распаду на тілі, одязі, предметах обстановки, в системі кондиціонування тощо;

- сліди ураження або отруєння потерпілих (гіпоксичний стан, функціональні розлади організму, хімічні опіки, ураження окремих систем (дихальної, серцево-судинної та ін.);

- запахи отруйних речовин (сильні або специфічні запахи фенолу, формаліну, ацетону тощо);

– негативні зміни у навколишньому природному середовищі (забруднення атмосфери, джерел водопостачання, ґрунту, кислотні опади тощо).

При вчиненні терористичного акту залишаються *ідеальні сліди* злочину, які відображаються у вигляді пам'ятних образів у свідомості потерпілих, свідків-очевидців та підозрюваних. Зокрема, у свідомості потерпілих можуть бути відображені відомості про зовнішність, особливі прикмети та соціально-психологічний портрет злочинців, дані про характер та розмір завданих збитків, кількість злочинців, інформація про інших потерпілих тощо; у свідомості свідків-очевидців відображаються відомості щодо обстановки на місці вибуху (пожежі, збройного нападу і т.д.), характеру і послідовності дій потерпілих, організації й забезпечення пропускнуго та внутрішнього режимів на об'єкті терористичного замаху, наслідків терористичної атаки тощо; у свідомості підозрюваних відображаються відомості щодо організатора та інших членів терористичної групи, дані про мотив здійснення терористичної діяльності, кримінальні ролі у складі групи, характер взаємовідносин усередині групи, відомості щодо способу та засобів вчинення злочину тощо.

До *віртуальних слідів* терористичного акту (слідів комп'ютерної інформації) належать:

1) сліди електронного листування між підозрюваними – учасниками терористичної групи через соціальні мережі в Інтернеті (приховані чати в інтернет-спільнотах);

2) сліди відвідування інтернет-ресурсів з підозрілим контентом;

3) сліди комплексного шифрування операційної системи і жорсткого диска;

4) сліди екстреного і безповоротного видалення даних з магнітних дисків;

5) сліди розробки шкідливого програмного забезпечення (вірусів), його поширення через локальні і глобальні комп'ютерні мережі (у випадках здійснення кібератаки);

6) сліди використання бот-мереж, складних ланцюжків проксі-серверів тощо.

Підсумовуючи викладене слід зазначити, що аналіз обстановки, засобів і слідів вчинення злочину, у сукупності з іншими взаємопов'язаними й взаємозалежними структурними елементами криміналістичної характеристики терористичного акту, дозволить з'ясувати весь механізм вчинення злочину, встановити окремі раніше невідомі обставини терористичного замаху, обрати найбільш оптимальні тактичні прийоми проведення окремих слідчих (розшукових) дій та визначити відповідний напрям його подальшого розслідування з урахуванням конкретної слідчої ситуації.

Висновки до розділу 1

1. Сучасний тероризм є якісно новим феноменом, особливою формою кримінального конфлікту, що передбачає використання ідеології насильства в якості засобу залякування, погроз та нагнітання страху з метою досягнення суб'єктами терористичної діяльності відповідної політичної, ідеологічної або корисливої мети. Найбільш характерними ознаками сучасної терористичної діяльності слід вважати її здебільшого організований характер, ідеологічне прикриття політичної або корисливої мотивації, фінансування й координування неурядовими організаціями, представниками кримінальних спільнот або окремими державами, а також використання терористами корупційних зв'язків з представниками органів державної влади, працівниками правоохоронних органів, співробітниками спецслужб зарубіжних країн та впливовими особами економічно-фінансового сегменту.

2. Під тероризмом слід розуміти публічно чинені, суспільно небезпечні злочинні дії або погрози такими, що передбачають організаційне, фінансове, матеріально-технічне або інше сприяння безпосередньому здійсненню одиничних або серії терористичних актів, спрямовані на нагнітання жаху і паніки, створення атмосфери безвихідності, пригніченості, неспокою з метою прямого або опосередкованого впливу щодо вчинення владними посадовими особами на

користь терористів конкретних дій або виконання в їх інтересах відповідного комплексу політичних, соціальних чи економічних заходів.

3. Криміналістичну характеристику терористичного акту визначено як систему криміналістично значущих відомостей про елементи механізму вчинення цих злочинів та кореляційні зв'язки між ними, що слугують предметно-інформаційною основою для розробки адресованих слідчій практиці науково-методичних рекомендацій, а також мають самостійне практичне значення для систематизації й аналізу вихідної інформації про терористичний замах, висування й перевірки слідчих версій, вирішення інших завдань розслідування в умовах конкретної слідчої ситуації.

4. Одним з центральних та основних елементів криміналістичної характеристики терористичного акту є спосіб злочину. Злочинці враховують найбільш сприятливі умови, що формуються на час здійснення терористичної атаки та обирають спосіб з урахуванням власних професійних здібностей, індивідуальних навичок та умінь. Виокремлено типові способи підготовки, вчинення та приховування терористичного акту.

5. До криміналістичної характеристики особи терориста доцільно включати: 1) відомості про мотив вчинення терористичної діяльності (терористичні акти вчиняються на ґрунті національної ненависті, з релігійних, політичних або ідеологічних переконань, з екстремістських мотивів тощо); 2) загальнобіологічні відомості (вік, стать, рівень фізичної підготовки, особливі прикмети тощо); 3) відомості щодо соціальних властивостей особистості (віросповідання, професійна приналежність, місце проживання, сімейний стан, соціальний статус, ціннісні орієнтири тощо); 4) відомості про особисті якості та психологічні особливості (емоційна уразливість, потяг до релігії, темперамент, інтелект, здібності, психічні відхилення, психологічна залежність тощо); 5) відомості про поведінку підозрюваного до, під час та після вчинення злочину. Розглянуто окремі типологічні характеристики особи терориста.

6. Потерпілими від терористичного акту можуть бути будь-які фізичні особи, незалежно від віку, статі, соціального статусу, фізичних властивостей та

інших індивідуальних особливостей, яким внаслідок злочинних дій було завдано фізичної, моральної та матеріальної шкоди (у випадках знищення майна), а також юридичні особи, яким внаслідок терористичних дій було завдано матеріальної шкоди в особливо великих розмірах. В одних випадках, це особи, які стають об'єктами терористичного замаху випадково, в результаті випадкового збігу обставин під час їх перебування в місцях масового скупчення людей, в інших – це спеціально визначені посадові особи, які виконують певні владні або службові повноваження у відповідній галузі.

7. Обстановка вчинення терористичного акту характеризується як сукупністю суспільно-політичних і соціально-економічних умов, явищ та процесів, інших чинників об'єктивної дійсності, що склалися на території держави у певний часовий період, так і сукупністю обставин, які сформувалися на момент здійснення терористичного замаху в конкретному місці й у визначений час та безпосередньо сприяли або перешкоджали терористам у реалізації їх злочинних намірів.

8. При вчиненні злочинів терористичної спрямованості застосування певного засобу чи знаряддя злочину обумовлюється насамперед обраним способом злочинного посягання. На підставі аналізу слідчої практики встановлено, що у якості знарядь та засобів вчинення терористичного акту злочинцями можуть використовуватися: вибухові пристрої та вибухові речовини; стрілкова або артилерійська вогнепальна зброя; технічні пристосування негайного або подальшого загоряння, легкозаймисті матеріали та горючі речовини; інші засоби (комп'ютерні віруси, біологічна або хімічна зброя, виробниче обладнання, транспортні засоби, предмети побутового призначення тощо).

9. Сліди злочинів даної категорії знаходяться в кореляційній залежності зі способом вчинення терористичних дій. Вони можуть бути виявлені як безпосередньо на місці вчинення злочину, так і на місці вчинення підготовчих дій. Зокрема, до таких належать матеріальні, ідеальні та віртуальні сліди злочину.

Положення цього розділу було відображено у таких наукових працях дисертанта: 197, 198, 199, 200, 201, 202.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

2.1 Обставини, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні терористичного акту

Розслідування терористичного акту суттєво відрізняється від розслідування інших насильницьких злочинів надзвичайно підвищеною складністю, яка обумовлюється, з одного боку, специфічним механізмом вчинення злочину, а з іншого – складною психологічною атмосферою для самого слідчого, пов'язаною з особливо руйнівними наслідками терористичного посягання та поведінковою реакцією потерпілих на сформовану стресову ситуацію у формі жаху, суспільної паніки, масового психозу або навіть соціальної агресії.

У зв'язку з цим криміналістичні методичні рекомендації мають бути спрямовані на забезпечення формування належної доказової бази для притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб. Реалізація зазначеного призначення криміналістичної методики можлива за рахунок виокремлення та включення до складу елементів її структури максимально вичерпного переліку обставин, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні зазначеної категорії злочинів [87, с. 12]. Їх функціональне призначення полягає в тому, що вони надають розслідуванню потрібну цілеспрямованість, зумовлюють формулювання його завдань, забезпечують необхідну повноту і всебічність дослідження розслідуваної події [87, с. 16].

Взагалі дослідженню різних кримінально-процесуальних аспектів доказування присвятили увагу провідні вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: С.А. Альперт, В.Д. Арсеньєв, Ю.М. Грошевий, А.С. Кобліков, Є.Г. Коваленко, П.А. Лупинська, М.М. Михеєнко, В.О. Попелюшко, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, В.П. Шибіко та інші. Проблеми формування обставин, що підлягають встановленню під час розслідування окремих категорій злочинів

висвітлювались також у наукових працях відомих вчених-криміналістів, насамперед: Р.С. Бєлкіна, В.Д. Берназа, І.О. Возгріна, А.Ф. Волобуєва, В.А. Журавля, О.Н. Колесніченка, В.В. Логінової, О.В. Пчеліної, В.В. Пясковського, В.В. Тіщенка, В.Ю. Шепітька та інших науковців.

Слід відзначити, що на відміну від теорії кримінального процесу, де коло обставин, які підлягають доказуванню традиційно називають «предметом доказування» [109, с. 114; 172, с. 98–99; 240, с. 32], в криміналістичній літературі можна знайти й інші внутрішньо подібні, схожі за своєю сутністю та змістом терміни, які досить часто використовуються дослідниками як тотожні. Так, наприклад, В.В. Пясковський зазначає, що в межах окремої методики розслідування злочинів доцільно досліджувати саме обставини, що підлягають встановленню, а не доказуванню, оскільки вони за своїм змістом є ширшими, а їх з'ясування визначається нормами кримінального права, кримінального процесу і матеріалами конкретної справи [212, с. 66]. Л.О. Щербич наголошує, що таке деталізоване коло обставин в криміналістиці доцільніше називати «комплекс питань, які підлягають встановленню» або «обставини, що підлягають встановленню у кримінальних справах» [279, с. 94]. Натомість В.Ю. Шепітько використовує термін «предмет доведення», розкриваючи його як сукупність обставин, які підлягають доведенню за кримінальною справою (у кримінальному провадженні) [271, с. 174]. Вбачається, що назва «обставини, які підлягають з'ясуванню» є найбільш виваженою і опрацьованою основою для формування науково-практичних рекомендацій в межах окремої криміналістичної методики розслідування злочинів.

У наукових колах досить гострою та полемічною є дискусія щодо доцільності включення до структури окремої криміналістичної методики обставин, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні конкретного виду злочинів, а також їх співвідношення з криміналістичною характеристикою злочинів. Наприклад, І.О. Возгрін вважає відсутніми підстави щодо їх виокремлення в самостійну частину криміналістичної методики розслідування злочинів, пояснюючи це тим, що їх перелік «також є одним з видів довідкової

криміналістичної інформації, необхідної слідчим і дізнавач для успішної організації кримінального переслідування осіб, які вчинили злочини». Він наголошує, що в функціональному відношенні, відомості про обставини, які підлягають доказуванню, мають для слідчих таке ж значення, як і інші частини криміналістичної характеристики злочинів – інформаційне забезпечення слідчої діяльності [40, с. 302]. До типової методики розслідування злочину І.О. Возгрін відносить: криміналістичну характеристику злочину; програму (алгоритм) розслідування злочину; опис особливостей підготовки та проведення найбільш характерних для розслідування даного виду злочину слідчих (розшукових) дій; опис особливостей підготовки і проведення дій з метою запобігання злочинної діяльності [41, с. 205].

У противагу означеної вище наукової позиції одні вчені висловлюють думку, що обставини, які становлять зміст предмета доказування у кримінальному провадженні, необхідно досліджувати в якості окремого елементу криміналістичної характеристики злочинів [131, с. 301; 128, с. 180], інші, з думкою яких ми найбільш погоджуємося, розглядають їх самостійним елементом у структурі окремої криміналістичної методики [129, с. 383; 188, с. 9].

Аналізуючи можливі причини відсутності одностайного тлумачення в криміналістичній науці з приводу місця криміналістичної характеристики злочинів і обставин, що підлягають доказуванню (встановленню) в структурі окремої методики, а також співвідношення цих елементів між собою, В.С. Бурданова цілком доречно відзначає, що різного виду способи вчинення злочинів в криміналістичній характеристиці класифікуються за різними підставами, в результаті узагальнення слідчої практики їх кількість може досягти значної величини, а в обставинах, що підлягають доказуванню, буде лише єдиний спосіб, який потрібно довести. Причому, якщо спосіб вчинення конкретного злочину, що розслідується не є типовим, то він може і не бути присутнім в криміналістичній характеристиці. Типові місця вчинення злочинів також можуть бути різними, їх відомості в результаті узагальнення відображені в якості елемента криміналістичної характеристики. А якщо розглядати місце вчинення

злочину в аспекті однієї з обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, це єдине і конкретне місце, позначене територією, містом, селищем, вулицею, номером будинку, квартирою тощо, яке потрібно довести у конкретному провадженні, щоб висунути обвинувачення конкретній особі [24, с. 40].

З цього приводу слушною є думка відомого вітчизняного науковця В.В. Тіщенка, який зазначає, що обставини, які підлягають встановленню, на відміну від криміналістичної характеристики злочинів, інтегрують у собі властивості правової сутності злочину. Це дає змогу виділити з усіх подій і діянь ті, які наділені ознаками кримінально-правового, юридично значущого характеру (суспільна небезпека, протиправність, винність) і дати їм правильну кримінально-правову оцінку [249, с. 142]. Своєю чергою О.В. Пчеліна справедливо наголошує, що предмет доказування містить обставини, які слід встановити (завдання розслідування), а криміналістична характеристика вказує на коло обставин, які могли мати місце в дійсності (визначає можливі варіанти вчинення злочинних дій) [211, с. 8].

Вважаємо, що обставини, які підлягають встановленню у процесі досудового слідства, необхідно розглядати у якості самостійного та невід'ємного елемента окремої методики розслідування певних категорій злочинів. Як відомо, зміст криміналістичної характеристики злочинів становить система узагальнених даних, що відображують вихідну інформацію про схожі, вже розслідувані злочини, їх типові ознаки та загальні риси, натомість обставини, що підлягають з'ясуванню, не завжди охоплюються відомими елементами криміналістичної характеристики злочинів, а мають більш прогностичний і водночас конкретний характер та мають бути доведені у кримінальному судочинстві з метою притягнення до відповідальності саме тих осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Інакше кажучи, на відміну від криміналістичної характеристики, яка складає ймовірну та інформаційну модель злочинної події, обставини, що складають предмет доказування, визначають комплекс завдань, які

необхідно вирішити під час досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні.

У загальному вигляді обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, визначаються у ст. 91 КПК України. Зокрема, законодавець встановлює орієнтуючий та мінімальний обсяг фактичних даних та відомостей, що підлягають доведенню чи спростуванню у процесі досудового слідства за допомогою відповідних засобів доказування. До таких обставин він відносить:

1) подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [142].

Між тим слід зазначити, що повне та всебічне з'ясування всієї сукупності фактичних відомостей розслідуваної події або її окремих фактів, що входять до предмету доказування у кримінальних провадженнях про вчинення терористичного акту, не уявляється можливим без урахування специфічного механізму терористичної діяльності та особливостей криміналістичної характеристики зазначеної категорії злочинів, що вимагає відповідної деталізації й уточнення запропонованого законодавцем загального переліку.

У цьому аспекті доцільно погодитися з думкою В.А. Журавля, який зазначає, що обставини, які підлягають з'ясуванню, є результатом синтезу кримінально-процесуальних приписів щодо визначення предмета доказування в кримінальній справі, передбачених чинним законодавством, а також кримінально-правових і криміналістичних ознак злочину певного різновиду [87, с. 13]. При цьому необхідно враховувати, що перелік цих обставин може містити факти та відомості, що мають у процесі доказування допоміжний, орієнтуючий характер, проте їх встановлення має криміналістичне значення для одержання додаткових неспростовних доказів щодо розслідуваної події та винуватості злочинця.

Тож, для повного, всебічного та об'єктивного дослідження кримінального провадження слідчий повинен встановити не лише коло обставин, що підлягають доказуванню (ст. 91 КПК), а й усі факти, що мають значення для встановлення істини у справі, правильної кваліфікації вчиненого та призначення справедливої міри покарання [183, с. 252]. Має рацію С.Ю. Косарев, який вказує на те, що дані факти є засобом встановлення невідомих елементів предмета доказування, що знаходяться з ними в закономірному взаємозв'язку. У свою чергу, їх існування виводиться шляхом аналізу злочину з криміналістичних позицій, а саме шляхом опису і вивчення його криміналістичної характеристики. Кожна з цих обставин, в залежності від проблемної ситуації, або сама підлягає встановленню, або виконує евристичну функцію [117, с. 193].

Проведені нами емпіричні дослідження дозволяють зробити висновок, що при розслідуванні терористичного акту зазвичай підлягають з'ясуванню такі обставини:

1) джерело отриманої інформації щодо вчинення терористичного акту, чи погрози його вчинення (повідомлення надійшло від самих злочинців, громадян, які стали очевидцями цієї події, потерпілих осіб, опубліковано у засобах масової інформації, одержано з інших інформаційних ресурсів); спосіб передачі (особисто, письмово, шляхом застосування технічних засобів, за допомогою третіх осіб тощо) та час надходження такої інформації (до або після здійснення безпосередніх терористичних проявів); точний зміст повідомлених даних; чи намагалися злочинці до здійснення терористичної атаки контактувати з представниками державних органів або громадських організацій, громадянами або їхніми родичами; чи висувалися конкретні вимоги до владних посадових осіб щодо прийняття на користь терористів відповідних рішень (або утримання від їх виконання);

2) яка саме подія мала місце бути: здійснення одиничних або серії терористичних актів (дії терористичного характеру), вбивство на замовлення з використанням вибухових механізмів, вогнепальної зброї або отруйних речовин, нещасний випадок внаслідок недотримання встановлених правил пожежної безпеки, вимог по влаштуванню і утриманню пожежної автоматики, режиму експлуатації вибухонебезпечних установок, електрообладнання у вибухонебезпечних зонах, порушення правил зберігання або транспортування токсичних хімічних речовин (біологічних агентів, радіоактивних елементів), стрілянина внаслідок «кримінальних розборок» учасників злочинних угруповань, інсценування вбивства тощо;

3) на кого було спрямоване терористичне посягання (прогнозовані об'єкти терористичної атаки): представники органів державної влади, місцевого самоврядування або громадських об'єднань, керівники комерційних структур, військових підрозділів, певні соціальні групи, пересічні мирні громадяни, критично важливі об'єкти стратегічного значення;

4) коло фактичних потерпілих від терористичного посягання: їх загальна кількість, ідентифікаційні та паспортні дані, особисті відомості (стать, вік, соціальний та сімейний стан, національність, етнічне походження, релігійні переконання, місце проживання та місце роботи тощо), ідеологічні та політичні прихильності, відомості щодо членства в політичних партіях, громадських або релігійних організаціях, віктимологічні особливості поведінки, фінансова інформація і т.д.;

5) способи вчинення терористичних дій (застосування зброї, захоплення заручників, здійснення вибухів, підпалів, напад на адміністративні будівлі або об'єкти, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, блокування транспортних мереж, розповсюдження отруйних речовин, що викликають епідемії, епізоотії, зараження хвороботворними мікроорганізми водних джерел або продуктів харчування, затоплення, здійснення кібератаки тощо); способи, спрямовані на приховування підготовки до вчинення терористичної атаки, способи приховування слідів злочину; інформація із слідової картини місця події; маршрут переміщення злочинців до об'єкту терористичного замаху, шляхи відходу від місця злочину;

6) знаряддя та засоби, які були використані для досягнення злочинного результату (вибухові пристрої, вогнепальна зброя, легкозаймисті матеріали та горючі речовини, технічні пристосування загоряння, біологічна або хімічна зброя, транспортні засоби, комп'ютерні віруси тощо), їх конструкційні характеристики, спосіб виготовлення; яким чином були приведені в дію (за допомогою електродетонаторів, запальних трубок, вогнепровідних та детонуючих шнурів, шляхом контактної взаємодії з ціллю тощо); способи придбання засобів та зброї (викрадення зі складів, придбання на ринку нелегальної зброї, контрабандним шляхом тощо); осередок ураження, механізм і радіус поширення вибухової хвилі; зони горіння та теплового впливу; межі зони хімічного, бактеріологічного або радіоактивного ураження тощо;

7) основні цілі, завдання та мотиви здійснення терористичної атаки (захоплення влади, усунення політичних опонентів, отримання грошової

винагороди, перерозподіл фінансових потоків, зіткнення представників різних соціальних груп, провокація та ескалація військового конфлікту, отримання контролю за використанням цінних природних ресурсів, ускладнення міжнародних відносин, привернення уваги та зацікавленості суспільства до певних подій або ідеологічних міркувань, отримання доступу до секретних і конфіденційних даних тощо); чи до кінця було реалізовано злочинні наміри; чи мало місце настання неспрогнозованих, більш тяжких наслідків злочину;

8) обстановка в цілому, яка склалася у певний часовий період та опосередковано впливає на можливість створення терористичної загрози (ускладнення міжнародних відносин, загострення ідеологічних протиріч, поширення терористичними організаціями екстремістських ідей та поглядів тощо); сукупність умов, які сформувалися на момент здійснення терористичного замаху та безпосередньо сприяли злочинцям у реалізації їх терористичних цілей (відсутність охорони та засобів відеоспостереження, несправність пожежної сигналізації, відсутність евакуаційних виходів тощо);

9) відомості щодо особи злочинця: терористичний акт було вчинено одноособово або у складі терористичного формування; кількість осіб, які брали участь у здійсненні терористичних дій, їх ідентифікаційні дані; часові та територіальні межі функціонування терористичної організації, її ієрархічна структура та джерела фінансування; наявність корупційних зв'язків лідерів терористичної організації з впливовими посадовими особами державних органів та представниками міжнародних організацій; кримінальна роль кожного учасника терористичної організації або групи на певному етапі терористичного замаху; факти отримання грошової винагороди за вчинення терористичного злочину; особистісні якості, психологічні особливості, схильність до вживання спиртних напоїв, психотропних речовин або наркотичних засобів;

10) наслідки вчинення терористичних дій (спричинення смерті, нанесення тілесних ушкоджень, нервово-психічні розлади, психосоматичні захворювання, завдання майнової шкоди, значних економічних збитків, забруднення атмосфери, зараження навколишнього середовища, трансформація соціальних протиріч у

військовий конфлікт, ускладнення соціально-політичної життєдіяльності суспільства тощо), їх загальний обсяг та характер, механізм спричинення, локалізація та ступінь тяжкості.

Однією з важливих обставин, що підлягає встановленню при розслідуванні терористичного акту є місця реалізації різних етапів здійснення терористичних дій (місця виготовлення та закладення вибухового пристрою, місце ініціювання загоряння, вчинення аварії або катастрофи, місця приховування слідів злочину, шляхи можливого відходу або місця переховування злочинців тощо), а також місця або територія настання негативних наслідків та виникнення шкідливого впливу (зона зараження навколишнього середовища, місце руйнування будівель та споруд, зона затоплення і т.д.). Крім того, встановлюються момент початку та закінчення терористичного посягання, час настання небезпечних наслідків, з'ясувуються графік роботи та рівень забезпечення охорони будівлі або відкритої території – безпосереднього об'єкта терористичної атаки.

Якщо терористичний акт було вчинено шляхом вчинення вибуху, додатково з'ясується: чи не здійснювалася закладка декількох вибухових механізмів в одному місці, які могли спрацювати у різний час або навпаки – в різних місцях ймовірного перебування об'єкта терористичного замаху; які професійні знання та навички необхідні для виготовлення та приведення в дію певного вибухового пристрою (знання та вміння у галузях вибухотехніки, геомеханіки або металообробки, навички роботи з електрообладнанням тощо); чи не мав місце випадок здійснення підриву внаслідок необережного поводження з вибуховими механізмами або вчинення самогубства; чи не виносилися з місця події до здійснення вибуху матеріальні цінності, грошові кошти або інші предмети оточуючої обстановки тощо.

При вчинення підпалу встановлюється безпосередній спосіб ініціювання загоряння (використання фітилів або пультів підпалу, за допомогою заздалегідь підготовлених легкозаймистих речовин і т.д.), механізм спрацьовування технічних пристосувань підпалу, точне місце їх розташування, конструктивні особливості тощо. Важливе значення має слідова інформація, яка виключає

ймовірність виникнення загоряння внаслідок самозаймання матеріалів і речовин, недотримання вимог щодо експлуатації електричних пристроїв, газового або виробничого обладнання, необережного поводження з вогнем, короткого замикання тощо.

Якщо мало місце розповсюдження отруйних речовин необхідно підтвердити саме злочинні мотиви та спеціальні терористичні цілі такого діяння, що визначені у ч. 1 ст. 258 КК України. У таких випадках встановлюється конкретний вид небезпечної речовини (сполуки або карбоніли металів, речовини ціаністої групи, галогени, інші сполуки або продукти їх розкладу), їх властивості, механізм дії, зони і осередки ураження, способи транспортування та розповсюдження, пристрої, які використовувалися для доставки отруйних речовин до наміченої цілі (прилади керування), а також біологічні ефекти і наслідки їх впливу (загальноотруйна дія, стан важкої гіпоксії, нервово-паралітична дія, важке ураження нервової системи, коматозний стан, виникнення важких інфекційних захворювань, смерть і т.д.).

В ситуаціях збройного захоплення заручників насамперед з'ясовується характер події, що сталася (утримання осіб у якості заручників з терористичних мотивів, викрадення людини з корисливих або насильницьких мотивів, збройний напад в місцях масового скупчення людей тощо). Обов'язковому встановленню також підлягають: зміст висунутих вимог (звільнення ув'язнених осіб, одержання матеріальної вигоди, зміна державних кордонів, надання певних пільг тощо), їх безпосередні адресати (органи державної влади, міжнародні, релігійні або громадські організації, конкретні службові особи і т.д.); основні способи та часові межі злочинних дій терористів на кожному етапі терористичного замаху (під час захоплення, перевезення потерпілих до місця утримання, залишення місця захоплення); кількість захоплених осіб, їх ідентифікаційні й особистісні дані, поведінкові реакції під час захоплення; чи мала місце передача захоплених осіб між членами терористичної організації на різних етапах терористичної атаки; характер нападу (раптовий або з попереднім висуненням вимог чи/та погроз); інші факти з урахуванням конкретної слідчої ситуації;

У випадках вчинення терористичного акту шляхом кібератаки з'ясується механізм злому автоматизованих систем управління (метод експлойту, перехоплення або підроблення паролів, модифікація повідомлень у каналах зв'язку, вплив на систему дозволів, вчинення DoS або DDoS атак, метод фішингу тощо), вид шкідливого програмного забезпечення, що використовувалося злочинцями для реалізації терористичних намірів (віруси, шпигунські програмні засоби, руткіти, шкідливі плагіни тощо), віртуальні методи конспірації особистості кібертерориста (використання ботнетів, шифрування листування, використання мережевих псевдонімів і т.д.), встановлюються безпосередні наслідки вчинення кібертероризму (руйнування мереж електроживлення, вибух на атомних станціях, викид отруйних речовин, розкриття інформації, що містить державну таємницю, перевантаження мережевих комунікаційних вузлів тощо).

Таким чином, запропонований нами перелік обставин, які підлягають з'ясуванню у кримінальних провадженнях про вчинення терористичного акту та виступають невід'ємним самостійним елементом криміналістичної методики розслідування зазначеної категорії злочинів, має беззаперечно важливе значення для найбільш ефективного планування розслідування, висунення й перевірки обґрунтованих слідчих версій в умовах конкретної слідчої ситуації та, відповідно, своєчасного викриття й притягнення до відповідальності саме тих осіб, які вчинили це особливо небезпечне злочинне діяння.

2.2 Слідчі ситуації початкового етапу розслідування

Початковий етап кримінального провадження за фактами вчинення терористичного акту є найбільш важливим і складним, оскільки слідчому необхідно одночасно вжити заходи щодо усунення наслідків злочину, перевірки загальних типових версій про цю подію, а також зібрати й закріпити докази, які можуть бути втрачені. Залежно від типових ситуацій, що виникають на початковому етапі розслідування, слідчий реалізовує найбільш раціональну й

ефективну систему дій. Тобто ситуація не лише визначає коло первинних слідчих дій, а й їх послідовність – програму дій. Головним принципом укладення останньої є доцільність та економічність процесу розслідування [265, с. 109].

Отже, використання криміналістичної категорії «слідча ситуація» дає можливість правильно визначити фактичне положення тих чи інших обставин у процесі розслідування, маючи на меті отримання даних для прийняття стратегічних і тактичних рішень у провадженні, висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії та визначити подальший хід розслідування у його перспективному напрямі, а також звести до мінімуму помилкові і необґрунтовано ризиковані дії слідчого (особливо в складних слідчих ситуаціях) [26, с. 134; 136, с. 76]. Значення виокремлення типових слідчих ситуацій на початку розслідування полягає в тому, що вони вказують на зміст та напрям діяльності суб'єктів кримінального провадження [173, с. 17].

Проблемним питанням щодо методологічної ролі і сутності слідчих ситуацій, їх критеріїв класифікації та загалом використанню ситуаційного підходу при розслідуванні окремих видів злочинів присвятили свою увагу такі відомі вчені-криміналісти, як Р.С. Белкін, В.К. Весельський, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, Л.Я. Драпкін, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, І.М. Лузгін, В.О. Образцов, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, М.П. Яблоков та інші дослідники. Разом із цим, в межах методики розслідування терористичних злочинів окремі аспекти слідчих ситуацій висвітлювалися в наукових працях М.М. Букаєва, Ж.В. Вассалатій, В.Г. Гузікова, О.В. Ісакова, М.О. Ленка, А.Г. Марутіна, Г.В. Скуби та інших.

Так, у криміналістичній теорії можна знайти різні підходи щодо визначення поняття «слідча ситуації». Науковці пропонують розглядати цю наукову категорію, як: сукупність обставин конкретної події злочину або сукупність актуалізованої суб'єктом кримінального процесу потенційної інформації про злочин, що відображена і зберігається в матеріальному середовищі [219, с. 71]; обстановку розслідування, яка характеризується певним обсягом інформації, що відноситься до криміналістичної характеристики даного виду злочину, інших

обставин, що підлягають доказуванню [237, с. 50]; динамічну інформаційну систему, елементами якої є суттєві ознаки і властивості обставин, що мають значення в кримінальному провадженні [74, с. 28–29]; стан, що складається в певний момент діяльності слідчого з розслідування злочину, що характеризує тактичну, стратегічну або тактико-стратегічну інформаційну своєрідність оцінюваного слідчого моменту [136, с. 74]; сукупність сформованих на певному етапі умов – стану й обстановки розслідування, що сприймаються, оцінюються і використовуються слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [30, с. 6–7].

З огляду на наведені вище погляди, погоджуємося з думкою відомого вітчизняного вченого, професора А.Ф. Волобуєва, який зробив висновок, що поняття слідчої ситуації, що використовується в криміналістиці, є узагальненим і фактично охоплює два поняття: 1) конкретної слідчої ситуації за кримінальною справою; 2) типової слідчої ситуації. Так, *конкретна слідча ситуація за кримінальною справою* – це сукупність всіх умов, в яких здійснюється розслідування в певний його момент, і включає в себе компоненти інформаційного, процесуального, психологічного, тактичного та матеріально-технічного характеру. *Типова слідча ситуація* – це сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей), яка найбільш характерна для певного етапу розслідування за кримінальними справами окремих категорій. Наведені визначення відбивають практичний і суто теоретичний аспекти тлумачення поняття слідчої ситуації [43, с. 168–169]. Для типізації слідчих ситуацій вчений пропонує використовувати саме вузький інформаційний підхід [44, с. 203]. Відтак, звуження поняття слідчої ситуації фактично зумовило до формування окремого підходу щодо типових слідчих ситуацій як підстав для побудови конкретних рекомендацій у криміналістичній методиці [241, с. 111]. По відношенню до діяльності слідчого з розслідування конкретного злочину вона також має важливе значення, тому що як криміналістична категорія виконує тактичну та організаційно-методичну функції [158, с. 5].

У літературних джерелах дискусійним залишається питання щодо безпосередніх підстав (критеріїв), необхідних для типізації слідчих ситуацій. Наприклад, В.К. Гавло основним критерієм типізації пропонує вважати схожість криміналістичних характеристик вчинення та розслідування злочинів [49, с. 124]. Л.Я. Драпкін такими підставами називає наявність загальних, групових ознак та їх відносну частоту повторюваності [73, с. 17]. Р.С. Белкін зазначає, що типізувати слідчі ситуації можна лише за наявністю інформації про подію та її учасників [18, с. 96]. Натомість А.Ю. Лісова вважає, що до структури типової слідчої ситуації крім інформації про обставини події злочину, потерпілих та осіб, які його вчинили, необхідно відносити відомості про джерела отримання нової інформації, інтенсивність та варіативність їх змін [160, с. 372].

Найбільш повний перелік підстав типізації слідчих ситуацій пропонує професор Р.С. Степанюк. Він відзначає, що типові слідчі ситуації можуть бути виділені залежно від: 1) повноти інформації про подію злочину, що належить до об'єктивної сторони діяння; 2) повноти інформації про особу злочинця; 3) повноти інформації про предмет посягання; 4) наявності та повноти інформації про взаємні зв'язки злочинів різних видів у межах технології злочинної діяльності; 5) джерела інформації про подію, що може виявитись злочинною; 6) ступеня поінформованості запідозрених осіб про виявлення ознак злочину (наявність або відсутність фактору раптовості); 7) наявності протидії розслідуванню; 8) позиції сторони захисту щодо повідомленої підозри [241, с. 111–113].

Окрема увага у науковому середовищі приділяється дослідженню проблем типових слідчих ситуацій, що виникають на початковому етапі розслідування терористичних злочинів. Так, деякі науковці взагалі відмовляються від типізації слідчих ситуацій у межах методики розслідування актів тероризму та замінюють їх криміналістичною класифікацією злочинів даної категорії або побудовою типових слідчих версій [97; 259; 263]. Інші вчені, дотримуючись діаметрально протилежної точки зору, вважають, що типізувати слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів терористичного характеру все ж таки можливо.

Зокрема, М.М. Букаєв та Ж.В. Вассалатій зазначають, що така типізація можлива перш за все тому, що терористи рідко обмежуються одним складом злочину. Найчастіше їх дії охоплюють декілька складів. Крім того, досить поширене явище, коли одна і та ж терористична організація послідовно виконує декілька злочинів терористичного характеру, які не повторюють один одного. Автори наголошують, що типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування можна виділити, якщо керуватися не класифікацією способів вчинення злочинів терористичного характеру, а співвідношенням даних, наявних у розпорядженні правоохоронних органів, щодо передбачуваного злочинця (злочинців), ступеня безпосередньої (поточної) небезпеки, що склалася до моменту відкриття кримінального провадження, відповідної необхідності в додаткових контртерористичних заходах [23, с. 85]. Ці доводи уявляються нам переконливими.

Необхідно відзначити, що предметом дослідження вчених і досі залишаються типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування терористичного акту. Так, наприклад, М.В. Даньшин спочатку виділяє слідчі ситуації з огляду на характер первісної інформації, яка надійшла щодо існування терористичної групи чи організації (або її частини) на окремій території, або така, що надійшла про самостійний акт тероризму (вибуху, підпалу тощо) або погрозу його вчинення. Потім вчений виділяє слідчі ситуації за характером наслідків, що сталися [69, с. 53–54]. М.М. Намазбекова виділяє типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування терористичного акту, що включають в себе відомості, які вказують на обсяг наявної інформації про факт вчинення терористичного посягання і особу злочинця, а також відомості щодо джерела надходження інформації про вчинення злочину [174, с. 22]. А.Г. Марутін типізує слідчі ситуації залежно від наявної інформації щодо особи злочинця, її кримінальних та терористичних зв'язків, інформації про факт заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам [167, с. 162]. М.О. Ленко типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування терористичного акту формує лише за критерієм щодо наявності відомостей про особу терориста [156, с. 256–257]. Не вступаючи в

детальне обговорення цієї беззаперечно актуальної наукової проблеми, типізацію слідчих ситуацій початкового етапу розслідування терористичного акту пропонуємо здійснювати залежно від: повноти вихідної інформації про характер і обставини розслідуваної події, які відомі на момент внесення відомостей про кримінальне провадження до Єдиного реєстру досудових розслідувань; повноти та характеру первісної інформації щодо особи терориста (особистостей членів терористичної групи або терористичної організації).

Аналіз наукової літератури та результати узагальнення матеріалів кримінальних проваджень щодо вчинення терористичних актів, вивчення емпіричних даних світової практики протидії терористичній діяльності дозволяють зробити висновок про те, що на початковому етапі розслідування зазначеної категорії злочинів можуть скластися такі типові слідчі ситуації:

Ситуація 1. *Наявні ознаки вчинення терористичного акту, встановлено особу терориста, яку затримано в якості підозрюваного.* Як правило, зазначена ситуація характеризується відкритими вимогами терористів до владних посадових осіб щодо прийняття на їх користь відповідних рішень (утримання від їх виконання) або висловлюванням злочинцями конкретних погроз здійснення терористичного замаху відносно визначених об'єктів нападу. Зокрема, такими випадками можуть бути захоплення заручників, угон повітряного або морського судна, залізничного рухомого складу, збройний напад на адміністративні будівлі, погроза застосування зброї масового знищення тощо.

При виникненні зазначеної ситуації слідчий вирішує такі тактичні завдання:

- 1) встановлюється джерело інформації про вчинення терористичного замаху, коло потерпілих від терористичних дій та всі можливі очевидці цієї події;
- 2) перевіряється приналежність підозрюваного до груп чи організацій терористичної спрямованості;
- 3) встановлюється факт вербування або шантажу особи терориста, факт отримання ним грошової винагороди за здійснювані терористичні дії;
- 4) з'ясовуються способи терористичних дій, виявляються сліди та знаряддя злочину, інші джерела доказової або орієнтуючої інформації;

5) встановлюється факт наявності (відсутності) у підозрюваного психічних розладів або психічних аномалій.

З урахуванням результатів узагальнення матеріалів кримінальних проваджень та інтерв'ювання слідчих встановлено, що для вирішення зазначених завдань проводиться наступний комплекс слідчих заходів:

- огляд місця терористичного замаху, місця затримання підозрюваного; вилучення компонентів вибухових пристроїв, продуктів вибуху, слідів термічного, вогневого або хімічного ураження тощо;

- огляд документів, мобільних телефонів, електронних комп'ютерних пристроїв (планшетів, електронних записних книжок тощо) та інших предметів, вилучених у злочинців;

- допити потерпілих та свідків, у тому числі представників правоохоронних органів, медичних та рятувальних служб, які брали участь у припиненні терористичного замаху та надавали допомогу потерпілим;

- обшук за місцем проживання злочинця, вилучення документів і речових доказів (символіки терористичної організації, атрибутики екстремістської спрямованості, планів будинку або території – об'єктів терористичного замаху, електронних носіїв інформації, фрагментів вибухових пристроїв, зброї тощо);

- огляд електронного листування, соціальних мереж та інших інтернет-контентів, якими користувався підозрюваний;

- тимчасовий доступ до камер відеоспостереження, розташованих на прилеглий до місця події території;

- допит підозрюваного; одночасні допити підозрюваних – членів терористичної групи або терористичної організації;

- пред'явлення потерпілим і свідкам для впізнання осіб, підозрюваних у вчиненні терористичного акту (з дотриманням заходів безпеки);

- отримання у операторів телефонного зв'язку роздруківок вхідних та вихідних з'єднань, текстових та мультимедійних повідомлень (СМС та ММС) між співучасниками злочину;

– призначення судових експертиз (вибухотехнічної, судово-медичної, судово-психіатричної, сильнодіючих і отруйних речовин, зброї та слідів і обставин її використання, трасологічної тощо).

Ситуація 2. *Встановлено факт вчинення терористичного акту, особа, яка здійснила терористичний замах, зникла, але відомі відомості, що дозволяють організувати її пошук.* Для цієї ситуації характерними є випадки використання терористами засобів маскування зовнішності, висловлювання погроз в анонімній формі та перетинання кордону за підробленими або чужими документами. Найчастіше зазначена ситуація має місце при вчиненні терористичного замаху на представників певних соціальних груп, органів державної влади, громадських об'єднань або інших посадових осіб. В окремих випадках терористичний акт здійснюється за замовленням або у складі терористичної організації, яка бере на себе відповідальність за скоєну терористичну атаку.

У цій ситуації основними тактичними завданнями, що постають перед слідчим, є: 1) встановлення місць можливого знаходження особи терориста; 2) виявлення ймовірних зв'язків злочинця з особами кримінального середовища, злочинними організаціями, терористичними формуваннями; 3) якщо злочинцем було висунуто погрозу вчинення терористичних дій, оцінюється реальність такої погрози, вживаються необхідні заходи щодо завчасного запобігання її реалізації та заподіяння інших тяжких наслідків; 4) розшук та затримання всіх співучасників злочину, пошук та вилучення речових доказів.

Найбільш доцільним у таких випадках є наступний алгоритм слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів:

– огляд місця події, вилучення слідової інформації та речових доказів (фрагментів та уламків знарядь злочинів, слідів рук, взуття, волокон, крові, предметів одягу тощо, які злочинці залишили на місці події);

– допит потерпілих, встановлення та допит усіх можливих свідків терористичного посягання;

– складання словесного портрету особи терориста, використання засобів масової інформації з метою встановлення і затримання злочинців;

- отримання тимчасового доступу до відеозаписів з камер зовнішнього спостереження установ, організацій, підприємств, під'їздів, стоянок, розташованих поруч із місцем терористичного замаху, до відеореєстраторів транспортних засобів, що перебували на місці події;

- призначення вибухотехнічної та трасологічної експертизи, інших експертиз з урахуванням конкретної ситуації та вилучених на місці події предметів;

- проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, аудіо-, відеоконтроль підозрюваних, спостереження за ймовірними співучасниками тощо);

- подання запиту на отримання інформації щодо перетинання підозрюваним (підозрюваними) державного кордону;

- використання криміналістичних обліків (обліку викраденого автотранспорту, картотеки слідів рук з місць нерозкритих злочинів, обліку викрадених та втрачених паспортів, обліку розшукованих осіб, колекції вогнепальної, холодної зброї і т.д.).

Ситуація 3. *Встановлено факт вчинення терористичного акту, особа, яка вчинила злочин загинула в результаті вибуху (підпалу, аварії, затоплення тощо) або під час проведення антитерористичної операції. У такій ситуації первинну інформацію про характер і обставини злочину становлять дані слідової картини події, а також відомості, що надходять від засобів масової інформації, потерпілих та свідків, які спостерігали за злочинними діями терористів або від самого злочинця, який висував вимоги та висловлював погрози перед здійсненням самогубства (знищенням в ході проведення контртерористичних заходів). Якщо терористичний акт скоюється у складі організованої групи або терористичної організації характерними є випадки знаходження співучасників злочину поблизу місця події, їх маскуванню під випадкових очевидців або представників комунальних чи спеціальних служб.*

До основних тактичних завдань при наявності означеної слідчої ситуації належать: 1) встановлення механізму спрацювання вибухового пристрою, місця

його розміщення, способів кріплення та маскуванню; 2) виявлення документів або інших предметів, що вказують на особистість злочинця; 3) встановлення всіх можливих свідків та очевидців злочинної події; 4) з'ясування мотиваційної основи та мети вчинення злочину, встановлення факту приналежності особи до терористичної організації.

Для вирішення окреслених тактичних завдань слідчий має виконати програму дій, що полягає в наступному:

- виявленні та вилученні за допомогою відповідних спеціалістів джерел слідової інформації на місці вибуху, аварії, підпалу тощо;

- проведенні огляду трупа або його частин на місці виявлення, огляду особистих речей злочинця;

- допитах потерпілих та свідків-очевидців злочину; особливу увагу необхідно приділити встановленню інформації щодо можливих шляхів проникнення терористів у приміщення або на територію терористичного замаху; які транспортні засоби ними використовувалися; з'ясуванню відомостей щодо характеру та змісту висловлених погроз, безпосередньої реакції терористів на дії та поведінку потерпілих;

- ініціюванні тимчасового доступу до камер відеоспостереження, розташованих на прилеглій до місця події території;

- огляді транспортних засобів, які використовувалися злочинцями для прибуття на місце злочину;

- встановленні кола осіб, які ймовірно можуть впізнати загиблого злочинця, пред'явленні трупа для впізнання;

- якщо наявні підстави припускати, що співучасники злочину знаходилися поблизу місця події та видавали себе за звичайних очевидців, необхідно вжити необхідних заходів щодо їх затримання, провести їх особистий обшук на предмет виявлення компонентів вибухових пристроїв, технічних засобів або інших знарядь, що можуть свідчити про їх безпосередній зв'язок із загиблими терористами;

– знятті інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних систем, арешті кореспонденції, що належали загиблому терористу; встановленні негласного спостереження за місцем проживання та робити ймовірних співучасників злочину;

– призначенні судових експертиз (вибухотехнічної, трасологічної, судово-медичної експертизи трупа, інших експертиз з урахуванням використаного злочинцями способу терористичних дій);

– проаналізувати дані оперативної обстановки, що сформувалася у певному регіоні та вжити необхідних заходів щодо запобігання вчиненню подібних злочинів.

Ситуація 4. *Встановлено факт умисного заподіяння тяжких наслідків, проте характер події, мотиви та цілі злочинців потребують додаткової слідчої перевірки.* Дана ситуація виникає у випадках заподіяння фізичної, моральної та матеріальної шкоди в особливо великих розмірах (в результаті підпалу, аварії на об'єкті життєзабезпечення, блокування транспортних комунікацій, розповсюдження отруйних речовин тощо), при цьому неочевидною залишається інформація щодо наявності у здійснюваних злочинних діях спеціальних терористичних намірів, що, відповідно, потребує диференціації аналізованого злочину з іншими, схожими за ознаками об'єктивної сторони складами (наприклад, ст.ст. 112, 261, 278, 279, 439 КК України).

Такій ситуації притаманні наступні різновиди: 1) особа, яка підозрюється у здійсненні терористичного замаху, встановлена і затримана; 2) особа, яка підозрюється у здійсненні терористичного замаху, зникла, але наявні дані щодо її особистості; 3) особа, яка вчинила злочин, зникла та будь-які відомості про неї відсутні.

Залежно від різновиду цієї ситуації слідчому необхідно вирішити такі першочергові тактичні завдання: 1) встановити обставини вчинення злочину (час, місце, способи, знаряддя та засоби, об'єктивно-предметні умови тощо); 2) виявити та вилучити зразки, що дозволять ідентифікувати клас, вид використаної вибухової речовини, вогнепальної зброї, технічного пристосування,

біологічних агентів тощо, механізм приведення засобу ініціювання у дію; 3) оцінити ступінь тяжкості, характер та локалізацію заподіяних травм, каліцтв, поранень, контузій, інших негативних наслідків; 4) виявити зв'язки затриманих підозрюваних з членами терористичних або екстремістських організацій, бойовиками, які брали участь у збройних конфліктах; 5) виявити місцезнаходження злочинця та встановити всіх співучасників злочину; 6) встановити мотиви, мету та кінцеві цілі вчиненого злочину.

В такій ситуації досудове розслідування доцільно здійснювати за наступним алгоритмом дій:

- здійснити огляд місця події та відібрати за участю спеціалістів потрібні зразки для експертного дослідження;

- провести заходи, спрямовані на пошук усіх можливих очевидців злочинного посягання (опитати працівників установ, організацій, підприємств, розташованих поруч із місцем події, провести поквартирний обхід тощо);

- провести допити потерпілих, свідків та підозрюваних щодо обставин злочинного посягання;

- призначити судові експертизи з урахуванням способів та засобів вчиненого злочину (трасологічну, судово-медичну, вибухотехнічну, пожежно-технічну, екологічну, інші експертизи щодо предметів та речовин, вилучених на місці злочину);

- провести обшуки за місцем реєстрації, місцем фактичного проживання та місцем роботи підозрюваного (підозрюваних – членів терористичного формування);

- здійснити огляд вилучених предметів та документів, огляд електронних комп'ютерних пристроїв та електронних носіїв інформації, огляд електронного листування, відвідуваних інтернет-контентів, що можуть свідчити про приналежність підозрюваного до терористичної групи або терористичної організації;

– отримати у операторів зв'язку роздруківки вхідних та вихідних дзвінків, текстових та мультимедійних повідомлень між ймовірними співучасниками злочину, організувати їх негласне прослуховування та відеоспостереження;

– витребувати у банківських або фінансових установ інформацію щодо надходження на розрахункові рахунки підозрюваних грошових коштів в особливо великих розмірах;

– використати можливості сучасних інформаційно-пошукових систем та баз даних (інформаційні підсистеми «Розшук», «Транспортні засоби, що розшукуються», «Кримінальна зброя», дактилоскопічний облік тощо);

– пред'явити для впізнання потерпілим та свідкам підозрюваних за фотознімками або відеозображенням, за голосом (у тому числі і за фонограмою), особливостями мови, ходи та ін.

Аналіз і оцінка тієї чи іншої слідчої ситуації є основою висування слідчої версії [116, с. 139]. У криміналістичній літературі зазначається, під слідчою версією слід розуміти обґрунтоване припущення про подію злочину та особистість злочинця, де термін «подія злочину» охоплює всі можливі пов'язані з ним обставини, в тому числі їх походження, причинні залежності, механізм та інші дані, припущення про наявність яких і дозволяє встановити об'єктивну істину – розкрити злочин [115, с. 13]. А.Р. Белкін, визначаючи місце та функціональну роль слідчих версій в розслідуванні злочинів, справедливо відзначав, що за своєю суттю слідчі версії являють окремі криміналістичні гіпотези, які визначають напрями діяльності слідчого, суду, експерта, оперативного працівника, будучи організуючим початком і ядром планування дій [20].

Розглядаючи структуру слідчої версії як специфічного криміналістичного завдання, О.Ю. Головін та М.В. Баранов слушно вказують, що в її основі лежить інформаційна невизначеність щодо конкретних фактів і обставин, які мають значення для розслідування злочину, що характерно і для будь-якого іншого виду

інформаційного завдання розслідування. При цьому зазначена інформаційна невизначеність проявляється:

- у відсутності у слідчого достатніх або перевірених відомостей, що однозначно розкривають обставини розслідуваної події злочину;
- в орієнтовному характері складової версії – гіпотези щодо минулої події в цілому або окремих її обставин;
- у можливості спрямувати припущення не лише на подію, що вже відбулася, але й інші обставини, що виникають під час розслідування або виникнення яких можливе в майбутньому [53, с. 20–21].

Охарактеризувати версію як специфічний різновид криміналістичного завдання дозволяють і її функції, що виражаються, перш за все, у визначенні напрямів розслідування. Версія, що сама по собі обумовлює завдання по перевірці можливого умовиводу, що міститься в ній, одночасно виступає своєрідним каталізатором для постановки і вирішення цілого комплексу інших за своїм характером і рівнем криміналістичних завдань. Саме в цьому проявляються загальноінформаційні та організуючі функції версій в процесі розслідування [53, с. 21].

Узагальнення матеріалів слідчо-судової практики та результати проведених досліджень дозволили нам виокремити такі типові слідчі версії, які підлягають перевірці на початковому етапі розслідування терористичного акту:

- *щодо характеру події*: 1) вчинено терористичний акт шляхом вибуху, збройного нападу, ініціювання загоряння або іншим способом; 2) вчинено інший злочин із застосуванням зброї, вибухових механізмів, токсичних або легкозаймистих речовин, за відсутності мети впливу на владних посадових осіб, залякування населення або інших терористичних намірів, зокрема посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), умисне вбивство (ст. 115 КК України), перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114¹ КК України); захоплення заручників (ст. 147 КК України); застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України) тощо; 3) має місце нещасний випадок внаслідок злочинного порушення

встановлених правил та вимог – режиму експлуатації вибухонебезпечних речовин та установок, пожежної безпеки, зберігання або транспортування біологічних агентів, хімічних речовин, радіоактивних елементів тощо (порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України), порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273 КК України), порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274 КК України) і т.д.);

– *щодо мотивів вчинення терористичного замаху*: злочин було вчинено: 1) на ґрунті національної ненависті (залякування представників іншої національності, перерозподіл сфер впливу між різними етнічними, національними групами, розпалювання міжнаціональної, міжетнічної ворожнечі тощо); 2) з релігійних переконань (зіткнення представників різних релігій, помста на релігійному ґрунті, поширення нових псевдорелігійних рухів, знищення віровідступників, спокутування гріхів тощо); 3) з політичних міркувань (захоплення влади та усунення політичних супротивників, порушення територіальної цілісності, зміна меж державного кордону, дестабілізація політичної системи країни тощо); 4) з меркантильних мотивів (отримання злочинної грошової винагороди, перерозподіл фінансових потоків, доступ до потрібних фінансових, природних або інформаційних ресурсів, вирішення фінансових труднощів тощо); 5) з інших мотивів (привернення уваги до певних поглядів та ідей, самоствердження особистості, прагнення суспільної уваги і слави, емоційна прихильність до певної особистості, мотиви самореалізації, абсолютної влади над людьми, кровної помсти тощо);

– *щодо наявності/відсутності в діях терористів складу інших злочинів*: 1) терористичний акт вчинено як одиничний злочин; 2) терористичний акт вчинено в сукупності з іншими злочинами терористичної спрямованості (захоплення заручників (ст. 147 КК України), дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК України), напад на

об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК України) та ін.); 3) терористичний акт вчинено в сукупності з іншими злочинами загальнокримінального характеру (контрабанда зброї, вибухівки, наркотичних речовин (ст. 201 КК України), викрадення людини (ст. 146 КК України), незаконна торгівля органами або людьми (ст. ст. 143, 149, КК України) та ін.);

– *щодо приналежності підозрюваного до терористичних формувань*: акт тероризму було вчинено 1) одноособово; 2) на замовлення; 3) у складі організованої терористичної групи; 4) у складі терористичної організації; 5) членами організованих груп загальнокримінальної спрямованості; 6) членами незаконного воєнізованого чи збройного формування;

– *щодо механізму ініціювання вибуху (підпалу, аварії тощо)*: 1) використання дистанційних детонаторів миттєвої дії, технічних пристосувань негайного загоряння; 2) використання механічних та електричних підривників уповільненої дії; 3) спрацьовування підривника внаслідок контактної взаємодії з ціллю; 4) спрацьовування підривника при певному кодованому сигналі, одержаному з командного пункту тощо;

– *щодо співучасників терористичних дій*: особи, які здійснили терористичне посягання: 1) мають певні психологічні відхилення або стійки психічні розлади; 2) знаходилися у стані алкогольного сп'яніння, під впливом психотропних препаратів або наркотичних засобів; 3) заражені невиліковними інфекційними хворобами; 4) проходили підготовку у таборі бойовиків; 5) приймали участь у збройних конфліктах; 6) є членами псевдорелігійних структур або сект; 7) були завербовані для участі в терористичних діях за матеріальну винагороду; 8) входили до складу організованої групи загальнокримінального характеру; 9) були раніше засуджені за корисливо-насильницькі злочини тощо;

– *щодо способів придбання знарядь та засобів злочину*: 1) викрадення з військових складів; 2) придбання на ринку нелегальної зброї; 3) придбання або викрадення в районах проведення бойових дій; 4) використання саморобних

вибухових пристроїв або інших технічних пристосувань кустарного виробництва; 5) ввезення з-за кордону контрабандним шляхом тощо;

– *щодо найбільш ймовірного місцезнаходження членів терористичної групи або терористичної організації*: орендовані будинки, готельні комплекси, бази відпочинку, місце проживання родичів підозрюваних, табори підготовки бойовиків, табори переміщених осіб, переховування на території іноземної держави тощо.

Крім зазначених, запропоновані слідчі ситуації передбачають висування й інших слідчих версій щодо особистості організатора терористичних дій, кримінальних ролей кожного співучасника злочину, ймовірності одночасного закладення вибухових механізмів в декількох місцях, способів переміщення злочинців до об'єкту терористичного замаху, місць ймовірного знаходження джерел доказової інформації, наслідків терористичного посягання та інших обставин вчинення терористичного акту. Формування кожної версії ґрунтується на основі наявної у розпорядженні правоохоронних органів первісної інформації про вчинене терористичне діяння, знання оперативної обстановки, а також професійного досвіду слідчого. Перевірка слідчих версій потребує проведення відповідного комплексу оперативно-розшукових, слідчих та організаційних заходів.

Таким чином, на початковому етапі розслідування терористичного акту виконується найбільш складна робота щодо з'ясування слідчої картини події, виявлення та фіксації відповідної доказової інформації, що вимагає від слідчого максимальної оперативності слідчо-розшукових дій. Правильна оцінка вихідної слідчої ситуації дозволить окреслити необхідний зміст та напрям слідчої діяльності, конструктивно визначити увесь комплекс невідкладних слідчих і організаційних заходів щодо вирішення першочергових завдань розслідування, а також здійснити найбільш якісний аналіз отриманих фактичних даних з метою їх ефективного використання у процесі доказування на наступному етапі розслідування.

2.3 Особливості організації та планування розслідування терористичного акту

Розслідування кримінального провадження завжди супроводжується вирішенням слідчим різного роду організаційних питань, які постійно виникають за цієї процедури. Вирішення слідчим таких питань створює певну обстановку для успішного розслідування провадження. До них можна віднести, зокрема: визначення організаційно-управлінської форми розслідування, яка буде найбільш раціональною та оптимальною для конкретної ситуації, що склалася під час розслідування; розподіл обов'язків між учасниками розслідування; забезпечення взаємодії з органами, які ведуть оперативно-розшукову діяльність [119, с. 260].

Розслідування терористичного акту потребує особливо ретельної організації, зумовленої потребою створення належних умов забезпечувального характеру, спрямованих на реалізацію тактичного задуму слідчого, створення найбільш сприятливих умов розслідування, а також окремою необхідністю тісного співробітництва з громадськістю й засобами масової інформації на тлі сформованої обстановки терору, широкого суспільного резонансу та несприятливого емоційного стану у суспільстві загалом. Поряд із цим, як свідчить слідча практика, розслідування актів тероризму значно ускладнюється низкою зовнішніх труднощів організаційно-забезпечувального характеру, до яких передусім належать існуючі прогалини в антитерористичному законодавстві, проблеми, пов'язані з відсутністю необхідного досвіду розслідування даних складів злочинів та недоліки у забезпеченні якісного добору кадрового складу співробітників, задіяних у протидії терористичній діяльності, що безумовно впливає на організаційний процес розслідування зазначених злочинів у цілому. Тож розглянемо докладніше загальні риси й особливості організації та планування розслідування аналізованих нами злочинів.

У криміналістиці під організацією розслідування розуміється створення необхідних умов для успішного проведення запланованих слідчо-розшукових дій і забезпечення їх необхідними силами та засобами, адже ідеально складений план

розслідування може так і залишитися на папері нереалізованим, якщо необхідні для його реалізації заходи не будуть здійснені практично [122, с. 20]. Як наголошують вчені-криміналісти, організація досудового розслідування означає: своєчасну розробку узгодженого плану заходів місцевих (територіальних) органів правопорядку; налагодження належної взаємодії у процесі розслідування між слідчим, співробітниками оперативних підрозділів, спеціалістами; забезпечення кваліфікованого керівництва слідчо-оперативною групою чи слідчою бригадою; проведення регулярних оперативних нарад слідчо-оперативної групи; налагодження систематичного обміну інформацією та звітністю про результати роботи слідчо-оперативної групи і кожного слідчого; забезпечення необхідних умов праці; забезпечення своєчасної розробки і виконання планів розслідування щодо кожного кримінального провадження; здійснення інших організаційних заходів для успішного розкриття і розслідування злочинів [125, с. 260–261].

У цьому аспекті слід зазначити, що організація діяльності за своєю сутністю є розумовою, інтелектуально-вольовою діяльністю суб'єктів розслідування. Організувати будь-яку діяльність, в тому числі і розслідування – це належним чином підготувати її, налагодити, визначити засоби й методи, упорядкувати та спланувати. Тож головними завданнями організації розслідування кримінальних правопорушень є: забезпечення узгодженості, упорядкованості і цілеспрямованості дій органів і осіб при вирішенні поставлених перед ними завдань; забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування кримінальних правопорушень [123, с. 315–316]. Натомість, організація конкретного акту розслідування – це процес формування цілей розслідування, визначення предмета розслідування і конкретизація предмету доказування, планування розслідування, створення умов для оптимального провадження слідчих та інших дій, мобілізація сил і засобів, процес регулювання, координації, взаємодії, контролю та обліку результатів дій всіх його учасників [135, с. 14].

В умовах реалізації найскладніших завдань, які постають перед слідчим під час розслідування терористичних актів, особливого значення набуває організація розслідування зазначеної категорії злочинів на його початковому етапі. У цій

інтелектуальній та практичній діяльності В.К. Спружевников справедливо виокремлює наступні основні елементи: систему первинних організаційно-аналітичних та практичних організаційно-підготовчих дій; упорядкованість системи перевірочних і первісних невідкладних слідчих і оперативно-розшукових заходів; організаційно-аналітичну діяльність з визначення обставин, які підлягають встановленню у провадженні; планування розслідування; визначення напрямів розслідування, послідовність провадження слідчих та інших дій по встановленню підозрюваного і обвинуваченого [235, с. 15–16].

Відповідно до ч. 2 ст. 214 КПК України, досудове розслідування розпочинається після внесення відповідних відомостей про вчинене злочинне діяння до Єдиного реєстру досудових розслідувань і з цього моменту розпочинається початковий етап розслідування. Згідно з ч. 2 ст. 216 КПК України, розслідування злочинів, передбачених ст. 258 КК України (терористичний акт) наразі покладено на слідчих органів безпеки. Проте, як вже зазначалося нами раніше, ознаки об'єктивної сторони терористичних злочинів, можуть міститися й в інших складах кримінальних правопорушень (наприклад, ст.ст. 109, 110, 147, 261 КК України), які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування, що потребує негайного проведення уповноваженими особами комплексу слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) заходів, спрямованих на встановлення наявності чи відсутності в діях злочинців спеціальної терористичної мети та, відповідно, правильної кваліфікації вчиненого злочинного посягання.

На жаль, положення чинного вітчизняного кримінального процесуального законодавства не передбачають можливості проведення перевірки інформації про злочини до початку досудового розслідування. У цьому сенсі підтримуємо думку В.А. Фастовця, який відзначає, що процедура перевірки заяв або повідомлень про вчинений злочин, що була передбачена ст. 97 КПК України 1960 р., була своєрідним «фільтром», який дозволяв «відсіяти» заяви або повідомлення, подані з хуліганських або інших мотивів, особами з психічними хворобами, або заяви та повідомлення про події, що не були злочинами. Такий порядок розгляду заяв і

повідомлень громадян про вчинені злочини дозволяв слідчим зосередити свої зусилля на тих зверненнях, які містили достатні дані про наявність ознак злочину [258, с. 50]. Аналогічною є й позиція Ю.П. Аленіна, який наголошує, що повинна існувати ефективна процедура прийняття й фіксації наданої інформації для запобігання безпідставного початку досудового розслідування. Особа, яка подає заяву чи повідомляє про кримінальне правопорушення, під розпис попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення, крім випадків надходження заяви, повідомлення поштою або іншими засобами зв'язку. Анонімна заява не може прийматися, розглядатися, бути підставою для внесення відомостей до ЄРДР. Мета таких вимог до заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення або підготовку до них полягає в тому, щоб запобігти появи доносів та зловживань з боку недобросовісних заявників. У таких випадках підставою для внесення до реєстру і початку досудового розслідування буде не інформація з телефонного дзвінка, а результати її негайної перевірки уповноваженими на те особами, оскільки пересвідчитися в особі заявника не завжди уявляється можливим [4, с.200].

Дійсно, аналіз слідчо-судової практики наочно демонструє, що існує велика ймовірність надходження до правоохоронних органів заяв чи повідомлень про вчинення терористичних актів, проте за результатами проведення слідчо-розшукових заходів встановлюється, що у дійсності мало місце вчинення інших, схожих за ознаками об'єктивної сторони злочинів. Після чого виявлені злочинні діяння перекваліфікуються на зовсім інші склади злочинів.

Так, наприклад, 08 лютого 2013 р. обвинувачений К. виготовив звернення до Президента України у вигляді п'яти аркушів паперу формату А-4, на яких виконав відповідні рукописні написи. Реалізуючи свій злочинний намір, К. виготовив щит з дерев'яних брусків та металевої бляхи, на якому написав звернення барвником чорного кольору, а також виготовив муляж саморобного вибухового пристрою з двох частин цеглини, які замотав в аркуші паперу та приєднав до них два шматки дроту, кінці яких ізоляційною стрічкою приєднав до іграшкового пістолета зі світлодіодом червоного кольору. В подальшому, 19

лютого 2013 р. близько 03:00 години обвинувачений К., перебуваючи на 141 км. перегону Озеряни–Здолбунів Львівської залізниці, під автомобільним мостом на залізничній колії встановив муляж виготовленого саморобного вибухового пристрою, приєднавши кінці дроту до залізничної колії та встановив виготовлений з дерев'яних брусків й металевої бляхи щит. Поруч зі щитом К. залишив своє звернення. Вказаними діями було порушено нормальну роботу залізничного транспорту внаслідок блокування руху двох пасажирських та дев'яти вантажних потягів. Таким чином, злочинні дії, вчинені К. з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, було кваліфіковано за ч. 2 ст. 258 КК України (терористичний акт). Проте, після проведення у ході досудового розслідування комплексу слідчо-розшукових заходів, дії К. було перекваліфіковано на ч. 1 ст. 279 КК України, як блокування транспортних комунікацій шляхом влаштування перешкод [145].

Отже, за відсутності інституту дослідчої перевірки слідчі вимушені приймати рішення про початок досудового розслідування за своїм внутрішнім переконанням, керуючись мінімальним обсягом інформації про подію та ознаки складу вчиненого злочину. До того ж в окремих випадках, зокрема з метою визначення належності вилучених об'єктів невідомої конструкції до вибухових пристроїв (біологічної, хімічної, радіологічної зброї) або ж задля встановлення факту кримінальної природи вибуху (пожежі, аварії тощо), у якості додаткового засобу перевірки інформації про вчинення терористичного акту, не зайвою, на нашу думку, була б законодавчо закріплена можливість призначення необхідних судових експертиз (судової вибухотехнічної, пожежно-технічної, експертизи матеріалів, речовин та виробів тощо). Однак, за приписами ч. 3 ст. 214 КПК України, законодавець передбачає можливість до внесення відомостей до ЄРДР проведення лише огляду місця події. Проведення інших слідчих (розшукових) дій до початку досудового розслідування у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві не передбачається. З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне доповнити чинний КПК України відповідними положеннями, які передбачили б у разі необхідності можливість проведення

перевірки заяв та повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення до початку досудового розслідування, як це було передбачено КПК України 1960 р., в тому числі й шляхом отримання у регламентований термін відповідного висновку експерта.

Враховуючи специфіку терористичних злочинів та особливу складність їх розслідування, слідча практика продемонструвала необхідність використання групової (колективної, бригадної) форми організації розслідування досліджуваних злочинів [171; 7; 262]. Цей метод організації розслідування, як слушно відзначають окремі дослідники, має наступні переваги у порівнянні з індивідуальним:

1) надає можливість одночасного провадження значної кількості різних за характером та ступеню складності слідчих дій та оперативно-розшукових заходів (одночасних допитів підозрюваних одразу ж після їх затримання, одночасних обшуків в місцях проживання підозрюваних, їх рідних та близьких, місцях зберігання зброї тощо);

2) надає можливість одночасної перевірки кількох версій, одночасного провадження слідства за кількома напрямками та в місцях, віддалених одне від одного. Таким чином, конкретний слідчий буде працювати суворо в одному напрямку, а група в цілому провадитиме слідство за всіма важливими і можливими напрямками, в тому числі й неперспективними;

3) забезпечує швидкість та мобільність реагування на зміни слідчої ситуації під час розслідування за рахунок концентрації зусиль групи на окремому напрямку розслідування в той або інший його момент. Слідчо-оперативна група або слідча бригада створюють умови для тактичного маневрування, підвищення мобільності розслідування за рахунок оптимального розподілу, а за необхідності й перерозподілу та концентрації зусиль членів групи на найважливіших напрямках [245, с. 111–112].

Проте в колективній організації розслідування злочинів існує дещо прихований недолік, пов'язаний із забезпеченням умов для безпосереднього сприйняття всіх доказів кожним членом слідчо-оперативної групи [187, с. 95].

Справа у тому, що при груповому методі розслідування злочинів існує небезпека того, що кожний окремий член групи та її керівник можуть не знати всіх результатів розслідування, що може викликати ряд негативних наслідків (некоординовані дії окремих членів групи, порушення необхідної послідовності в роботі). Це, зокрема, може бути використано стороною захисту у суді, як підстава для сумніву в допустимості доказів, отриманих тими чи іншими членами СОГ при проведенні слідчих (розшукових) дій [179, с. 188].

Крім того, в організації розслідування злочинів слідчо-оперативною групою існує низка й інших труднощів і недоліків, на які цілком справедливо звертає увагу І.П. Кравець. До останніх зокрема належать: 1) необґрунтоване затягування розслідування, що ускладнює можливість збирання доказів, створює в слідчій групі атмосферу нервозності і песимізму; 2) «автономія» членів слідчих груп, яка здатна заподіяти чималу шкоду державним інтересам, правам учасників процесу, оскільки невірні прийняті рішення в таких випадках не виправляються часом, а можливі процесуальні порушення або зловживання з боку окремих слідчих вчасно не присікаються; 3) територіальна роз'єднаність, що призводить до поступового ослаблення зв'язків між членами слідчої групи, а також між ними і керівником групи; 4) участь декількох слідчих у прийнятті найбільш важливих процесуальних рішень, які часом не мають логічного зв'язку, а іноді і зовсім суперечать один одному, оскільки процесуальні документи складаються різними слідчими, жоден з яких не дослідив всієї сукупності обставин провадження [118, с. 199].

Видається, що подолання зазначених вище ситуацій при розслідуванні терористичних актів потребує, насамперед, формування слідчо-оперативної групи з найбільш компетентних та ініціативних співробітників та досвідченого в цій категорії проваджень керівника групи; налагодження швидкого взаємообміну інформацією про перебіг та результати розслідування між всіма членами групи; спільного обговорення прийнятих процесуальних рішень та отриманих у ході слідства джерел доказової інформації. У ролі організатора керівник групи повинен забезпечити ефективний й безперервний контроль за виконанням

доручень, вказівок і обов'язків, покладених на кожного члена слідчо-оперативної групи, вжити невідкладних заходів реагування на виявлені процесуальні порушення або службові зловживання з боку окремих співробітників, а також сформувати у колективі сприятливий психологічний клімат та почуття єдності усієї групи.

Залежно від професійної кваліфікації учасників СОГ та запланованих слідчо-розшукових заходів, у складі слідчо-оперативної групи створюється підгрупа з управління СОГ (визначає тактико-стратегічні напрями розслідування, здійснює штаб-планування та контроль за виконанням плану), формуються слідчі, оперативні та експертні підгрупи. Як демонструє слідча практика, доцільним є також створення окремих робочих підгруп з матеріально-технічного забезпечення, забезпечення безпеки учасникам групи, взаємодії з представниками спеціальних спецслужб іноземних держав, підгрупи, що здійснює співпрацю з засобами масової інформації.

У невідкладних випадках та за погодженням оперативного штабу до реагування на повідомлення про вчинення терористичного замаху можуть залучатися наряди поліції із суміжних районів, які територіально знаходяться найближче до місця терористичної атаки. У разі необхідності до складу СОГ також можуть бути залучені компетентні співробітники, які брали участь у протидії міжнародній організованій злочинності, здійснювали оперативну розробку осіб, підозрюваних у терористичній діяльності, або фахівці, які мають досвід ведення агентурно-розвідувальної діяльності.

До науково-технічного забезпечення СОГ необхідно включати останні інноваційні експертні технології. Зокрема, під час виявлення та розслідування терористичних злочинів можуть бути використані: нові технології виявлення слідів рук та візуальної біометрії (системи оперативної ідентифікації, сканування сітківки ока, аутентифікація по геометрії обличчя тощо), системи акустичного стеження (допомагають визначати напрямок шуму та стрільби у ході проведення антитерористичних операцій), автоматизовані інформаційно-пошукові та інформаційно-довідкові системи (обліки викраденої зброї і бойових припасів,

обліки транспортних засобів, обліки викрадених документів, обліки підроблених платіжних карток, міжнародні бази даних щодо осіб, які підозрюються у причетності до терористичної діяльності, система авторизації подорожей та ін). За СОГ прикріплюється пересувна експертно-криміналістична лабораторія.

Важливим аспектом організаційного процесу розслідування терористичних актів слід визнати використання допомоги громадськості та засобів масової інформації. У криміналістичній літературі рекомендуються такі форми використання цієї допомоги: 1) звернення слідчого через засоби масової інформації до громадськості з проханням надати допомогу в установленні обставин учинення злочину; 2) залучення представників громадськості до проведення окремих слідчих (розшукових) дій; 3) використання громадськості, зокрема через ЗМІ, для встановлення та усунення суб'єктивних умов, що сприяли вчиненню злочину [122, с. 22]. Як слушно наголошує О.М. Тюменцев, використання слідчими можливостей інформаційних медіа-ресурсів в процесі розслідування злочинів обумовлено: швидкістю і широтою доведення до населення необхідної інформації, можливістю миттєвої зміни і доповнення цієї інформації, наявністю зворотного зв'язку з населенням через редакції видавництва або чергові частини правоохоронних органів, водночас як необхідність використання слідчим такої допомоги визначається недоліком або відсутністю інформації про подію злочину та причетних до нього осіб, неможливістю отримання потрібних даних іншим способом [253, с. 174].

У процесі розслідування терористичних актів за участю громадян слідчий може організувати розшук злочинців «по гарячих слідах», забезпечити охорону місця події та слідової інформації до прибуття слідчо-оперативної групи або наряду поліції, здійснити прочісування території з метою виявлення фрагментів та уламків знарядь злочину, особистих речей, предметів одягу, інших слідів, які залишили злочинці навколо місця терористичного замаху, провести необхідні заходи щодо рятування людей, надання їм невідкладної медичної допомоги тощо.

За допомогою ЗМІ слідчі та оперативні співробітники мають можливість встановити всіх можливих очевидців акту тероризму, отримати відомості щодо загиблої особи у разі виявлення невпізаного трупу, встановити місцезнаходження осіб, зниклих безвісти, забезпечити оперативний розшук передбачуваного злочинця (учасників терористичної групи або терористичної організації). До найбільш поширених форм такої взаємодії насамперед слід віднести: офіційні звернення до керівників медійних ресурсів із проханням надати слідству цікавлячу інформацію про обставини розслідуваної події; відповіді на запити редакцій ЗМІ щодо ходу та результатів розслідування, вжитих заходів безпеки, стану криміногенної обстановки тощо; проведення прес-конференцій, «прямих ліній» і «прямих ефірів» з представниками органів досудового слідства, які брали участь у протидії терористичній діяльності; вивчення та аналіз оприлюднених матеріалів, направлення до медійних установ спростувань щодо невірно висвітлених фактів та обставин кримінального провадження; організацію роботи «гарячої лінії» та ін.

Разом із цим очевидно, що оскільки новітні інформаційно-комунікаційні ресурси багато в чому формують громадську думку, створюють необхідний суспільний клімат та надають інтерпретаційне розуміння явищам і подіям, що відбуваються у суспільстві, в сучасну епоху виникає загроза перетворення потенційних можливостей ЗМІ у маніпуляційний засіб терористичних структур та спосіб протидії органам досудового розслідування. Зокрема, мова йде про використання терористичними організаціями інструментів впливу сучасних медійних систем (особливо соціальних мереж) для пропагування власних ідеологічних поглядів і міркувань, навіювання псевдоцінностей та почуття агресії, вербування й залучення до своєї діяльності нових прихильників та, як наслідок, створення негативної громадської думки щодо процесу розслідування та дискредитації співробітників правоохоронних органів у цілому.

Тож для нейтралізації означеного впливу суттєвого значення набуває організація комплексу заходів щодо: своєчасного виявлення технічних каналів розповсюдження терористичної ідеології; недопущення витоку через медійні

ресурси конфіденційної інформації про стан та результати досудового розслідування; спростування неправдивих дискредитуючих відомостей відносно особи або органу, що здійснює досудове розслідування, правоохоронних органів загалом; профілактики та запобігання терористичним проявам (інформування населення про рівні терористичних загроз, проведення інструктивних занять про порядок дій у разі виникнення критичної ситуації терористичного характеру, підготовка тематичних репортажів та спеціальних передач, використання можливостей Інтернету тощо).

Розслідування злочинів вимагає високої організації слідчої роботи, у здійсненні якої великого значення набуває планування розслідування. Його необхідність випливає з усієї сутності діяльності слідчого в розслідуванні злочинів, яка потребує організованості, швидкості [124, с. 153]. Як свого часу зазначав М.С. Строгович, «безпланове слідство – не слідство, а марне блукання по фактам і подіям, на які слідчий випадково натрапляє і які він не може ні зв'язати, ні пояснити» [243, с. 72].

У криміналістичній науці планування розслідування визначається як процес встановлення шляхів, способів, засобів, сил і термінів успішного досягнення поставленої перед слідством мети при розслідуванні конкретного кримінального провадження. Результатом цього процесу є план розслідування, який являє собою своєрідну перспективну модель майбутніх дій і заходів суб'єктів розслідування, детальна програма реалізації тактичних завдань у кримінальному провадженні [119, с. 261]. При цьому на першочерговість ухвалення рішення вказують: можливість втрати доказової та іншої криміналістично значущої інформації в разі зволікання (як при збиранні, так і при дослідженні доказів); необхідність створення сприятливих умов для подальшого вирішення більш загальної задачі чи інших тактичних завдань [55, с. 348].

Значення планування розслідування визначається важливістю завдань, які можуть бути вирішені за його допомогою. Зокрема, до завдань планування розслідування належать: визначення найраціональніших шляхів розкриття злочинів; забезпечення застосування засобів, прийомів і методів криміналістики з

урахуванням особливостей кожного конкретного провадження; забезпечення найефективніших форм взаємодії між слідчими, експертними та оперативно-розшуковими підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних справ; забезпечення досягнення мети розслідування з мінімальними витратами людських і матеріальних ресурсів, а також економне використання робочого часу слідчого [115, с. 22; 138, с. 16].

Однак, планування не є методом розслідування злочинів, оскільки воно саме по собі не є засобом встановлення істини у справі. Планування будь-якої діяльності ще не означає здійснення цієї діяльності, її реалізації, це лише передумова, умова – інколи необхідна – досягнення поставленої цілі [164, с. 334]. У цьому сенсі, як зазначається в криміналістичній літературі, можна говорити про планування як про організаційно-методичний початок розслідування. У той же час планування є і способом побудови уявної моделі всього ходу розслідування, матеріальним виразом якої є письмовий або графічний план розслідування. Саме на цій основі і базується вся найбільш раціональна діяльність слідчого при розслідуванні. Тому, планування як складна розумова діяльність слідчого, яка спрямована на визначення найбільш оптимальних шляхів досягнення всіх зазначених цілей розслідування, є умовою його раціонального проведення [136, с. 129–130].

Загалом діяльність по плануванню розслідування терористичного акту охоплює такі етапи: 1) вивчення й аналіз вихідної інформації, яка є в розпорядженні слідчого на початковому етапі розслідування; 2) виокремлення першорядних тактичних завдань, що вимагають невідкладного вирішення; 3) побудова більш ймовірних слідчих версій про характер злочинної події та пов'язаних з нею окремих обставин; 4) вибір організаційних заходів, спрямованих на реалізацію тактичного задуму слідчого, створення найбільш сприятливих умов розслідування; 5) визначення відповідних слідчо-розшукових заходів щодо перевірки висунутих версій.

У загальному плані розслідування доцільно відображувати: сформовані слідчі версії, методи їх перевірки; обов'язки кожного співробітника СОГ, строки

виконання та відповідальних виконавців запланованих заходів; методи та засоби координаційної діяльності всередині групи; інформацію про форми узагальнення результатів розслідування.

З метою взаємного обміну інформацією щодо прийнятих процесуальних рішень та наявних на певному етапі розслідування ключових доказів, варто проводити спільні наради та заслуховування звітів. Це дозволить кожному члену групи одержати найбільш точне й цілісне уявлення про стан та результати розслідування, систематизувати наявні у слідства матеріали кримінального провадження та визначити напрями подальшого слідчого пошуку. З цією ж метою, у якості додатків до плану розслідування, можуть бути оформлені таблиці, схеми і слайди, що відображають маршрути переміщення злочинців, їх зв'язки у складі терористичні структури, з іншими організованими групами загальнокримінального характеру, географічні закономірності терористичних проявів тощо. Також корисною слід визнати й практику взаємодії та обміну оперативно-вагомою інформацією з питань протидії тероризму зі спецслужбами та правоохоронними органами іноземних держав-партнерів. У межах міжнародної співпраці можуть бути проведені спільні операції, відеоконференції за конкретними кримінальними провадженнями, антитерористичні навчання тощо.

Планування напрямів розслідування кожного конкретного кримінального провадження здійснюється з урахуванням вихідної слідчої ситуації, кількості встановлених епізодів терористичної діяльності, а також прогнозованих явищ і процесів, які можуть призвести до втрати важливої доказової інформації або інших негативних наслідків. Як першочергові заходи в плані розслідування терористичного акту передбачаються заходи, спрямовані на одержання достовірних відомостей, які безперечно свідчать про ознаки терористичного діяння, вилучення речових доказів, які протягом короткого часу можуть бути безповоротно втрачені, встановлення особистості гаданого злочинця та його невідкладного затримання.

Якщо злочинцями було висунуто погрозу вчинення терористичного замаху, аналізується реальність здійснення такої погрози, планується комплекс заходів щодо завчасного запобігання її реалізації, мінімізації або ліквідації можливих наслідків. При оцінці цієї ситуації необхідно виходити з наявної інформації про того, хто висловлює погрозу, які конкретні вимоги він висуває, з його дійсних намірів і можливостей здійснити її реалізацію, а також суб'єктивного сприйняття висловленої погрози потерпілими. У такому випадку необхідно ретельно перевірити версію щодо завідомо неправдивого повідомлення про здійснення терористичного посягання, зокрема з хуліганських мотивів.

Поряд з цим, у плані розслідування передбачаються заходи, спрямовані на забезпечення безперешкодного проходу або проїзду співробітників і транспорту СОГ до місця терористичної атаки, використання технічних засобів охорони місця події, евакуації осіб з вогнища вибуху (епіцентру аварії) та прилеглої території, зруйнованих або ушкоджених будівель, невідкладного прибуття на місце злочину аварійно-рятувальних підрозділів та групи фахівців-психологів. Особливої уваги потребує вирішення організаційних питань, пов'язаних з використанням допомоги спеціалістів (працівників експертних підрозділів) під час проведення огляду місця події. Взаємодія слідчих з фахівцями відповідної галузі передбачає їх сумісну оцінку обстановки місця терористичного замаху, формування версії про механізм вчинення злочину, виявлення слідової інформації й речових доказів, попереднє дослідження яких надасть можливість усунути наявну на початковому етапі невизначеність щодо характеру злочинної події та виключити ймовірність того, що причинами вибуху, пожежі або аварії могли бути дії або події некримінального характеру. З цією метою доцільно передбачити залучення до огляду об'єкта терористичного замаху спеціалістів-вибухотехніків, спеціалістів з техносферної безпеки, фахівців у галузі пожежно-технічних досліджень, спеціалістів-криміналістів.

Таким чином, організація та планування розслідування терористичного акту перш за все пов'язані з оптимізацією цього виду діяльності. Тому, організаційний процес не повинен згортатися до встановлення всіх обставин розслідуваної події

та причетних до злочину осіб, до самого закінчення досудового розслідування. Ефективність організації розслідування аналізованої категорії злочинів багато в чому залежить від налагодженої координаційної системи взаємообміну інформацією про перебіг та результати розслідування між всіма членами слідчо-оперативної групи, використання допомоги громадськості та можливостей новітніх інформаційно-комунікаційних ресурсів. При плануванні необхідно враховувати повноту вихідної інформації про вчинений злочин, своєчасність проведення слідчо-розшукових заходів, рівень забезпеченості матеріально-технічними та трудовими ресурсами, а також рівномірність навантаження на співробітників, які входять до складу СОГ та безпосередньо задіяні у протидії терористичній діяльності.

2.4 Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час досудового розслідування

Успішне виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України, залежить від належної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами. Указані суб'єкти досудового розслідування мають спільне кінцеве (стратегічне) завдання, але на шляху його вирішення використовують різні методи та засоби, тому їх діяльність має бути узгодженою [121, с. 79].

Як відзначається у криміналістичному енциклопедичному словнику, взаємодією є процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів один на одного, що породжує їхню взаємозумовленість і зв'язок [139, с. 21]. В аспекті аналізованої проблематики науковцями було деталізовано зміст і запропоновано різні визначення цього поняття [1; 9; 42; 52; 76; 90; 105; 149; 185; 192; 238; 248; 260; 282]. Так, наприклад, Р.С. Белкін розглядає взаємодію як одну з форм організації розслідування злочинів, що ґрунтується переважно на співробітництві слідчого з оперативними підрозділами, узгодженому за метою, місцем і часом; здійснюється в рамках їх компетенції з метою повного і швидкого розкриття злочинів, усебічного й об'єктивного розслідування кримінальних проваджень і

розшуку злочинців, які переховуються, викрадених цінностей та інших об'єктів, що мають значення для провадження [19, с. 31]. О.Р. Ратінов під взаємодією розуміє засновану на законі узгоджену діяльність адміністративно незалежних один від одного органів, спрямовану на розкриття та попередження конкретного злочину шляхом найбільш доцільного поєднання методів і засобів, властивих цим органам [36, с. 4–5]. Р.Л. Степанюк та Д.Д. Заяць вважають, що взаємодію можна визначити як узгоджену спільну діяльність уповноважених суб'єктів (органів і посадових осіб), яка полягає у застосуванні засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки та використання доказів з метою виявлення, розслідування, судового розгляду злочинів, їх запобігання [242, с. 461].

З огляду на зазначені, а також інші запропоновані науковцями дефініції, можна зробити висновок, що під взаємодією у досудовому розслідуванні слід розуміти форму організації розслідування, яка передбачає: 1) спільну, активну та узгоджену за цілями, місцем і часом діяльність слідчих та оперативних працівників, які об'єднані єдиною метою і завданням; 2) комплексне проведення процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів за раціональних витрат часу, сил і засобів; 3) найбільш оптимальне поєднання тих чи інших техніко-криміналістичних, оперативно-технічних, інформаційно-аналітичних методів, засобів та прийомів з урахуванням фахових знань і практичних умінь кожного учасника взаємодії; 4) забезпечення якісного виконання поставлених завдань кримінального провадження, впровадження одержаних результатів у кримінальне судочинство.

Як нами було відзначено у попередньому підрозділі, найбільш оптимальною формою взаємодії у досудовому розслідуванні терористичних актів є створення слідчо-оперативної групи (СОГ). Становлення цього інституту в процесі розкриття і розслідування злочинів має поступовий, так би мовити, еволюційний шлях розвитку. Так, слідчо-оперативні групи як організаційна форма взаємодії слідчого з оперативними підрозділами вперше почали створюватися при чергових частинах районних і міських відділів внутрішніх справ для реагування на

повідомлення про злочини й виїзду на місця подій для проведення їх оглядів і здійснення певних оперативно-розшукових заходів. Це була винайдена практикою організаційна форма взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, які застосовували різні методи й засоби отримання інформації про злочинну діяльність. Створенням слідчо-оперативних груп забезпечувався необхідний особистий контакт між слідчими та співробітниками оперативних підрозділів, необхідний для дотримання принципів взаємодії у сумісному виконання завдань кримінального судочинства [121, с. 81].

Згодом, доцільність створення та функціонування слідчо-оперативних груп пояснювалася потребою проведення значної кількості гласних та негласних пошуково-розвідувальних заходів у максимально стислі строки. Такі групи почали створюватися для розслідування багатоепізодних, тяжких та особливо тяжких злочинів, а також злочинів, які набули суспільного резонансу, вчинялися у складі організованих груп або на території декількох областей, коли потребувалося використання всіх наявних можливостей правоохоронних підрозділів у їх комплексному поєднанні. З цією метою було передбачено можливість створення постійно діючих, змішаних, міжрегіональних та міжвідомчих СОГ як організаційної форми взаємодії слідчого та оперативних працівників при розслідуванні найбільш складних злочинів. Вже потім такі групи стали звичайною практикою в розслідуванні зазначених злочинів та до теперішнього часу в більшості ситуацій залишаються чи не єдиним виходом для оптимального вирішення завдань кримінального процесу.

Як свідчить аналіз сучасного вітчизняного законодавства, правові підстави створення та функціонування СОГ знаходять своє відображення у низці відомчих нормативно-правових актів. Так, Наказом МВС України від 14 серпня 2012 р. № 700 (втратив чинність 29.08.2017 р.) було затверджено Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [99]. Згодом було видано Наказ МВС України від 20 жовтня 2014 р. № 1107 «Про затвердження Інструкції про порядок створення та організації

діяльності слідчих груп та слідчо-оперативних груп» (втратив чинність 07.07.2017 р.) [207]. А після реформування вітчизняних правоохоронних органів, з метою підвищення рівня координаційної діяльності та узгодженості зусиль відповідних структурних підрозділів поліції, Наказом МВС України від 7 липня 2017 р. № 575 було затверджено Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальних правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні. У пункті 2.6. даної Інструкції зазначається, що завданням СОГ є виявлення, фіксація, вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили [208].

Але в чинному кримінальному процесуальному законі регламентація організаційно-правової форми взаємодії слідчих та оперативних підрозділів відсутня взагалі. Здебільшого це пояснюється тим, що вітчизняний законодавець не передбачив для співробітників оперативних підрозділів жодної можливості проведення процесуальних дій за їх власною ініціативою та більш того – можливості звертатися з таким клопотанням до слідчого, прокурора чи слідчого судді (ч. 2 ст. 41 КПК України). На відміну від цього слідчі, внаслідок надмірного завантаження, фактично не в змозі приділити достатньої уваги вирішенню завдань пошуково-розвідувального характеру. Адже саме слідчі наділені правом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які багато в чому збігаються з методами ведення оперативно-розшукової діяльності. На практиці це призводить до розбалансування обсягів функціональних обов'язків слідчих та оперативних підрозділів, зведення ролі останніх до звичайного очікування письмових доручень та вказівок слідчого, що, своєю чергою, відбивається і на якості їх виконання. На нашу думку, це є суттєвим процесуальним недоліком, що вкрай негативно позначається на процесі розслідування кримінальних правопорушень, та терористичних актів зокрема, а тому потребує негайного усунення шляхом

внесення відповідних змін і доповнень до чинного КПК України. Вважаємо, що з метою забезпечення ефективності діяльності слідчого з оперативними підрозділами законодавцю варто врегулювати положення, що стосуються організаційних форм взаємодії учасників СОГ, а також чіткого розмежування компетенції слідчих та оперативних працівників у співрозмірному, пропорційному відношенні.

Залежно від правової регламентації більшість науковців і практиків традиційно виокремлюють процесуальні (правові) та непроцесуальні (організаційні) форми взаємодії слідчих і оперативних підрозділів. Як свідчить аналіз положень чинного КПК України, до процесуальної форми взаємодії слід віднести: 1) здійснення оперативними підрозділами слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого (статті 40, 41, 246 КПК України); 2) здійснення розшуку підозрюваного оперативним підрозділом за дорученням слідчого (ст. 281 КПК України) [142]. До непроцесуальних форм взаємодії відносять: організаційно-правові (передбачені законами або підзаконними нормативно-правовими актами); суто організаційні (вироблені наукою та практикою, але ще не знайшли правового закріплення [35, с. 24]. В Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальних правопорушень, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої Наказом МВС України від 07.07.2017 р. № 575, визначаються такі форми непроцесуальної взаємодії: створення слідчо-оперативних груп; обмін оперативною інформацією; надання методичної та практичної допомоги суб'єктам взаємодії в проведенні слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності та ін. [208].

На підставі аналізу нормативно-правових актів та узагальнення слідчо-судової практики, вважаємо за доцільне виокремити наступні форми взаємодії між слідчими та співробітниками оперативних підрозділів у складі СОГ при розслідуванні терористичних актів. Такими є:

- спільний аналіз стану і динаміки оперативної обстановки, оцінка реальної небезпеки виявлених терористичних загроз, а також умов, що сприяють їх реалізації;

- узгодження спільного плану проведення організаційних, слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій, обговорення й визначення найбільш ефективних способів і засобів реалізації запланованих слідчо-розшукових заходів;

- сприяння слідчому у проведенні огляду місця терористичної атаки, вирішення організаційних питань щодо охорони місця злочину, використання службово-розшукових собак, інших оперативно-розшукових заходів забезпечення кримінального провадження;

- виконання оперативними працівниками письмових доручень слідчого в порядку ст.ст. 40, 41, 246 КПК України щодо проведення огляду прилеглих до об'єкта терористичного замаху територій та приміщень, оглядів виявлених речей і документів, зняття інформації з каналів зв'язку, інших гласних та негласних слідчих (розшукових) дій; проведення одночасних обшуків за місцями знаходження доказів;

- здійснення за письмовим дорученням слідчого розшуку осіб, причетних до вчинення терористичного акту (ч. 3 ст. 281 КПК України), пошук каналів перенаправлення підозрюваних осіб через державний кордон України;

- сприяння слідчому у виявленні очевидців акту тероризму, здійснення поквартирних та подвірних обходів в районі місця злочину, опитування працівників підприємств, установ та організацій, розташованих поблизу безпосереднього об'єкта терористичного замаху;

- надання керівних настанов та консультаційної допомоги співробітникам, безпосередньо задіяним у спільних операціях, тактичних комбінаціях, окремих слідчих та організаційних заходах;

- спільне проведення тактичних операцій, спрямованих на усунення передбачуваної терористичної загрози, виявлення контрабандних каналів переміщення знарядь і засобів злочину; встановлення місць утримання заручників

і їх звільнення, виявлення кримінальних зв'язків членів терористичної групи, встановлення структури терористичної групи, географії її впливу тощо;

– використання слідчим оперативно-розшукової інформації, матеріалів оперативно-розшукових обліків про терористичні організації, які становлять загрозу державі, діяльність ваххабітських, сепаратистських чи інших екстремістських організацій, які можуть бути пов'язані з терористичною діяльністю, нелегальних мігрантів, які становлять оперативний інтерес, осіб, які мають досвід ведення бойових дій тощо.

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами повинна здійснюватися з дотриманням принципово важливих вимог (принципів) щодо формування та функціонування СОГ, які створюють належні організаційні передумови для досягнення спільної мети взаємодіючих суб'єктів, а отже забезпечують якість, повноту та результативність проведеного розслідування. До таких вимог (принципів) можна віднести наступні.

Узгодженість планування слідчо-розшукових заходів. Виходячи з отриманої первинної інформації щодо обставин терористичного замаху, учасники взаємодії спільно розробляють алгоритм слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, визначають пріоритетні напрями слідчого пошуку, тактичну і стратегічну лінію поведінки кожного учасника групи. В процесі досудового слідства план спільної діяльності уточнюється і доповнюється, більш раціонально розподіляються сили й засоби, усуваються наявні протиріччя між частинами плану.

Нерозголошення конфіденційної інформації (таємниця слідства). Ця вимога передбачає реалізацію всіх запланованих заходів в умовах суворої таємності. Слідчі та оперативні співробітники повинні забезпечити блокування витоку до зовнішнього середовища конфіденційної інформації щодо перебігу та результатів досудового розслідування, вжити відповідних заходів для запобігання розголошення такої інформації серед співробітників, які не входять до складу групи та не приймають особистої участі в розслідуванні. Поряд із цим

вживаються заходи, спрямовані на зашифровку джерел цієї інформації та запобігання її перехоплення технічними каналами.

Пріоритет процесуального керівництва. Організуюча роль у взаємодії учасників СОГ покладається на слідчого (старшого слідчого), який згідно з КПК України володіє процесуальними повноваженнями та несе особисту відповідальність за своєчасний обмін інформацією з оперативними підрозділами, збереження вилучених слідів і речових доказів, підсумки проведених заходів. Слідчий визначає порядок роботи СОГ, встановлює систему координаційних відносин між взаємодіючими суб'єктами та спрямовує дії кожного учасника групи.

Безперервність взаємодії. Сутність даного принципу передбачає погодження дій кожного учасника з керівником групи, своєчасний та постійний обмін інформацією з іншими суб'єктами взаємодії щодо прийнятих процесуальних рішень та одержаної доказової інформації, спільне обговорення на оперативних нарадах підсумкових результатів діяльності кожного підрозділу. Недотримання цієї вимоги породжує дублювання слідчо-розшукових заходів, порушення необхідної послідовності в роботі, допущення тактичних помилок у процесі провадження окремих слідчих (розшукових) дій та реалізації запланованих заходів у цілому.

Постійний, спеціалізований характер діяльності СОГ. Необхідність створення постійно діючих, спеціалізованих слідчо-оперативних груп при розслідуванні терористичних актів зумовлена коефіцієнтом складності самої категорії кримінальних проваджень, що потребує підвищених вимог до професійних якостей кадрового складу. Такі групи формуються з найбільш кваліфікованих слідчих та оперативних співробітників, які мають достатній досвід у розкритті й розслідуванні терористичних або інших тяжких злочинів та відзначаються певними суб'єктивними якостями особистості (здатність вирішення нестандартних завдань, психологічна готовність протистояти терористичним загрозам, вміння створювати оптимальну морально-психологічну атмосферу тощо).

Стабільність складу учасників. Для ефективної діяльності СОГ важливою умовою є незмінність складу її учасників. Стійкий склад групи, що досягається внаслідок тривалої спільної діяльності її учасників, забезпечує налагоджені комунікаційні зв'язки, сприяє скороченню часу виконання передбачених планом завдань розслідування. Натомість постійні зміни в керівному та особовому складі групи можуть призвести до формування негативного соціально-психологічного клімату всередині колективу, витоку конфіденційної інформації, що становить таємницю слідства до зовнішнього середовища, до затягування строків досудового розслідування (кожен з нових учасників СОГ потребує додаткового часу на процес трудової адаптації, вивчення матеріалів кримінального провадження, визначення його проблемних аспектів і т.д.).

Таким чином, налагоджена організаційно-управлінська діяльність та професійний ресурс слідчо-оперативної групи, як однієї з форм колективного методу розслідування, надають можливість використовувати усі необхідні сили, методи і засоби в їхньому раціональному поєднанні, оптимізувати управління процесом збирання й дослідження доказової інформації в системі її взаємозбагачення та взаємодоповнення і, таким чином, сформувати найбільш сприятливі умови для впровадження одержаних результатів слідчої діяльності у кримінальне судочинство.

Висновки до розділу 2

1. Повне та всебічне з'ясування всієї сукупності фактичних відомостей розслідуваної події або її окремих фактів, що входять до предмета доказування у кримінальних провадженнях про вчинення терористичного акту, не уявляється можливим без урахування специфічного механізму терористичної діяльності та особливостей криміналістичної характеристики зазначеної категорії злочинів. При цьому необхідно враховувати, що перелік цих обставин може містити факти та відомості, що мають у процесі доказування допоміжний, орієнтуючий

характер, проте їх встановлення має криміналістичне значення для одержання додаткових неспростовних доказів щодо розслідуваної події та винуватості злочинця. Висловлено власну позицію, відповідно до якої, обставини, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні терористичного акту, розглядаються у якості самостійного та невід'ємного елемента окремої криміналістичної методики.

2. На початковому етапі розслідування терористичного акту можуть скластися такі типові слідчі ситуації: 1) наявні ознаки вчинення терористичного акту, встановлено особу терориста, яку затримано в якості підозрюваного; 2) встановлено факт вчинення терористичного акту, особа, яка здійснила терористичний замах, зникла, але відомі відомості, що дозволяють організувати її пошук; 3) встановлено факт вчинення терористичного акту, особа, яка вчинила злочин загинула в результаті вибуху (підпалу, аварії, затоплення тощо) або під час проведення антитерористичної операції; 4) встановлено факт умисного заподіяння тяжких наслідків, проте характер події, мотиви та цілі злочинців потребують додаткової слідчої перевірки.

3. Розслідування терористичного акту потребує особливо ретельної організації, зумовленої потребою створення належних умов забезпечувального характеру, спрямованих на реалізацію тактичного задуму слідчого, створення найбільш сприятливих умов розслідування, а також окремою необхідністю тісного співробітництва з громадськістю й засобами масової інформації на тлі сформованої обстановки терору, широкого суспільного резонансу та несприятливого емоційного стану у суспільстві загалом. Налагоджена організаційно-управлінська діяльність та професійний ресурс слідчо-оперативної групи, як однієї з форм колективного методу розслідування, надають можливість використовувати усі необхідні сили, методи і засоби в їхньому раціональному поєднанні, оптимізувати управління процесом збирання й дослідження доказової інформації в системі її взаємозбагачення та взаємодоповнення і, таким чином, сформувати найбільш сприятливі умови для впровадження одержаних результатів слідчої діяльності у кримінальне судочинство.

Діяльність по плануванню розслідування терористичного акту охоплює такі етапи: 1) вивчення й аналіз вихідної інформації, яка є в розпорядженні слідчого на початковому етапі розслідування; 2) виокремлення першорядних тактичних завдань, що вимагають невідкладного вирішення; 3) побудова більш ймовірних слідчих версій про характер злочинної події та пов'язаних з нею окремих обставин; 4) вибір організаційних заходів, спрямованих на реалізацію тактичного задуму слідчого, створення найбільш сприятливих умов розслідування; 5) визначення відповідних слідчо-розшукових заходів щодо перевірки висунутих версій.

4. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами повинна здійснюватися з дотриманням принципово важливих вимог (принципів) щодо формування та функціонування СОГ, які створюють належні організаційні передумови для досягнення спільної мети взаємодіючих суб'єктів, а отже забезпечують якість, повноту та результативність проведеного розслідування. До таких вимог (принципів) віднесено: узгодженість планування слідчо-розшукових заходів; нерозголошення конфіденційної інформації (таємниці слідства); пріоритет процесуального керівництва; безперервність взаємодії; постійний, спеціалізований характер діяльності СОГ; стабільність складу учасників. Виокремлено форми взаємодії між слідчими та співробітниками оперативних підрозділів у складі СОГ при розслідуванні терористичних актів.

Положення цього розділу було відображено у таких наукових працях дисертанта: 71.

РОЗДІЛ 3

ТАКТИКА ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ І ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

3.1 Особливості тактики окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні терористичного акту

Проблема ефективного досудового розслідування терористичного акту багато в чому залежить від системності і організованості проведення слідчо-оперативною групою невідкладних, першочергових слідчих (розшукових) дій як процесуального засобу оцінки первісної інформації щодо характеру злочинної події, способу виявлення, дослідження і збирання слідової інформації й речових доказів, які протягом короткого часу можуть бути безповоротно втрачені, а також засобу забезпечення захисту прав і законних інтересів осіб, які постраждали від реалізованого терористичного задуму.

Як влучно зазначав відомий науковець, професор В.О. Образцов, якість використання інформаційного потенціалу, належне оволодіння та конструктивна реалізація корисної інформації знаходяться в прямій залежності від того, наскільки ефективно використаний слідчим тактичний, методичний, технічний арсенал кожної із проведених ним дій [232, с. 9]. У цьому аспекті науковці, які досліджували проблеми тактико-криміналістичного забезпечення окремих слідчих (розшукових) дій справедливо відзначають, що криміналістичній тактиці притаманні ознаки, в яких проявляється дія закономірностей, за якими розвивається криміналістична наука загалом, а саме: а) відповідність тактичних прийомів кримінальному процесуальному закону; б) зумовленість тактичних прийомів потребам практики розслідування злочинів; в) акумулювання в розроблюваних тактичних прийомах позитивного досвіду розслідування злочинів; г) використання під час розробки практичних рекомендацій досягнень різних наук [234, с. 133]. Тож, чим вищий тактико-методичний рівень, тим якісніша інтелектуальна і технічна оснащеність, і чим вище активність слідчого, тим

результативніше проведені слідчі (розшукові) дії й розслідування в цілому [32, с. 151].

Перш за все доцільно відзначити загальні рекомендації до планування послідовності проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні терористичного акту. На слухне міркування М.М. Букаєва М.М. і Ж.В. Васалатій, найбільш ефективною є наступна тактика: 1) спочатку проводяться слідчі (розшукові) дії, що дозволяють найбільш ефективно оцінити обстановку злочину, а також перевірити максимально можливу кількість слідчих версій; 2) при організації та плануванні розслідування комплекс слідчих (розшукових) дій повинен проводитися одночасно з комплексом оперативно-розшукових (спрямованих на встановлення особи терористів, їх злочинних зв'язків, затримання злочинців, попередження їх спроб втечі з місця події) і контртерористичних заходів (спрямованих на мінімізацію наслідків злочину, надання допомоги потерпілим, попередження нових актів тероризму, придушення збройного опору злочинців); 3) з метою попередження витоку інформації і організації терористами активної протидії розслідуванню по можливості необхідно одночасне проведення заходів, в яких беруть участь злочинці і пов'язані з ними особи (обшук, огляд, контроль і запис переговорів тощо); 4) з метою забезпечення інформаційної безпеки розслідування обмежується і контролюється доступ представників засобів масової інформації на місце події, а також сторонніх осіб; 5) порядок проведення слідчих (розшукових) дій повинен визначатися тією слідчою ситуацією, яка склалася на даному етапі, і спиратися не лише на організаційні можливості, але й на тактичну доцільність з точки зору забезпечення схоронності доказів [23, с. 97–98]. Як видається, пропозиції зазначених авторів можна підтримати у повному обсязі.

Неодмінною умовою успішного розкриття та розслідування досліджуваної нами категорії кримінальних проваджень є своєчасно і якісно проведений огляд місця події. Відомо, що під оглядом місця події розуміється невідкладна слідча (розшукова) дія, яка полягає в безпосередньому вивченні слідчим й іншими його учасниками обстановки місця події, виявленні, фіксації та вилученні різних

матеріальних об'єктів і слідів на них, що дозволяють у сукупності з іншими фактичними даними зробити висновок про механізм події, що відбулася, наявності або відсутності в ній безпосередніх кримінальних ознак [33, с. 192]. При цьому варто враховувати, що місце події може збігатися, а може й не збігатися з місцем злочину. Ця обставина є типовою для злочинних посягань терористичної спрямованості. Тому, місце події є одним з найважливіших джерел отримання криміналістично значимої інформації про злочин і осіб, які вчинили [34, с. 60–61]. Це і засіб виявлення незліченної безлічі взаємозв'язків окремих об'єктів, і спосіб уявного відтворення найважливіших елементів механізму розслідуваної події, і першооснова подальшого розслідування, і, нарешті, засіб надійної процесуальної і науково-технічної фіксації отриманих результатів [11, с. 234].

Але поряд із цим, слід мати на увазі, що загальнопоширений принцип невідкладності при провадженні огляду місця події, в разі отримання повідомлення про вчинення терористичного акту, повинен поступатися іншому принципу його проведення – принципу безумовного забезпечення безпеки осіб, які беруть в ньому участь, виходячи з можливості здійснення повторних терористичних замахів (вибухів, підпалів, аварій, затоплень тощо). На це доречно звертають увагу вітчизняні науковці В.А. Колесник та І.В. Гора, зазначаючи про те, що усунення небезпеки повторного вибуху під час проведення огляду місця події слід віднести до основних завдань слідчого, який здійснює організацію огляду й керує слідчо-оперативною групою на місці події. Причинами можливого повторного вибуху можуть бути: наявність вибухових речовин і вибухових пристроїв, що не вибухнули і які можуть бути розкидані вибухом або навмисно залишені злочинцями; утворення газо- та пароповітряних вибухових сумішей внаслідок витікання газу, випаровування горючих рідин з пошкоджених ємностей, трубопроводів тощо; нагрівання в результаті пожежі на місці події міцних герметичних ємностей, балонів з газами чи рідинами; наявність пристроїв, спеціально підготовлених до повторного вибуху і розрахованих на спрацювання в момент роботи на місці події слідчо-оперативної групи [110, с. 64].

Тому, з метою уникнення настання найбільш тяжких наслідків терористичного замаху й забезпечення безпеки учасників такого огляду до складу слідчо-оперативної групи обов'язково залучаються спеціалісти з виявлення і знешкодження вибухових пристроїв (фахівці в галузі вибухотехніки, фахівці-кінологічних підрозділів зі службово-розшуковими собаками), які перевіряють місце вибуху на предмет виявлення закамуюфльованих вибухових пристроїв або зарядів, що не здетонували згідно з намірами злочинців з урахуванням їх можливого повторного підриву. Лише після попереднього обстеження місця події спеціалістами у цій галузі, проведення ними перевірки рівня загазованості на об'єкті та прилеглий до нього території, усунення виявлених витоків газу та вжиття інших необхідних заходів щодо попередження повторних вибухів, учасники слідчо-оперативної групи приступають до безпосереднього огляду. Для перевірки стану пожежної безпеки, оцінки надійності та конструктивної безпеки будівель, споруд та будівельних конструкцій, перевірки рівня хімічного, біологічного або радіоактивного зараження місцевості, до такого обстеження можуть залучатися кваліфіковані фахівці з протипожежної безпеки, інженер-електрик, інженер з експлуатації будівель і споруд, спеціалісти в галузі хімічної технології, спеціалісти біологічно-медичної галузі, а в разі необхідності й інші фахівці.

Виходячи із зазначеного, можемо говорити, що до основних завдань огляду місця події при розслідуванні терористичного акту слід віднести:

1) евакуацію осіб з вогнища вибуху (епіцентру аварії або пожежі) та прилеглої території, заходи щодо забезпечення безпечних умов ведення аварійно-рятувальних робіт та безпосереднього проведення огляду місця події;

2) вжиття необхідних заходів щодо охорони території, які підлягає огляду, забезпечення захисту слідів злочинних дій від пошкодження, знищення або затоптування, вилучення речових доказів, які протягом короткого часу можуть бути безповоротно втрачені;

3) відшукування та фіксація слідової інформації, яка вказує на характер розслідуваної події та причетних до неї осіб, наявності або відсутності в ній безпосередніх кримінальних ознак;

4) докладне вивчення матеріальної обстановки події терористичного акту, встановлення способу та знарядь його вчинення, кола фактичних потерпілих, загального обсягу та характеру наслідків здійснених терористичних дій;

5) встановлення всіх ймовірних свідків терористичного замаху та одержання інших вихідних відомостей, необхідних для висування і перевірки слідчих версій та обрання подальших напрямів розслідування.

Організація огляду місця події за фактами терористичного замаху має свої особливості, які полягають в тому, що місце вибуху або аварії може представляти велику площу, яка визначається відстанню розльоту фрагментів та уламків вибухових пристроїв (частинок хімічних, біологічних або радіоактивних речовин) та ушкодженнями, викликаними дією ударної хвилі (дією розповсюджених отруйних хімічних, біологічних або радіоактивних елементів), що, своєю чергою, передбачає найбільш тривалу роботу слідчо-оперативної групи на місці події (від кількох годин до кількох діб), а отже вимагає залучення додаткових матеріально-фінансових та людських ресурсів, а від учасників такого огляду належного рівня фізичної витривалості та стійкого морально-психологічного стану. Одночасно можуть оглядатися декілька об'єктів, що потребує присутності великої кількості понять, бажано з числа фахівців вибухової справи, інженерно-технічних підрозділів, службовців аварійно-рятувальних служб. Плануючи проведення безпосереднього огляду, обов'язково передбачається участь у цій слідчій (розшуковій) дії кваліфікованих спеціалістів різного профілю, якими, окрім зазначених, можуть також бути фахівці в галузі судової медицини, балістики, криміналістичної техніки, інженер-автомеханік та інші необхідні фахівці. Доцільно, щоб на безпечно віддаленій відстані від місця події перебували представники аварійно-рятувальних і протипожежних служб, машина «швидкої допомоги» з медичним персоналом і необхідним медичним обладнанням, а також мобільна група екстреної психологічної допомоги.

У процесі підготовки до огляду об'єктів терористичного замаху слідчому (керівнику слідчо-оперативної групи) необхідно вирішити наступні питання:

- одержати якомога більш детальну інформацію щодо місця, часу, ймовірних причин та наслідків вчиненого вибуху (підпалу, аварії тощо), особи, яка про це повідомила, точного змісту вимог злочинців, якщо такі вимоги висувалися;

- визначити склад слідчо-оперативної групи, залучити до проведення огляду місця події відповідних кваліфікованих спеціалістів з урахуванням передбачуваного способу вчиненого злочину та безпосередніх завдань самого огляду;

- визначити види та кількість криміналістичної техніки та інших науково-технічних засобів, необхідних для провадження огляду, доручити експерту-криміналісту перевірити їх справність;

- організувати охорону місця події та слідової інформації до прибуття слідчо-оперативної групи, підготувати засоби екіпіровки учасників огляду (спецодяг, захисні каски), засоби для відгородження території, що підлягає огляду (попереджувальні прапорці, обмежувальні стрічки тощо);

- вжити заходи, пов'язані з безпекою провадження огляду місця події для її учасників, у тому числі вирішити питання щодо виїзду слідчо-оперативної групи на місце терористичної атаки в супроводі озброєної охорони зі складу спецпідрозділів;

- одержати від адміністрацій установ, організацій, підприємств, відділів архітектури та містобудування готові плани будівель (плани поверхів, підвалів, аварійних виходів тощо), схеми будівельних конструкцій та споруд, ділянок місцевості, розташованих в районі терористичної атаки;

- провести необхідні заходи щодо пошуку та рятування людей з місця ураження, організувати надання постраждалим невідкладної медичної та екстреної психологічної допомоги, ізолювати їх від надлишкової уваги оточуючих.

На робочому етапі огляду, за участю відповідних спеціалістів, визначаються зона та межі території, які підлягають слідчому огляду, окреслюється послідовність огляду кожного з об'єктів, що знаходяться на місці терористичного посягання з урахуванням прогнозованих явищ і процесів, які можуть призвести до втрати ключової доказової інформації, а також необхідності відновлення функціонування певних об'єктів критичної інфраструктури (наприклад, у першу чергу або одночасно з осередком (епіцентром) ураження можуть бути оглянуті пошкоджена електростанція, ділянки залізниці, системи водопостачання та інші критично важливі об'єкти життєзабезпечення), обираються найбільш оптимальні ракурси і точки фото та відеозйомки ходу та результатів слідчої (розшукової) дії, визначається метод огляду обстановки місця події її окремих елементів, розподіляються обов'язки між членами слідчих, оперативних та експертних підгруп. На підставі попередньої оцінки обстановки місця події керівник СОГ повинен остаточно вирішити питання щодо необхідності залучення до огляду додаткових фахівців, використання додаткових сил чи засобів (наприклад, залучити громадськість для «прочісування» великих територій з метою виявлення фрагментів та уламків знарядь злочину). Особлива увага звертається на встановлення ознак, що свідчать про вчинення терористичного акту організованою злочинною групою, встановлення ймовірних шляхів прибуття та відходу терористів, напрямів їх подальшого руху, після чого вживаються негайні заходи щодо організації пошуку та затримання злочинців по горячих слідах.

Детальний огляд місця вибуху більшість криміналістів рекомендують починати з центру вибуху, а вже потім пересуватися до периферійних ділянок території (ексцентричний спосіб організації огляду місця події) [134, с. 171; 48, с. 24]. Кожному сектору дається умовний номер або інше позначення, яке необхідне для подальшого складання протоколу і опису виявлених в секторі слідів. Сектора оглядаються лінійним способом (прочісування). При описі цих слідів вказується не лише сектор, а й азимут, а також відстань від епіцентру вибуху [23, с. 102]. Саме ж місце вибуху, зазвичай, умовно прийнято поділяти на

три зони: зону близької (бризантної) дії вибуху; зону найбільш сильної дії повітряної ударної хвилі (фугасна дія); зону локальних пошкоджень, викликаних дією повітряної ударної хвилі [236, с. 142; 8, с. 31–38]. При цьому радіус розльоту осколків вибухових механізмів і залишків вибухових речовин залежить від безпосереднього виду даного вибухового пристрою, його конструкційних характеристик та оточуючих умов, в яких стався такий вибух. Так, наприклад, вибух вибухового пристрою на основі конденсованої вибухової речовини може привести до розльоту металевих осколків, що перевищує радіус зони фугасної дії: вибух електродетонатора (капсуля-детонатора) № 8 (маса вибухової речовини близько 2 г) призводить до польоту осколків на відстань близько 25 м, гранати Ф-1 (до 60 г вибухової речовини) – близько 200 м, осколково-фугасного снаряда калібру 152 мм (4.5 кг вибухової речовини) – 1500 м [72].

У ході огляду, за участю спеціалістів в галузі вибухотехніки та криміналістичної техніки, встановлюються та фіксуються розміри воронки як епіцентра ураження, виявляються фрагменти та уламки вибухових пристроїв, їх уражальні комплектуючі елементи, вилучаються частинки вибухових речовин та продукти їхнього распаду, фіксуються сліди термічного впливу, осколкові ушкодження та локальні деформації будівельних споруд, металевих конструкцій та предметів обстановки, фіксується їх місцезонашування відносно осередку ураження. Вивчаючи слідову картину місця події та взаємодіючи з іншими учасниками слідчо-оперативної групи, спеціаліст-вибухотехнік встановлює технічну причину вибуху та пов'язані з цим обставини, попередньо визначає характер такого вибуху (тип вибухового пристрою, кількість вибухової речовини, місце і спосіб його установки, способи транспортування, маскування та приведення в дію), висловлює припущення щодо рівня професійних знань, умінь і навичок особи, яка виготовила цей вибуховий пристрій, відстані на якій знаходився в момент ініціювання підризу сам злочинець.

За допомогою спеціаліста-криміналіста вилучаються традиційні криміналістичні сліди терористичного посягання, зокрема сліди пальців рук, у тому числі й на деталях та уламках вибухових механізмів, сліди взуття, предметів

одягу, транспортних засобів які злочинці залишили на місці події, здійснюється відеозапис і фотографування ходу та результатів такого огляду. З метою формування версій щодо причетних до злочину осіб доцільним є також прихований відеозапис випадкових очевидців терористичної атаки, їх поведінкових реакцій на подію, що відбулася. У подальшому такі матеріали, співставлені з матеріалами інших, аналогічних терористичних посягань, можуть відіграти вирішальну роль в пошуку і викритті злочинців. Крім того, в якості джерел важливої інформації можуть також використовуватися відеозаписи з зовнішніх камер спостереження організацій, установ, підприємств, стоянок, розташованих поруч із місцем терористичного замаху, або відеореєстраторів, встановлених в транспортних засобах.

Якщо на місці вибуху є загиблі, до огляду трупів залучається спеціаліст в галузі судової медицини (судово-медичний експерт), який допоможе слідчому провести зовнішній огляд тіла та одягу, наявного на трупі, зафіксувати дані про факт настання смерті, кількість та характер тілесних ушкодженнях, завданих дією вибухового пристрою, їх механізм спричинення та точну локалізацію, виявити одночасність чи різночасність їх утворення. За допомогою зазначеного фахівця вилучаються і упаковуються сліди, предмети і речовини біологічного походження, встановлюється коло питань, які необхідно поставити перед експертами для проведення судово-медичної експертизи, з'ясовуються інші питання медичного характеру, що виникають у слідчого в процесі огляду місця терористичної атаки. Під час огляду трупів знищених в ході антитерористичної операції злочинців на місці події необхідно зафіксувати: місце виявлення трупа, його положення відносно нерухомих об'єктів та місць розташування знарядь злочину; загальні анатомічні відомості та відмінні особливості окремих частин тіла (наприклад, наявність переломів, забитих ран, множинних осколкових поранень, розривів внутрішніх органів); наявні на тілі особливі прикмети (шрами, татуювання, сліди операцій тощо); трупні зміни і суправітальні реакції, що спостерігаються після настання біологічної смерті.

При вчинення терористичного акту шляхом підпалу до участі в огляді можуть бути залучені спеціаліст з протипожежної безпеки, інженер-електрик, інженер з експлуатації будівель і споруд, а також представники пожежно-рятувальних підрозділів, які прибули за першим викликом для гасіння пожежі. За їх допомогою попередньо встановлюється осередок пожежі як місця первісного виникнення горіння, безпосередній спосіб ініціювання загоряння (використання фітилів або пультів підпалу, заздалегідь підготовлених легкозаймистих речовин і т.д.), механізм спрацьовування технічних пристосувань підпалу, їх конструктивні особливості та точне місце розташування, виявляються сліди термічного впливу на конструкціях і предметах обстановки, ознаки умисного пошкодження систем пожежної сигналізації, установок пожежогасіння та димовидалення. Особлива увага звертається на слідову інформацію, яка вказує на знаряддя і засоби вчиненого підпалу, факти використання вогнедіючих установок (битумоварочних казанів, промислових печей для випалювання тощо), розташованих на об'єктах терористичного замаху, встановлюються обставини, які сприяли розповсюдженню вогню або руйнувань, завданих пожежою (підвищена тяга повітря, низька стійкість будівельних конструкцій, порушення основних правил пожежної безпеки і т.д.).

Специфіка огляду місця події у випадках розповсюдження отруйних речовин полягає насамперед у визначенні площі ділянки, яка підлягає огляду, оскільки зона зараження може охоплювати найбільш значні території, а розповсюджені біологічні, хімічні або радіоактивні елементи під впливом природних сил можуть продовжувати спричиняти отруєння або загибель людей, викликати хронічні захворювання або завдавати шкоди навколишньому середовищу протягом тривалого часу після безпосереднього здійснення терористичної атаки. Під час огляду встановлюється осередок хімічного, біологічного або радіоактивного забруднення, на якій фактично пройшло безпосереднє розповсюдження небезпечної речовини (місце розливу рідини), ділянки місцевості, на яких відбулося розповсюдження парів та зберігається їх вражаюча концентрація. За участю кваліфікованих фахівців (хіміків, біологів,

спеціалістів в галузі контролю і вивчення радіоактивного забруднення, криміналістів) попередньо встановлюється конкретний вид небезпечної речовини, її властивості, механізм дії, спосіб транспортування та передбачувані біологічні ефекти, вилучаються сліди отруйних речовин, продукти їхнього распаду на тілі та одязі потерпілих, предметах обстановки, відкритій місцевості, в системі кондиціонування тощо, за допомогою спеціаліста в галузі судової медицини фіксуються сліди ураження або отруєння потерпілих.

У випадках терористичного акту із застосуванням вогнепальної зброї (збройний напад або захоплення заручників), за участю фахівців у галузі судової балістики, судової медицини й криміналістичної техніки, насамперед з'ясовується характер події, що сталася, встановлюється вид застосованої зброї за типом, калібром, способом виготовлення, іншими її конструктивними характеристиками, виявляються ознаки внесення спеціальних змін у конструкцію ствола, замикаючого та ударно-спускового механізмів, виявляються конструктивні частини зброї та елементи їх застосування (стріляні кулі, пижі, гільзи), фіксуються сліди вогневого ураження об'єктів (цілей) (пробоїни, проникаючі і поверхневі ушкодження, ранові отвори тощо), виявляються сліди пострілу (залишки пороху, відкладення кіптяви, зони оплавлення, відкладення мастила, бризки крові). Крім того, важливо також звертати увагу й на слідову інформацію, яку можуть залишити злочинці ззовні від об'єкта або території терористичного замаху: сліди транспортних засобів (відбитки протектора, сліди гальмування, ознаки напрямку руху, течі моторного масла і т.д.); сліди проникнення сторонніх осіб на об'єкт або територію (знаряддя злому, сліди взуття); сліди спостереження терористів за об'єктом терористичного замаху (відбитки пальців, потожирові сліди рук, недопалки цигарок, прим'ятий ґрунт, мікрочастинки) і т.д.

Якщо ж мав місце терористичний акт вчинений шляхом здійснення кібератаки (нападу на комп'ютерні та/або телекомунікаційні мережі) центральне місце серед завдань проведення місця огляду події відводиться виявленню слідів комп'ютерної інформації. Об'єктами терористичної атаки у таких випадках можуть бути комп'ютерні мережі електростанцій, об'єктів транспортної

інфраструктури, державних фінансових установ та інших критично важливих об'єктів національної інфраструктури. Залучаючи до такого огляду фахівця з інформаційних технологій слідчий може встановити загальний механізм злову автоматизованих систем управління або систем супутників, що виконують завдання з підтримання національної безпеки держави (інфікування програмного забезпечення через його оновлення, встановлення бекдору, перехоплення або підроблення паролів, використання віддаленого експлойту тощо), способи поширення шкідливого програмного забезпечення (комп'ютерних вірусів) через локальні і глобальні комп'ютерні мережі. У ході огляду встановлюються ймовірні віртуальні методи конспірації особистості кібертерориста, виявляються сліди використання бот-мереж та/або проксі-серверів, за допомогою відповідних фахівців з'ясовуються безпосередні наслідки здійснення «віртуального нападу» (розголошення інформації, що містить державну таємницю або її заміна на фальшиву, руйнування мереж електроживлення, відключення або поломка комп'ютерів, які призначені контролювати роботу військового обладнання, забруднення навколишнього середовища тощо).

Особливістю розслідування терористичного акту є підвищена психологічна складність допитів осіб, які володіють інформацією, важливою для встановлення обставин терористичного посягання, пов'язаних як із самою подією злочину (його місцем і часом вчинення, оточуючими умовами, способом, наслідками і т.д.), так і такими, що вказують на особу злочинця, її мотиви і кінцеві терористичні цілі. Виявлення особливостей допитів таких осіб, залежно від їх процесуального положення, а також правильне використання тактичних прийомів, рекомендованих криміналістичною наукою, є необхідними умовами отримання правдивих, повних і всебічних свідчень від допитуваних, умовою позитивного результату досудового розслідування у цілому.

Оскільки загальна тактика допиту потерпілих, свідків і підозрюваних досить ґрунтовно і всебічно висвітлена в криміналістичній літературі [13; 25; 45; 82; 204], зупинимося лише на відмінних її особливостях, обумовлених як специфікою аналізованих нами злочинів, так і категоріями допитуваних осіб.

Насамперед, в разі допиту потерпілих неможливо не враховувати, що зазначені особи характеризуються тим, що крім найсильнішого впливу стресових чинників, пов'язаних із подією злочину та сформованого у зв'язку з цим психологічного шоку та нервово-психічної напруги, вони піддаються тяжким формам фізичного насильства, що вкрай негативно позначається на інформаційній ємності та якості їх свідчень, відображенні в їх в пам'яті окремих обставин терористичних дій та відомостей про осіб, які вчинили злочин. Як правило, у перший час після вчинення терористичного акту у потерпілих можуть спостерігатися захисні психічні реакції, пов'язані з придушенням спогад про неприємні для них події. Важкі емоційні переживання потерпілих у формі жаху, тривоги і паніки нерідко трансформуються у стійкі депресивні розлади, невротичні стани і різного роду фобії (страхи замкнутого простору, авіаційних перелетів, перебування в багатолюдних місцях тощо). Після перенесених моральних страждань у таких осіб може спостерігатися нетипова психологічна реакція, що супроводжується агресією і соціальним відторгненням, а в деяких випадках розвинути посттравматичний стресовий розлад пам'яті.

Важливою умовою ефективного допиту потерпілого у таких ситуаціях слід вважати передусім налагодження з ним психологічного контакту, що може бути досягнуто, зокрема, шляхом демонстрації слідчим доброзичливості, використання до потерпілої особи індивідуального підходу (встановлення його психологічного стану, інтелектуальних здібностей, темпераменту, життєвих інтересів), спостереження за його поведінкою та психофізичними реакціями, розмови на сторонню тему, створення найбільш сприятливої обстановки допиту тощо.

Поряд із цим варто зазначити, що сприйняті та запам'ятовані свідомістю потерпілого образи, відображення і уявлення (фактичні дані розслідуваної події) можуть піддаватися певному спотворенню під впливом інформації, висвітленої в засобах масової інформації, в результаті обговорення тих чи інших деталей терористичних дій з його близькими родичами, друзями, членами сім'ї і т.д. Тож, з метою активізації пам'яті потерпілого, слідчому доцільно використовувати такі тактичні прийоми допиту, як використання деталізуючих, нагадуючих та

конкретизуючих запитань, допит з використанням асоціативних зв'язків, повторний допит про одні й ті ж факти та інші тактичні прийоми.

В ході допиту потерпілого слідчий повинен з'ясувати наступні обставини:

- місце, час та інші умови вчинення терористичного акту;
- спосіб терористичного посягання, знаряддя і засоби, які використовували злочинці при вчиненні терористичного акту, тривалість його вчинення, характер застосованого насильства;
- чи висловлювалися до потерпілого або членів його сім'ї погрози або вимоги, за яких обставин та в чому вони полягали;
- кількість злочинців, їх ознаки зовнішності та особливі прикмети, як зверталися один до одного, у якому фізіологічному і психологічному стані вони (злочинці) перебували;
- з якою ціллю та з ким потерпілий перебував на місці, де було здійснено терористичний замах, який був маршрут його руху, чи не спостерігав поруч осіб, які вирізнялися незвичайною або підозрілою поведінкою;
- відомості щодо членства в політичних партіях, громадських або релігійних організаціях;
- наявність у потерпілого заборгованостей, непогашених кредитів, прямих конкурентів серед представників бізнес-структур або вищих ешелонів влади, які ставилися до нього вороже;
- які поведінкові та психологічні реакції проявлялися у нього на момент та одразу після вчинення злочину (демонстрація покірності, хаотичні метання, заціпеніння, плач тощо), чи робив спроби переконати терористів відмовитися від їхніх злочинних намірів;
- спосіб проникнення злочинців до об'єкта терористичного замаху, коли та яким чином злочинці зникли з місця злочину, яким був напрямок їхнього руху;
- у якому саме місці знаходився потерпілий на момент здійснення терористичної атаки, де знаходилися самі злочинці, який був характер їхніх дій;

– який характер шкоди було заподіяно потерпілому, чи не було у нього психологічних зривів (наприклад, спроб суїциду) або посттравматичних стресових розладів;

– чи відомо про інші наслідки терористичних дій (загибель людей, їхнє масове отруєння, зараження навколишнього середовища або інші тяжкі наслідки);

– відомості щодо інших потерпілих, які з ним знаходилися на місці події;

– наявність свідків-очевидців, місцезнаходження можливих слідів злочину.

Обирираючи тактику допиту свідків треба враховувати, що вони, хоча й меншою мірою, але зазнали психологічно-травмуючого впливу та стресового стану, що притаманні потерпілим особам. Зокрема, у якості свідків можуть бути допитані: 1) особи-очевидці, які безпосередньо сприймали подію злочину; 2) представники правоохоронних органів, медичних та рятувальних служб, які брали участь у припиненні терористичного замаху та надавали допомогу потерпілим; 3) працівники установ, підприємств, організацій, жителі приватних або багатоквартирних будинків, розташованих на прилеглій до місця події території; 4) представники засобів масової інформації, які висвітлювали перебіг подій здійсненої терористичної атаки та поінформовані про певні її обставини; 5) особи, обізнані про умови і обставини, що передували здійсненню терористичного посягання або здатні повідомити відомості, що характеризують особу злочинця-терориста.

Типовий перелік запитань для проведення допиту свідків може виглядати наступним чином:

– у зв'язку з чим та яким чином свідок опинився на місці терористичної атаки, куди прямував, за яких обставин побачив або іншим чином дізнався про вибух (аварію, збройний напад тощо);

– чи висловлював хтось відкриті погрози, у чому вони полягали, чи чув вимоги до представників державних органів або критику на їхню адресу;

– які знаряддя та засоби злочину використовували терористи (вибухові пристрої, вогнепальна зброя, засоби підпалу, отруйні речовини і т.д.);

- чи робив хтось дії, спрямовані на припинення терористичного замаху, хто саме і в чому безпосередньо вони полягали;
- час та кількість вибухів, звідки вони пролунали, яка була їх приблизна потужність, де знаходився в цей момент свідок, що послідувало потім;
- в якій частині будівлі почалося задимлення, чи спостерігав він виділення диму до появи полум'я, які були його швидкість, інтенсивність та напрямок поширення;
- якими були дії свідка під час виявлення терористичного замаху, через скільки часу після його вчинення прибули співробітники поліції, представники пожежно-рятувальних підрозділів;
- які наслідки терористичного акту свідок сприймав особисто, що стало відомо з інших джерел (засобів масової інформації, від інших очевидців події і т.д.);
- яка була кількість потерпілих, які були характер і послідовність їхніх захисних дій, ким і яка допомога надавалася постраждалим;
- відомості про злочинців, чи зміг би свідок їх впізнати та за якими ознаками;
- характер спілкувалися терористів з потерпілими та між собою, послідовність дій кожного із злочинців до, під час та після терористичного посягання;
- напрямок, у якому зникли злочинці, чи використовувався ними транспортний засіб;
- хто ще бачив обставини терористичного посягання, у якому саме місці такі особи перебували;
- про які інші обставини вибуху, аварії або збройного нападу може повідомити слідству.

З метою отримання від свідків найбільш повної і об'єктивної інформації про подію злочину та його окремі обставини, поряд з основними питаннями, ставляться питання, спрямовані на уточнення та деталізацію тих чи інших обставин, що складають предмет допиту свідка, пред'являються фото та

відеоматеріали, плани та схеми, які дозволяють перевірити правдивість його свідчень або виявити в них добросовісні помилки, проводиться повторний допит по обмеженому колу обставин. Доцільно також поглиблювати психологічний контакт зі свідком за допомогою досконалого вивчення особистості допитуваного (його ціннісних пріоритетів, життєвих уподобань, індивідуально-психологічних особливостей), спільного обговорення й аналізу з ним певних фактів, не пов'язаних з подією злочину (бесіда на вільну тему), проведення допиту за відсутності сторонніх осіб в найбільш комфортних умовах.

Допит підозрюваного – особи терориста найчастіше відбувається в умовах конфліктної ситуації, що вимагає від слідчого вибору відповідних ефективних для неї засобів логічного та психологічного впливу, обумовлених як кримінальною роллю кожного учасника терористичного формування (організатор, радник, ідейний натхненник, члени групи середньої ланки, рядові виконавці), так і психологічним типом особистості злочинця (соціопат, істероїд, психопат-фанатик, епілептоїд, шизоїд і т.д.). Зазначені особи переважно характеризуються зневагою до суспільного устрою та загальнолюдської моралі, високою невротичністю і песимістичністю у сприйнятті дійсності. Їм також властиві надмірна манірність і високій рівень непрямой агресії, переконання своєї підвищеної значимості. Хоча терористи, на відміну від інших злочинців, здебільшого не прагнуть до приховування своїх злочинних дій, важливо враховувати можливість виникнення у підозрюваного мимовольної оборонної (захисної) домінанти, обумовленої бажанням уникнути покарання, що впливає на вибір лінії поведінки, яка, за його розрахунками, мала б захистити від повного або часткового викриття (прагнення відвести підозри від близьких йому осіб, зменшити власну провину в скоєному, виправдати свої злочинні дії «благородними» ідеологічними міркуваннями тощо). Суттєве значення має з'ясування спеціального мотиву, яким керувався підозрюваний, передумов вступу до лав терористичної організації і кінцевої злочинної мети, яку він переслідував. Дуже важливо одержати відомості про лідерів і організаторів терористичного формування, а від них про істинні цілі терористичного замаху, обсяги їх

злочинної діяльності, способи вербування виконавців терористичних актів, корупційні та кримінальні зв'язки керівної ланки групи.

Зокрема, план допиту підозрюваного може містити перелік наступних запитань:

- коли, у кого та за яких обставин виник задум на вчинення терористичного акту, який був безпосередній мотив та кінцеві цілі вчиненого злочину;

- відомості про приналежність підозрюваного до терористичних формувань або екстремістських організацій;

- чи брав участь у збройних конфліктах, звідки отримав спеціальні навички користування зброєю, поводження з вибуховими пристроями, речовинами;

- ким, де та коли були придбані (виготовлені) вибухові пристрої, засоби підпалу, зброя або отруйні речовини;

- час та спосіб установки (закладки) й маскуванню вибухового пристрою (боєприпасів), ким та яким чином вони транспортувалися до місця терористичного замаху;

- механізм ініціювання вибуху, підпалу або аварії (використання електричних підричників, спрацьовування підричника внаслідок контактної взаємодії з ціллю тощо);

- коли, з ким, яким чином та яким маршрутом прибув на місце вчинення злочину, які були шляхи його відходу, який використовував при цьому транспортний засіб;

- чи отримував за вчинення терористичного акту грошову винагороду, яка була форма оплати, сума та періодичність грошових нарахувань за здійснювані терористичні дії;

- хто був організатором вчинення терористичного акту, хто конкретно розробляв план терористичних дій, хто розподіляв обов'язки між членами терористичної групи (терористичної організації) на стадіях підготовки, вчинення та приховування злочину;

- яким чином залучалися безпосередні виконавці злочину, хто конкретно цим займався, кількість залучених осіб;

– який характер взаємовідносин з іншими співучасниками злочину, чи були між ними явні або приховані конфлікти;

– чи не було у підозрюваного порушень у психологічній сфері (депресивні розлади, когнітивні порушення, невротичні стани тощо), якщо були, то які їх причини.

Для нейтралізації конфліктних ситуацій та викриття неправдивості показань підозрюваних можуть бути використані наступні тактичні прийоми: використання та розпалювання конфлікту в злочинній групі; деталізація показань; створення враження поінформованості слідчого; логічний аналіз протиріч; допущення легенди; пред'явлення беззаперечних доказів участі осіб у вчиненні терористичного акту і т.д. У першу чергу допитуються особи, які виконували другорядну роль, різні допоміжні функції у вчиненні злочину, які мають найменший злочинний досвід у складі терористичного формування. Активних виконавців та керівників терористичної групи доцільно допитувати за наявності беззаперечних доказів їх причетності до здійснення терористичної діяльності.

Доцільним є й використання психологічних прийомів допиту, спрямованих на створення умов, що змінюють емоційно-вольовий стан допитуваного, викликають у нього роздратування або гнів, за яких підозрюваний може допустити проговорки або надати повну інформацію про обставини злочину, відволікання його уваги шляхом постановки несуттєвих, другорядних питань, що сприятимуть послабленню його пильності й обережності під час надання свідчень, у тому числі правдивих і ґрунтовних, та інших методів психологічного впливу. У бесіді на різні абстрактні теми слідчий може отримати важливу інформацію про індивідуально-психологічні особливості підозрюваного, які також важливо враховувати при визначенні безпосередньої тактики його допиту.

Обшук як окрему слідчу (розшукову) дію в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 258 КК України, можна віднести до невідкладних. Має рацію вітчизняна дослідниця Г.В. Скуба, яка відзначає, що вже на початковому етапі розслідування терористичного акту за найменших сподівань отримати будь-які дані в результаті примусового обстеження особи, житла,

транспортних засобів чи іншого володіння підозрюваних, слідчий повинен прийняти рішення про проведення обшуку. Метою цих дій може бути не лише збирання доказів, які підтверджують підозру, а й тих, які спростовують висунуті підозри. Адже зняття підозри в причетності до терористичного акту з певної особи дає можливість зосередити зусилля слідчого на пошуку справжніх винуватців злочину [230, с. 148]. На такий підхід вказують й відомі вчені-криміналісти М.О. Селіванов та В.І. Теремілов, зазначаючи, що обшук має проводитися негайно, як виникне необхідність і є достатні підстави; зволікання з обшуком може призвести до безповоротної втрати цінних доказів, які можуть бути знищені або сховані зацікавленими особами [226, с. 230–231]. Своєчасне проведення цієї слідчої (розшукової) дії, як наголошують окремі дослідники, необхідне й в силу того, що виявлення під час обшуку викривальних обвинувачуваного предметів ставить його в скрутне психологічне становище, призводить до ослаблення вольових установок, спрямованих на приховування причетності до вчинення злочину [261, с. 96].

Як демонструє слідча практика, при проведенні обшуку в ході розслідування аналізованої категорії злочинів слід зосередити увагу на пошуку знарядь та засобів вчинення терористичного акту (вибухові пристрої та їх фрагменти, вибухові та горючі речовини, спеціальні технічні засоби підпалу, вогнепальна зброя, конструктивні частини та бойові припаси до неї, біологічні, хімічні або радіоактивні речовини тощо), контейнерів, пакувальних матеріалів або іншої тари, що могла використовувалися для їх транспортування, предметів, пристосувань і приладів, які могли слугувати для виготовлення, зберігання та маскування знарядь вчинення злочину. Особлива увага приділяється відшукуванню предметів, документів і комп'ютерної слідової інформації, що можуть вказувати на приналежність підозрюваного до терористичного формування, свідчити про наявність в його здійснених діях спеціальної терористичної мети (символіка та атрибутика терористичної організації, тексти релігійного або екстремістського характеру у вигляді настанов чи повчань, підготовлені письмові вимоги та погрози до посадових осіб державних органів або міжнародних організацій,

особисте електронне листування тощо). До об'єктів пошукових дій також можна віднести предмети й документи що характеризують особу злочинця, її взаємини і зв'язки з іншими особами – ймовірними співучасниками злочину (фотографії, відеозаписи та записні книжки, товарні чеки на висококоштовні матеріальні цінності, квітанції про переказ грошових коштів, готові фальшиві паспорти та інші документи з ознаками та елементами підробки, значну кількість готівкових грошових коштів і т.д.), літературні джерела, які містять інформацію щодо технології виготовлення та використання вибухових пристроїв, способів та засобів здійснення підпалу, плани та схеми будинку або території – об'єктів терористичного замаху, інші об'єкти, що використовувалися для реалізації терористичного задуму (наприклад, транспортні засоби, підроблені номерні знаки, формений одяг комунальних або спеціальних служб, який міг використовуватися для переміщення до передбачуваного об'єкта терористичного замаху і т.д.).

Суттєву роль в організації проведення обшуку відіграє грамотний добір його безпосередніх учасників, що, як правило, залежить від обсягу та змісту пошукових робіт. Так, до участі в обшуку обов'язково залучаються спеціалісти з виявлення і знешкодження вибухових пристроїв (фахівці в галузі вибухотехніки). Від зазначених фахівців слідчий може отримати допомогу у визначенні належності вилучених об'єктів невідомої конструкції до вибухових пристроїв, встановленні конкретного типу і виду виявленої вибухової речовини, безпечному пакуванні вилучених вибухонебезпечних предметів. Для виявлення за допомогою науково-технічних засобів прихованих предметів і замаскованих тайників, визначення можливого способу приховування шуканих об'єктів, а також з метою фіксації ходу і результатів цієї слідчої (розшукової) дії залучається спеціаліст-криміналіст.

З метою найбільш ефективного пошуку слідів комп'ютерної інформації до провадження обшуку необхідно залучати спеціаліста з інформаційно-телекомунікаційних систем. За його допомогою слідчий зможе отримати доступ до зашифрованих файлів та папок, виявити слідову інформацію щодо екстреного і

безповоротного видалення даних з електронних носіїв, відвідування інтернет-ресурсів з підозрілим контентом, комплексного шифрування операційної системи і жорсткого диска, відновити раніше видалені файли або папки. Якщо ж мало місце вчинення терористичного акту шляхом кібератаки за участю спеціаліста виявляються сліди розробки шкідливого програмного забезпечення (вірусів), встановлюються віртуальні методи конспірації особистості кібертерориста. Окрема увага звертається на особисте листування підозрюваного через електронну пошту та приховані чати в інтернет-спільнотах, з'ясовуються відповідні паролі та ключі для розшифрування таких повідомлень.

До складу слідчо-оперативної групи також доцільно включати групу захоплення, оскільки після виявлення розшукуваних злочинців слід враховувати можливість здійснення ними збройного опору або нападу на учасників цієї слідчої (розшукової) дії, спроби втекти з обшукуваного приміщення. Доцільною є й участь у проведенні обшуку медичних працівників, які можуть надати допомогу у випадках, коли злочинець або члени його сім'ї умисно симулюють епілептичні припадки, судому чи втрату свідомості, технічних помічників для виконання допоміжних робіт по розкопці ґрунту, переміщенню важких предметів, розбиранню стін та підлоги тощо, а також інших фахівців, знання та навички яких можуть стати в нагоді з урахуванням специфіки обставин вчинення розслідуваного злочину (представники комунальної служби, електромонтер, фахівці-кінологічних підрозділів зі службово-розшуковими собаками та інші спеціалісти).

Серед тактичних прийомів проведення обшуку насамперед доцільно застосовувати фактор раптовості з дотриманням правил конспіративності, таємного прибуття слідчо-оперативної групи до місця обшуку, використовувати відволікаючі прийоми, що полягають в зміні послідовності обшуку й умисному затриманні уваги на другорядних об'єктах. Важливим є й постійне спостереження за поведінкою обшукуваних осіб, виявлення в ній ознак, які можуть вказувати на місце приховування розшукуваних предметів. Необхідно передбачити, що підозрюваний або члени його сім'ї спробують знищити чи переховати предмети

або документи, що підлягають вилученню, встановити, за яких безпосередніх дій учасників обшуку ці особи виявляють занепокоєння або реагують іншим чином. У разі вчинення терористичного акту в складі організованої групи найбільш доцільним є проведення групових обшуків з постійним обміном інформацією про виявлені в ході пошуку предмети, способи їх приховування, а також конкретні прийоми, що використовувалися для пошуку, виявлення та фіксації цієї доказової інформації.

Підбиваючи підсумок, необхідно зазначити, що тактичні особливості провадження слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування терористичного акту обумовлюються характером вихідної слідчої ситуації, наявністю або відсутністю протидії розслідуванню з боку підозрюваного та інших зацікавлених осіб. Позаяк ефективність досудового розслідування даної категорії злочинів прямо залежить від належної підготовки, своєчасності і якості проведених невідкладних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вивчення матеріальної обстановки події терористичного акту, виявлення, фіксацію та вилучення матеріальної і ідеальної слідчої інформації злочину, з'ясування обсягу й характеру наслідків здійснених терористичних дій та одержання інших вихідних відомостей, необхідних для висування і перевірки слідчих версій, обрання подальших напрямів розслідування та встановлення всіх осіб, причетних до скоєння цього злочину.

3.2 Загальні положення тактики негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні терористичного акту

У листопаді 2012 року вступив в силу Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України). Новелою, передбаченої в Кодексі, є введення такої раніше не передбаченої в ньому категорії, як негласні слідчі (розшукові) дії (Глава 21 КПК України). Це істотно змінило роль слідчих органів, які раніше, виконуючи свою функцію з розслідування злочинів, здійснювали лише офіційну гласну процесуальну діяльність. Відтепер поряд з цим можуть застосовувати і негласні

слідчі (розшукові) дії, що по суті являють собою негласну оперативно-розшукову діяльність [250, с. 312–313]. Під час досудового розслідування терористичного акту зазначені негласні методи виступають чи не найбільш ефективним засобом збирання доказової інформації щодо осіб, які вчинили або готують терористичний замах, надають можливість слідчому на основі отриманої у такий спосіб інформації здійснити оцінку дійсної небезпеки виявленої терористичної загрози та вжити своєчасних заходів щодо її запобігання.

У криміналістичній літературі зазначається, що негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК (ч. 1 ст. 246 КПК). Цей різновид слідчих (розшукових) дій може здійснюватися лише негласним шляхом та із застосуванням засобів, притаманних власне оперативній діяльності, за допомогою спеціальних технічних засобів фіксації інформації, через залучення осіб, які сприятимуть у проведенні таких дій на конфіденційній основі, а також кваліфікованих співробітників спеціальних підрозділів органів правопорядку, які сприятимуть їх підготовці та проведенню [125, с. 274–275].

За своєю сутністю негласні слідчі (розшукові) дії є оперативно-розшуковими заходами, які після початку кримінального провадження дозволяється в певних ситуаціях проводити для збирання доказів. Тобто, вони є спеціальним інструментом отримання доказів, який правоохоронні органи можуть використовувати тільки в певних законодавчо визначених випадках. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб [70, с. 173]. Відтак, особливість такого виду процесуальних дій полягає у наближенні їх змісту до оперативно-розшукових заходів, проте, на відміну від наявної багаторічної практики, вони регламентуються КПК України. Слід погодитися з науковцями, що це прогресивний крок, який спрямований на забезпечення прав та свобод людини, щодо якої такі дії проводяться [266, с. 292].

Негласність проведення слідчих (розшукових) дій виражається в тому, що вони здійснюються приховано не лише від осіб, злочинна діяльність яких документується, але й від усіх інших суб'єктів, що не приймають безпосередньої участі у її провадженні. Розголошення відомостей щодо факту та результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій може відбуватися під час ознайомлення сторонами з його матеріалами, на судових стадіях кримінального провадження під час розгляду його матеріалів, або ж у порядку, визначеному ст. 253 КПК України, з метою повідомлення осіб, щодо яких провадилися негласні слідчі (розшукові) дій. Тобто, такі слідчі дії проводять без відома особи, щодо якої їх вчиняють. КПК України передбачає повідомлення як осіб, чиї права були тимчасово обмежені під час вчинення негласних слідчих (розшукових) дій, так і підозрюваного і його захисника про проведення цих дій, причому в письмовій формі. Таке повідомлення надсилають протягом 12 місяців після їх завершення, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом [264, с. 272]. Зважаючи на ситуаційний характер розслідування законодавець передбачив також можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій до постановлення ухвали слідчого судді. Такі випадки визначаються як виняткові невідкладні і пов'язані із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину (ст. 250 КПК). Тож у невідкладному порядку допускається проводити усі негласні слідчі (розшукові) дії, що відповідає потребам практики у виявленні та розкритті тяжких та особливо тяжких злочинів [163, с. 5–6].

З появою інституту негласних слідчих (розшукових) дій ст. 40 нового КПК дещо розширює коло повноважень слідчого; зокрема, він уповноважений: проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Ініціатором їх

проведення майже у всіх випадках виступає слідчий, тому й не дивно, що вони називаються слідчими діями. Однак слідчий має право шляхом надання доручення працівникові оперативного підрозділу зобов'язати його брати активну участь у процесі досудового розслідування. Зокрема, ст. 41 нового КПК України працівнику оперативного підрозділу надано можливість користуватись повноваженнями слідчого. У зв'язку з цим у назві поряд зі слідчими з'являється доповнення у вигляді розшукових дій [104, с. 141].

Але поряд з наданням органу досудового розслідування більш широких правомочностей та делегування до компетенції слідчих негласних сил і засобів, що знаходяться в розпорядженні оперативно-розшукових підрозділів, варто звернути увагу не певні недоліки в правовому регулюванні інституту негласних слідчих (розшукових) дій та їх безпосередньої практичної реалізації. Так, справедливо відзначає Д.Й. Никифорчук, що КПК України прямо забороняє оперативним підрозділам виступати ініціаторами проведення негласних слідчих (розшукових) дій – тобто за необхідності фіксації дій злочинців, які безпосередньо вчинюють злочин, оперативний працівник не в змозі в правовому полі зафіксувати злочинні дій, оскільки відсутній механізм використання зазначених матеріалів у кримінальному провадженні. В умовах сучасного законодавства оперативні підрозділи практично перетворюються в «кур'єрів» навіть у тих ситуаціях, коли вони самостійно виявили тяжкий злочин і провели значний об'єм роботи. Будучи обізнаними з усіма обставинами справи, вони не мають права ініціювати проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій (оскільки це прерогатива слідчого), а також проводити оперативно-розшукові заходи (оскільки почато кримінальне провадження) для фіксації злочинних дій [177, с. 179].

Аналогічну точку зору підтримує й В.А. Фастовець зауважуючи, що зміни в оновленій системі кримінального процесу України дещо негативно вплинули на рівень організації взаємодії між слідчим та оперативним співробітником, про що зазначають багато практичних працівників правоохоронних органів. Адже підставою для виникнення взаємодії є необхідність в об'єднанні зусиль, сил і

засобів різних виконавців, необхідність розв'язання ними конкретних визначених завдань, що характеризуються спільністю їх мети. Така взаємодія обумовлена, в першу чергу, різними функціями, які виконують суб'єкти взаємодії, різним обсягом повноважень, засобами та методами (традиційно слідчі здійснювали процесуальні дії, а оперативні співробітники - оперативно-розшукові та окремі процесуальні дії). Натомість, надання КПК України слідчому повноважень, що раніше належали оперативним співробітникам, а також обмеження обсягу повноважень оперативних підрозділів поставили питання щодо можливості та доцільності застосування раніше напрацьованих форм їх взаємодії, зокрема, проведення першочергових дій на початку досудового розслідування, надання допомоги у затриманні злочинців тощо. Так, згідно зі ст. 40 КПК України, слідчий має право доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам, які при цьому користуються повноваженнями слідчого (ст. 41 КПК України). Водночас співробітники оперативних підрозділів не лише не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою, а й звертатися з клопотанням про їх проведення до слідчого чи прокурора [257, с. 97].

У розрізі даного питання цілком слушною є й думка М.А. Погорецького, який, досліджуючи проблеми провадження негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у доказуванні, зазначає, що нині є непоодинокі випадки порушень оперативними підрозділами, слідчими порядку та строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінально-процесуальному доказуванні, а також порядку та строків розгляду клопотань слідчого про проведення негласних слідчих (розшукових) дій прокурорами та слідчими суддями. Основними причинами таких порушень є: надзвичайно висока завантаженість слідчих, прокурорів та слідчих суддів, брак напрацьованої практики та визначених підходів щодо вирішення окремих складних питань правового та організаційного характеру. А тому постійне зростання кількості кримінальних проваджень у слідчих, прокурорів та суду

потребує кадрового посилення цих органів та оптимізації їх діяльності. Доречно вчений наголошує також і на недосконалість процесуальної форми провадження негласних слідчих (розшукових) дій, що створює проблеми під час використання їх результатів у кримінально-процесуальному доказуванні [194, с. 273–276].

Дійсно, за правовою природою негласні слідчі (розшукові) дії є похідними від оперативно-розшукових заходів, тобто має місце трансформація останніх в процесуальну форму зі збирання й перевірки доказової інформації. Однак на практиці негласні слідчі (розшукові) дії проводяться, як правило, за дорученням слідчого уповноваженими оперативними підрозділами, які, своєю чергою, згідно з п. 3.8 Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» для виконання цього завдання залучають відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи, а п. 4.1 зазначеної Інструкції взагалі передбачає можливість складання протоколу про хід і результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії не оперативним працівником, який особисто проводив цю процесуальну дію, а співробітником уповноваженого оперативного підрозділу, який делегував її проведення до відповідного оперативного або оперативно-технічного підрозділу. Безперечно, таке перейняття функцій породжує відсутність зацікавленості співробітників оперативних підрозділів в результатах роботи, а також виникнення певних труднощів, пов'язаних з рівнем взаємодії слідчих та оперативних працівників. Як наслідок, це призводить до формального проведення відповідної негласної (слідчої) розшукової дії та має негативні наслідки при визнанні отриманих у такий спосіб доказів у суді.

У зв'язку із зазначеним вбачається, що з метою процесуального забезпечення досудового розслідування злочинів та, зокрема, терористичних актів додаткового врегулювання потребує процесуальна форма провадження негласних слідчих (розшукових) дій, яка слугувала б достатньою гарантією як для одержання достовірної доказової інформації, так і забезпечення захисту прав і свобод

людини. Зокрема, на законодавчому рівні необхідно передбачити право оперативних працівників ініціювати проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій та звертатися з відповідним клопотанням про їх проведення до слідчого чи прокурора і тим самим брати активну участь в їх підготовці та подальшій організації. Чіткої правової регламентації вимагають й положення, що стосуються більш детального розмежування кримінальної процесуальної та оперативної діяльності в частині застосування відповідних негласних засобів, які, незважаючи на спільну конспіративну природу та схоже функціональне здійснення, відрізняються за правовими підставами, процедурою прийняття рішення про їх проведення, а також порядком використання одержаних результатів у доказуванні. Крім того, внесення відповідних змін і доповнень до чинного КПК України потребують також положення щодо змісту та порядку передачі оперативними підрозділами інформації до відповідного органу досудового розслідування, що дозволить вчасно інформувати слідчого про необхідність провадження негласної слідчої (розшукової) дії та надасть йому допомогу при підготовці клопотання про одержання дозволу на її проведення.

Варто зазначити, що при розслідуванні терористичного акту основною метою проведення негласних слідчих (розшукових) дій насамперед є встановлення місць можливого знаходження всіх співучасників злочину, вивчення в повному обсязі їх особистостей, родинних, дружніх та злочинних зв'язків, з'ясування мотиваційної основи та мети вчинення злочину. За допомогою зазначених негласних засобів перевіряється приналежність підозрюваного до груп чи організацій терористичної або екстремістської спрямованості, виявляються засоби вчинення злочину, предмети та документи, які вказують на особистість злочинця, а також інша доказова та слідова інформація, що має значення для кримінального провадження. Розглянемо окремі негласні слідчі (розшукові) дії, які проводять під час розслідування аналізованої нами категорії злочинів.

Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КК України). Зазначена негласна слідча (розшукова) дія полягає у спостереженні за розмовами та поведінкою членів терористичної групи в житлових або інших приміщеннях,

транспортних засобах та інших місцях, яке проводиться без відома присутніх у ньому осіб, якщо є достатні підстави вважати, що дії зазначених осіб містять ознаки вчинення протиправних дій, пов'язаних з підготовкою та безпосередньою реалізацією терористичного замаху. Такими особами можуть виступати як безпосередні виконавці терористичного акту, так і члени групи, які забезпечують координаційну діяльність між членами групи, здійснюють інструктаж та організацію поставок технічних засобів, необхідних для виконання терористичного задуму, інші учасники терористичного формування. Здійснення аудіо-, відеоконтролю особи надає можливість в найбільш повному обсязі отримати важливу для слідства інформації щодо умов, місця та способів здійснення терористичного посягання, вивчити особистість злочинця-терориста, його родинні, дружні та злочинні зв'язки, перевірити на причетність до вчинення терористичного акту осіб з кола його найближчого оточення. Крім негласного спостереження, зазначена негласна слідча (розшукова) дія шляхом застосування відповідного технічного обладнання забезпечує фіксацію (аудіо- та відеозапис) одержаних відомостей – розмов, дій або певних подій, які мають значення для досудового розслідування.

Арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261-262 КПК України). Ці дві негласні слідчі (розшукові) дії передбачають таємне відкриття та огляд поштово-телеграфної кореспонденції підозрюваних осіб (листів, поштових посилок, бандеролей, грошових переказів, контейнерів тощо), що може містити відомості про обставини вчинення терористичного замаху (щодо місця закладки вибухових пристроїв, місць подальших зустрічей співучасників злочину, маршруту їх пересування, шляхів залишення місця злочину тощо), або в якій можуть знаходитися засоби та знаряддя вчинення злочину, які так або інакше використовуються для досягнення терористичного результату (підроблені документи, предмети одягу або речі, необхідні для маскуванню зовнішності особи терориста, компоненти вибухових пристроїв та їх схеми з кольоровими ілюстраціями, символіка та атрибутика терористичної організації,

плани будинку або території – об'єктів терористичного замаху тощо). Накладення арешту на кореспонденцію забороняє установам зв'язку та фінансовим установам втручатися в кореспонденцію адресату без відповідного дозволу та надає право слідчому здійснювати виїмку цієї кореспонденції, зняття її копій, а також обладнання виявлених речей технічними засобами контролю або ж їх повну заміну на безпечні аналоги (за участю необхідних спеціалістів).

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (ст. 263-264 КПК України) полягає в застосуванні спеціальних знань і науково-технічних засобів, які надають можливість вилучати, фіксувати та відтворювати інформацію, що передавалася за допомогою різноманітних каналів зв'язку та інформаційних технологій (вилучення та фіксація змісту телефонних розмов, текстових та мультимедійних повідомлень, електронної кореспонденції, слідів відвідування інтернет-контентів екстремістської спрямованості, записів з довколишніх камер зовнішнього спостереження тощо). За допомогою цієї негласної слідчої (розшукової) дії одержуються відомості щодо мотиваційної основи та мети вчинення терористичного акту, приналежності особи до терористичної групи або організації, факту її вербування або шантажу, отримання грошової винагороди за здійснювані терористичні дії. Аналіз телефонних переговорів та інформації, що міститься в автоматичних системах та комп'ютерній мережі дає змогу встановити інформацію про склад терористичного формування та географію його впливу, з'ясувати кримінальні ролі та функції учасників терористичної групи, ймовірні зв'язки з особами кримінального середовища або загальнокримінальними злочинними організаціями. Така інформація дозволяє здійснити оцінку дійсної небезпеки виявлених терористичних загроз та слугує необхідною основою для розроблення тактичних операцій щодо їх своєчасного усунення.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) здійснюється для тих випадків, коли виникає необхідність проникнення в терористичну

групу або терористичну організацію позаштатної особи, яка на умовах конфіденційності співпрацює з органом досудового розслідування або ж є його негласним штатним працівником з метою отримання важливої для слідства інформації про структуру терористичної групи, місцезнаходження та особистості її керівної ланки, способи, засоби та методи злочинної діяльності, а також відомості про терористичні акції, що перебувають на стадії їх підготовки та є глибоко законспіровані, якщо інакшим чином одержати таку інформацію не уявляється можливим. Таке проникнення в терористичне формування здійснюється під легендою прикриття, в тому числі з імітацією протиправних та демонстративно-зухвалих дій, необхідних для встановлення довіри з боку його організаторів та учасників. При цьому важливо чітко визначити прийнятні межі «злочинної» поведінки цієї особи та ступінь ризику відповідних негативних наслідків, які він може допустити. Об'єктами введення уповноваженої органом досудового розслідування особи для виконання спеціального завдання у кримінальних провадженнях даної категорії можуть бути як тренувальні табори підготовки бойовиків, незаконні збройні формування, які планують здійснення терористичної діяльності, так і тематичні групи або приватні чати в соціальних мережах, спрямовані на навіювання відповідної ідеологічної прихильності та вербування потенційних виконавців терористичних актів.

Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) та аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) спрямовуються на фіксацію інформації щодо особи терориста, маршрутів її пересування, осіб з якими вона контактувала, транспортних засобів, каналізаційних стоків, поштових скриньок, горищ та підвалів тощо, які знаходяться на території, прилеглої до будівлі – передбачуваного об'єкта терористичної атаки. Засобом одержання такої інформації є візуальне спостереження за зазначеними об'єктами у публічно доступних місцях та застосування з цією метою спеціальних технічних засобів, їх фотографування та здійснення аудіо-та/або відеозапису. Специфіка вчинення терористичного акту передбачає насамперед його ретельну підготовку, що реалізується шляхом придбання

засобів та знарядь злочину, вчинення інших загальнокримінальних злочинів з метою отримання фінансового ресурсу, необхідного для здійснення терористичної діяльності (наприклад, здійснення контрабанди наркотичних засобів, отруйних і вибухових речовин), вивчення терористом закономірних особливостей оточуючої обстановки, проведення чисельних зустрічей з співучасниками злочину тощо. Відтак, за допомогою здійснення фіксації дій цих осіб, аудіо-, відеоконтролю таких місць або речей може бути одержана цінна інформація, що вказує на ознаки вчинення особами протиправних дій, пов'язаних з реалізацією терористичного наміру.

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) полягає в таємному проникненні слідчого або за його дорученням співробітника оперативного підрозділу у замкнене чи незамкнене приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, без отримання на це згоди його власника або користувача. Метою цієї негласної слідчої (розшукової) дії зазвичай можуть бути встановлення технічних засобів прослуховування та відеоконтролю осіб, причетних до вчинення терористичного акту, виявлення керівників та інших учасників терористичного формування, які розшукуються, виявлення та фіксація певних документів, предметів та іншої слідової інформації злочину (підроблених паспортів, фрагментів вибухових пристроїв, зброї, символіки терористичної організації, слідів рук тощо), а також огляд визначених об'єктів та виготовлення їх копій чи зразків. Отримавши дозвіл слідчого судді на обстеження публічно недоступного приміщення слідчий або уповноважена ним особа (оперативний працівник) обирають спосіб такого проникнення (приховано або під псевдонімом), вивчають шляхи підходу до об'єкта, вирішують питання про залучення до негласної слідчої (розшукової) дії відповідних спеціалістів, які мають навички встановлення відповідного обладнання аудіо-, відеоконтролю, навички пошуку можливих місць, обладнаних під тайники, а також можуть надати допомогу у розпізнанні суті та окремих властивостей визначених предметів (типу вибухового пристрою, засобів, які використовувалися для його

виготовлення, механізму його дії тощо), допомогу у виявленні та вилученні слідів злочину, фіксації ходу і результатів таких дій.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) здійснюється у випадках необхідності вирішення розшукового завдання зі встановлення факту знаходження у певний час або в певному місці осіб, які замишляють чи підготовляють вчинення терористичного акту та інших осіб, які будь-яким чином сприяли безпосередній реалізації терористичного наміру, шляхом встановлення локалізації їх персональної радіостанції стільникового радіозв'язку, зокрема встановлення місцезнаходження портативних абонентських засобів та інших радіовипромінювальних пристроїв (мобільних телефонів, терміналів, модемів, що забезпечують бездротовий доступ до мережі Internet тощо), що активовані у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються відповідними засобами зв'язку. Ця негласна слідча (розшукова) дія може здійснюватися з метою забезпечення вирішення тактичних завдань розслідування із затримання підозрюваного, встановлення місць можливого знаходження інших співучасників злочину, пошуку та вилучення речових доказів та іншої слідчої інформації, а також для забезпечення проведення інших негласних слідчих (розшукових) дій (наприклад, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж). Безпосереднє встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу здійснюється із застосуванням спеціального технічного обладнання та інформаційних технологій, що потребує залучення до таких дій компетентних фахівців оперативно-технічних підрозділів.

Імітування обстановки злочину як форма контролю за його вчиненням (ст. 271 КПК України) полягає у використанні імітаційних засобів, які створюють у оточуючих уявлення про дійсну реалізацію злочинних намірів (наприклад, імітація нападу та поширення інформації про нібито загибель потерпілого) з метою викриття відомої або невідомої особи-злочинця, яка готувала вчинення терористичного акту або виступала його замовником. Як правило, така негласна слідча (розшукова) дія проводиться у випадках, якщо

об'єктами терористичного замаху є представники органів державної влади, громадських об'єднань, засобів масової інформації або інші спеціально визначені посадові особи, які виконують певні службові повноваження відповідно до свого посадового становища, що дозволяє запобігти доведенню до кінця здійснення терористичного акту проти вказаних осіб, задокументувати злочинні дії організатора терористичного замаху, одержати доказову інформацію про його зв'язок з замовником злочину та інші важливі для кримінального провадження обставини злочинної діяльності. Приймаючи рішення про здійснення контролю за вчиненням злочину в формі імітування обстановки злочину, слідчому необхідно оцінити всі можливі ризики настання негативних наслідків від реалізації вказаної негласної слідчої (розшукової) дії та проводити її лише тоді, якщо іншим способом отримати відомості про злочин, що готується, та осіб, причетних до його вчинення, не уявляється можливим.

Таким чином, потрібно зазначити, що негласні слідчі (розшукові) дії безумовно належать до ефективних засобів збирання з різних джерел відомостей інформаційного призначення, слугують спеціальним інструментом отримання доказів у кримінальному провадженні. Поряд із цим, перспективи подальшого дослідження проблематики полягають в удосконаленні правової регламентації цього інституту з урахуванням вимог сучасної практики щодо їх безпосередньої реалізації.

3.3 Тактичні операції при розслідуванні терористичного акту

Традиційно одним з ключових елементів в діяльності слідчого є її інформаційне забезпечення. Отримання криміналістично значущої інформації з усіх допустимих джерел, поряд з професійними діями з боку особи, яка його здійснює, становить основу успішного розслідування злочину [231, с. 201]. Як влучно відзначає М.О. Ленко, судово-слідча практика переконливо доводить, що ефективність розслідування складних, багатоепізодних кримінальних проваджень, до яких в тому числі належать й терористичні акти, залежить не лише від

своєчасного й тактично правильного проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних й організаційних дій, використання результатів попередньо проведеної оперативно-розшукової діяльності у досудовому розслідуванні, але й від того, як вони поєднуються, взаємоузгоджуються між собою. Саме тому, розробка криміналістичних рекомендацій із проведення тактичних операцій під час розслідування зазначених злочинів, зокрема, наслідком вчинення яких є людські жертви або значні матеріальні збитки, є актуальним завданням криміналістичної науки [157, с. 156–157].

Взагалі формування криміналістичного вчення про тактичні операції в розслідуванні злочинів знаходить свій прояв ще у 70–80-ті роки минулого століття [78; 107; 275], коли відомим білоруським вченим-криміналістом А.В. Дуловим були висловлені ідеї щодо необхідності розробки тактичних рекомендацій для оптимального вирішення завдань загального характеру. Враховуючи цю необхідність, автор ще в 1972 році запропонував виконувати такі завдання шляхом проведення комплексу слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних дій, які об'єднуються поняттям «тактична операція» [77; 78]. Згодом ця наукова категорія здобула свого подальшого розвитку та деталізації [6; 51; 75; 91; 102; 112; 155; 166; 170; 196; 272; 284]. Як слушно наголошує в одній із своїх наукових праць вітчизняна вчена В.О. Коновалова, поява наукової концепції «тактичні операції» постала свого часу новелою в розвитку теорії криміналістичної тактики. Оригінальність створеної концепції полягала в її цільовій тактичній ефективності, що об'єднує слідчі, оперативно-розшукові й організаційні дії для розв'язання поставленого завдання. Тактична операція, на її думку, припиняла тривале і послідовне здійснення слідчих дій тактичним комплексом, який вирішував подвійне завдання – швидкість і раптовість отримання доказової інформації, що зумовлювало не лише ефективність розслідування, але й економію процесуальних засобів і сил слідчого апарату. Тому наукові дослідження в цьому напрямі повинні бути орієнтовані на розробку тактичних операцій в застосуванні до розслідування окремих видів злочинів,

особливо на початкових етапах розслідування, де тактичні операції можуть запобігти втраті важливої інформації [113, с. 348].

У теорії криміналістики визначається, що під тактичними операціями необхідно розуміти комплекс слідчо-розшукових дій, який здійснюється в процесі розслідування за єдиним планом з метою реалізації такого тактичного завдання, яке не може бути вирішене проведенням окремої слідчої (розшукової) дії [121, с. 268; 124, с. 145]. Із гносеологічної точки зору тактичні операції – це вихідна ланка пізнавального процесу. Вони виконують свою пізнавальну функцію відповідно до виду злочину, тактичних завдань, етапів розслідування, слідчої ситуації, що склалася на даний момент. Проведення цих операцій – це процес пізнання по кримінальній справі, який становить собою єдність інформаційної й логічної сторін, зумовлений етапами розслідування. Багато чого залежить від того, на якому етапі розслідування тактичні операції реалізуються – на початковому, наступному чи заключному [54, с. 288]. Слідчі, оперативно-розшукові, превентивні та інші дії, що застосовуються при проведенні таких операцій, теж мають пізнавальний характер і спрямовані на з'ясування обставин, обумовлених тактичним завданням в умовах певної слідчої ситуації розслідування [269, с. 133].

Як відзначається науковцями, метою певної тактичної операції слід вважати розв'язання тактичного завдання, яке водночас є окремим (проміжним) завданням на шляху розв'язання певного загального завдання кримінального судочинства, пов'язаного із застосуванням криміналістичних засобів, прийомів та методів [120, с. 183]. Використання тактичних операцій у розслідуванні злочинів також:

- а) стимулює широке використання криміналістичної й оперативної техніки;
- б) ефективно в ситуаціях, коли для перевірки тієї або іншої версії доцільно використовувати прямий експеримент, що дозволяє одержати й надалі надати суду наочні та переконливі докази, безпосередньо свідчить про злочинні дії конкретних осіб і в такий спосіб викриває їх; в) дозволяє уникнути дублювання в зборі й обробці фактичних даних, використовуваних слідчим [275, с. 32]. Тож тактичні операції за сферою, напрямками тактичного впливу та діапазоном

застосування в процесі розслідування злочинів є багатофункціональними організаційно-тактичними засобами здійснення досудового розслідування, які ефективно використовуються для вирішення окремих тактичних завдань і мають багатофункціональне призначення, зумовлене слідчою ситуацією й функціональною спрямованістю системи слідчих, оперативно-розшукових, організаційних, профілактичних та інших дій [267, с. 39]. Тому функціональне призначення тактичних операцій слід розглядати як систему функцій, які перебувають у взаємодії, взаємозв'язку, що забезпечує оптимізацію та ефективність процесу розслідування [267, с. 48].

Однак поряд із цим варто зазначити, що кожна тактична операція повинна мати чітко поставлену мету та проводитися за необхідності й обґрунтованості такої доцільності. Тобто варто правильно й у повному обсязі аналізувати ситуацію, що склалася, тактичні завдання, що підлягають вирішенню під час розслідування злочину. Адже чимало завдань розкриття та розслідування злочинів вирішуються в ході проведення одиничних заходів [270, с. 185–192]. Слід погодитись із В.М. Шевчуком, що після прийняття рішення про проведення певної тактичної операції повинна відбуватися побудова моделі цієї операції і створення програми її реалізації. До програми має бути включено системний перелік методичних рекомендацій та конкретних дій щодо вибору засобів розв'язання сформульованих тактичних завдань, визначення послідовності їх застосування, з урахуванням часу, місця і початку операції. Поряд із цим до загальної моделі програми тактичної операції можуть входити моделі дій кожного з її учасників або моделі здійснення тієї чи іншої слідчої дії, що входить до складу тактичної операції [268, с. 240]. Це передбачає наявність чіткого алгоритму тактичної операції, тобто впорядкованості та раціональності відповідних слідчих (розшукових) дій, організаційних та оперативно-розшукових заходів, погоджених за метою і часом дій, з урахуванням наявних у розпорядженні суб'єктів досудового розслідування матеріально-технічних засобів й інтелектуальних ресурсів.

Науковцями, які досліджували проблемні питання методики розслідування терористичних злочинів, на жаль, була приділена досить фрагментарна увага розгляду питань розробки та виокремлення тактичних операцій, характерних саме для даної категорії кримінальних проваджень. Зокрема, з численних проаналізованих нами досліджень вказаній проблематиці було присвячено наукову працю М.О. Ленка, який наводить наступний перелік і зміст тактичних операцій, які необхідно застосовувати під час початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених за допомогою саморобного вибухового пристрою: «Встановлення і пошук особи – установлювача саморобного вибухового пристрою на місці події», «Встановлення і пошук особи – виготовлювача саморобного вибухового пристрою», «Встановлення місця виготовлення саморобного вибухового пристрою», «Встановлення учасників групи», «Встановлення очевидців», «Встановлення потерпілих», «Відшкодування матеріальних збитків», «Документ», «Захист доказів» [157, с. 163–164]. Схожий перелік тактичних операцій в аналогічній категорії злочинів пропонують автори навчальних посібників «Розслідування окремих видів злочинів» та «Розслідування терористичних актів» за редакцією М.А. Погорецького та Д.Б. Сергєєвої. До таких вчені відносять: «Встановлення і пошук особи – як установлювача вибухового пристрою на місці події», «Встановлення і пошук особи – яка контрабандою постачає вибухові пристрої», «Встановлення місця зберігання вибухового пристрою», «Встановлення учасників групи терористів», «Встановлення очевидців терористичного акту», «Встановлення потерпілих від терористичного акту», «Відшкодування матеріальних збитків від терористичного акту», «Документування підготовки вчинення терористичного акту», «Захист свідків» та ін. [216, с. 183; 195, с. 182–184].

Значно більшу увагу дослідниками було приділено виокремленню тактичних операцій стосовно до злочинів, які вчиняються організованими групами, до яких у тому числі належать й злочини терористичної спрямованості. Так, наприклад, В.Ю. Шепітько виокремлює наступні тактичні операції, які проводяться при розслідуванні злочинів, вчинених організованими групами та

злочинними організаціями: встановлення поширеності злочинної групи; виявлення зв'язків організованої групи; затримання злочинної групи на місці злочину; нейтралізація протидії розслідуванню злочину; виявлення найбільш слабкої ланки в групі; стратегічна розвідка, створення і використання юридичних осіб та інші [273, с. 63]. А.Ф. Волобуєв виділяє тактичні операції, притаманні для розслідування злочинів, учинених організованими групами, які спрямовані на: встановлення кількісного складу групи осіб і розподілу функцій між ними за єдиним планом злочинної діяльності (тактична операція «Розподіл функцій»); встановлення стійкості групи (тактична операція «Стійкість групи»); встановлення спрямованості групи на вчинення кількох злочинів (тактична операція «Злочинна діяльність групи») та ін. [46, с. 103–111]. Своєю чергою В.М. Варцаба вважає, що найбільш важливими тактичними операціями у провадженнях даної категорії (незалежно від видової спрямованості злочину) є 1) «Організований характер злочину»; 2) «Склад і структура організованої групи»; 3) «Корумповані зв'язки організованої групи»; 4) «Взаємодія організованої групи з іншими злочинними формуваннями», 5) «Причетність організованої групи до злочинів» [28, с. 75].

Аналізуючи проблемні питання застосування зазначених тактичних операцій в слідчій практиці, доцільно погодитися із Л.Я. Драпкіним та В.М. Карагодіним, що процес розслідування стає найбільш оптимальним, якщо проводиться не одна, а кілька тактичних операцій, що дозволяють не лише успішно вирішити проміжні завдання, а й максимально наблизитися до досягнення кінцевої мети розслідування. Зміст і спрямованість тактичної операції обумовлені, по-перше, слідчою ситуацією, а по-друге, видовими особливостями розслідуваного злочину [132]. Це свідчить про необхідність адаптації наукових розробок щодо провадження тактичних операцій до їх безпосередньої практичної реалізації в межах розслідування конкретного виду злочинів, відповідно до його специфіки.

Вважаємо, що найбільш важливими тактичними операціями, що мають специфічний характер в аналізованій категорії кримінальних проваджень є:

1) «Мотивація злочину»; 2) «Викриття та затримання особи терориста»; 3) «Зв'язок терористичного акту з іншими злочинами загальнокримінальної спрямованості»; 4) «Розподіл кримінальних функцій учасників терористичної групи»; 5) «Встановлення очевидців терористичного акту»; 6) «Встановлення поширеності терористичного угруповання». Тож розглянемо їх детальніше.

Тактична операція «Мотивація злочину». Згадана тактична операція спрямовується на встановлення ознак, які свідчать про наявність в діях злочинців спеціальних терористичних намірів, що можуть реалізовуватися на ґрунті національної ненависті, з політичних, ідеологічних або релігійних переконань, з екстремістських або корисливих мотивів тощо. Насамперед, важливу інформацію щодо мотивації злочинної поведінки, форми і спрямованості умислу скоєння злочину слідчий може отримати шляхом: огляду місця терористичної атаки; допитів підозрюваних, потерпілих та свідків; обшуків за місцем фактичного проживання підозрюваного з метою пошуку та вилучення літератури та символіки терористичної організації або атрибутики екстремістської спрямованості; отримання у операторів телефонного зв'язку роздруківок текстових та мультимедійних повідомлень (СМС та ММС) та аналізу їх змісту; організації негласного прослуховування, відеоспостереження, арешту кореспонденції підозрюваного; призначення судово-психологічної експертизи з метою встановлення мотивовірних чинників його психічного життя і поведінки. Також, особлива увага приділяється огляду електронного листування, соціальних мереж та інших інтернет-контентів, якими користувався підозрюваний. Така слідова інформація може вказувати на певні погляди та інтереси злочинця, свідчити про його приналежність до терористичного формування, містити у своєму змісті спонукання до насильницьких дій, інші ознаки пропагування політичної, ідеологічної або релігійної спрямованості.

Тактична операція «Викриття та затримання особи терориста» полягає у вирішенні тактичних завдань щодо: накопичення, аналізу та перевірки наявної інформації, за допомогою якої встановлюється безпосередній факт вчинення або готування терористичної атаки та причетні до неї особи;

встановлення місцезнаходження підозрюваного та його співучасників, які переховуються від органів досудового розслідування і вжиття процесуальних заходів щодо їх раптового фізичного захоплення. Реалізація зазначеної тактичної операції передбачає передусім проведення комплексу оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема встановлення негласного спостереження, аудіо-, відеоконтроль особи та/чи місця, прослуховування та запис телефонних розмов, зняття інформації з електронних інформаційних систем, контроль за вчиненням злочину і т.д., спрямованих на встановлення ознак терористичного злочину та обставин його підготовки, з'ясування точного місця перебування особи терориста, встановлення факту його озброєності, наявності на місці передбачуваного захоплення інших співучасників злочину, сторонніх осіб, транспортних засобів тощо. Специфіка цієї тактичної операції виявляється в її особливо ретельній та кропіткій підготовці та виконанні низки підготовчих заходів. Насамперед, це детальне вивчення місця передбачуваного затримання та прилеглої до нього території, визначення складу групи захоплення та інструктаж її учасників, блокування можливих шляхів відходу підозрюваного та його ймовірних співучасників, забезпечення таємного переміщення співробітників і транспорту слідчо-оперативної групи до місця затримання, установка та перевірка справності й достатності матеріально-технічних засобів, необхідних для реалізації тактичної операції, забезпечення належної взаємодії та узгодженості дій підрозділів, котрі будуть здійснювати затримання тощо. Безпосереднє ж захоплення особи терориста супроводжується проведенням його особистого обшуку, оглядом місця затримання, обшуком місця переховування, отриманням за допомогою спеціалістів зразків відбитків пальців рук, зразків вибухових або отруйних речовин, біологічних зразків тощо для призначення відповідних судових експертиз.

Тактична операція «Зв'язок терористичного акту з іншими злочинами загальнокримінальної спрямованості» забезпечує вирішення такого тактичного завдання, як перевірка затриманих на причетність до інших загальнокримінальних злочинів, які були вчинені з метою досягнення єдиної терористичної мети й

конкретних терористичних цілей та сприяли їх реалізації. Зокрема, для виконання терористичного задуму вчиняються контрабанда вогнепальної зброї та вибухових речовин, незаконне перетинання державного кордону України, водночас як з метою отримання джерел коштів, що дозволяє фінансувати акти тероризму, здійснюється торгівля людьми та наркотичними засобами, вчиняються заказні вбивства тощо. Крім цього, у якості виконавців терористичного акту нерідко залучаються особи, які є учасниками інших злочинних груп або організацій загальнокримінальної спрямованості. У ході проведення вказаної тактичної операції здійснюється: перевірка особи за кримінальними обліками, в тому числі за банками даних інформаційних міжнародних систем, використовується автоматизована система авторизації подорожей, обліки викраденої зброї і бойових припасів, підроблених платіжних карток, транспортних засобів тощо, проводяться обшуки в процесі яких можуть бути виявлені предмети, які будуть вказувати на факт вчинення особою терориста інших злочинів (предмети, що є вилученими із законного обігу, трупи або частини розчленованого трупа, вогнепальна і холодна зброя, наркотичні та психотропні засоби, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, різного роду документи тощо), призначаються судові експертизи, за результатами яких отримується доказова інформація щодо використання виявлених предметів як знарядь вчинення кількох злочинів, здійснюється зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, витребовується інформація з банківських або фінансових установ щодо надходження на розрахункові рахунки підозрюваних грошових коштів в особливо великих розмірах, проводяться допити підозрюваних з метою їх схвалення до дачі повних і правдивих показань щодо вчинених злочинів тощо.

Тактична операція «Розподіл кримінальних функцій учасників терористичної групи» має своїм завданням з'ясування складу терористичної групи та її ієрархічної структури (керівного, посередницького та виконавчого складу її учасників), встановлення безпосередніх кримінальних ролей та відповідних до них конкретних злочинних дій (кримінальних функцій), які були

вчинені учасниками цієї групи. Зокрема, такими можуть бути: керівництво терористичною групою, забезпечення підбору та підготовки її учасників, організація поставок засобів і знарядь злочину, забезпечення конспірації особистості керівника (керівників) групи, безпосереднє виконання терористичного задуму тощо. Ця типова тактична операція охоплює: проведення огляду місця терористичної атаки, під час якого встановлюються первинні ознаки організованості терористичного акту (факт вчинення певних злочинних дій, що з фізичної сторони є неможливими для однієї людини); отримання тимчасового доступу до відеозаписів з камер зовнішнього спостереження підприємств, установ, організацій, стоянок тощо, розташованих поруч із місцем терористичного замаху, до відеореєстраторів транспортних засобів, що перебували на місці події; виявлення та допит потерпілих, всіх можливих очевидців та свідків злочину, допити підозрюваних – членів терористичної групи; здійснення за допомогою відповідних технічних засобів оперативного спостереження за учасниками терористичного формування, яких ще не затримано, аналіз їх телефонних переговорів та інформації, що міститься в автоматичних системах та комп'ютерній мережі, проникнення в злочинну групу під легендою прикриття; проведення групових обшуків, в ході яких виявляються та вилучаються засоби та знаряддя злочину, документи та інша слідова інформація, що можуть свідчити про кількість учасників терористичної групи, присутність керівного осередку та/або посередницької ланки в реалізації терористичних намірів, наявність між ними налагодженої взаємодії та постійної координації дій тощо. Доцільним є також призначення судово-психологічної експертизи з метою з'ясування індивідуально-рольового статусу кожного учасника терористичного формування, соціально-психологічних особливостей його злочинної діяльності у структурі терористичної групи (терористичної організації).

Встановлення очевидців терористичного акту. Ця тактична операція спрямовується на виявлення всіх можливих очевидців, які безпосередньо сприймали подію злочину (у тому числі представників засобів масової інформації, які в режимі реального часу висвітлювали перебіг терористичних дій),

працівників установ, підприємств та організацій, жителів приватних будинків, розташованих на прилеглий до місця події території, інших свідків злочину, які володіють криміналістично значущою інформацією щодо обставин розслідуваної події, встановлення ступеня їх інформаційної обізнаності, а також отримання від них повних та об'єктивно відображуючих дійсність свідчень про вчинений злочин. Вирішення зазначених завдань досягається шляхом здійснення поквартирних та подвірних обходів житлових будинків та установ, опитування їх мешканців та працівників для з'ясування обставин вчиненого, обстеження приміщень, споруд й ділянок місцевості в районі терористичної атаки з метою виявлення записів з камер спостереження, на яких можуть бути зафіксовані розшукувані очевидці, використання інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, спостереження за особою, річчю або місцем, направлення запитів щодо перевірки окремих осіб за оперативно-пошуковими та інформаційно-довідковими системами та базами даних, проведення допитів потерпілих, інших свідків тощо. Також для встановлення очевидців терористичного акту важливим є використання допомоги громадськості та засобів масової інформації, зокрема шляхом звернення до населення через засоби масової інформації з проханням надати слідству цікавлячу інформацію про обставини розслідуваної події, направлення відповідних запитів до керівників медійних ресурсів, представники яких безпосередньо спостерігали за перебігом злочинної події та здійснювали інформування громадськості про дії злочинців в прямому ефірі та ін.

Встановлення поширеності терористичного угруповання. Проведення даної тактичної операції обумовлено передусім необхідністю перевірки версії про причетність підозрюваних – членів терористичного формування до інших епізодів вчинення актів тероризму, встановлення їх взаємозалежностей, а також з'ясування географії злочинності терористичного угруповання по різних регіонах (територіях), областях, районах, у тому числі й на території інших держав, його спрямованості на вчинення кількох злочинів, які потенційно можуть вчинятися на території нашої держави (оцінка реальної небезпеки виявлених терористичних

загроз). Згадана тактична операція включає перевірку підозрюваних за Інтегрованими інформаційно-пошуковими системами та міжнародними криміналістичними обліками (обліки щодо осіб, які підозрюються в причетності до діяльності міжнародних терористичних та екстремістських організацій, банки даних відбитків пальців рук, викрадених/втрачених документів, ДНК-профілів, вилучених з місць учинення злочинів тощо), вивчення зупинених кримінальних проваджень про терористичні акти зі схожим механізмом вчинення злочинних дій (способами злочину, використаними засобами та знаряддями тощо), отримання необхідної консультаційної допомоги від кваліфікованих фахівців (спеціалістів вибухової справи, судової балістики, спеціалістів з інформаційних технологій або інших фахівців, залежно від способу здійснення терористичної атаки), проведення обшуків з метою виявлення слідової інформації, яка буде вказувати на факт вчинення терористичним угрупованням кількох злочинів (підроблені документи, які використовувалися терористами для приховування своєї справжньої особистості й для пересування, вогнепальна зброя, вибухові механізми та інші предмети), допити підозрюваних – членів терористичної групи (терористичної організації), здійснення низки оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій для перевірки причетності підозрюваного (підозрюваних) до інших епізодів терористичних замахів (виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності терористичного формування, аудіо-, відеоконтролю особи терориста та місця, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних систем, арешт кореспонденції) тощо. Крім того, важливе значення в реалізації аналізованої тактичної операції набуває організація та здійснення постійної взаємодії з представниками спеціальних служб та правоохоронних органів іноземних держав-партнерів (наради в режимі відеоконференції за конкретними кримінальними провадженнями, спільні антитерористичні операції, обмін інформацією та досвідом з питань протидії тероризму тощо).

Таким чином, можемо зазначити, що тактична операція є найбільш раціональним засобом вирішення конкретних тактичних завдань, що виникають

під час досудового розслідування терористичних актів, у випадках, коли в межах одиничного слідчо-розшукового заходу вирішити такі завдання не уявляється можливим. Поряд із цим, ефективність проведення відповідної тактичної операції багато в чому залежить від належної організації роботи членів слідчо-оперативної групи, залучених до вирішення того чи іншого тактичного завдання, завчасних розрахунків необхідних сил та засобів, які мають бути виділені для забезпечення її безпосередньої реалізації, а також узгодженої та безперервної взаємодії між учасниками групи щодо прийнятих рішень та одержаної доказової інформації.

3.4 Використання спеціальних знань при розслідуванні терористичного акту

Виявлення, збирання та аналіз слідової інформації про вчинення терористичного акту не уявляється можливим без професійної допомоги обізнаних осіб, що дозволяє компенсувати недостатність або відсутність власних знань і навичок слідчого у певних галузях науки і техніки, значно розширити його можливості у дослідженні та використанні джерел доказів та орієнтуючої інформації щодо зазначених злочинів. У цьому аспекті взаємодія слідчих з фахівцями відповідної галузі відіграє суттєву роль як для успішного вирішення тих чи інших тактичних завдань, що постають перед слідством, так і для проведення комплексного та всебічного досудового розслідування, забезпечення об'єктивності дослідження всіх обставин розслідуваної події.

Дослідженню різних аспектів використання спеціальних знань, їх місця і ролі в системі джерел доказової інформації неодноразово приділяли свою увагу відомі вітчизняні і зарубіжні науковці, зокрема Т.В. Авер'янова, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, Л.М. Ісаєва, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, Н.П. Майліс, В.М. Махов, Ю.К. Орлов, О.Р. Росинська, Т.В. Сахнова, М.Я. Сегай, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковский та ін. [2; 38; 79; 96; 106; 159; 92; 169; 186; 217; 221; 223; 276; 277]. Однак актуальні питання використання спеціальних знань у формі залучення

експерта до участі у кримінальному провадженні при розслідуванні терористичних актів окреслені більш вузько, виходячи насамперед зі специфіки зазначених злочинів. Тож, зупинимося на них докладніше.

Перш за все необхідно відзначити, що традиційно в юридичній літературі під терміном «спеціальні знання» розуміють наукові, технічні та інші, в тому числі криміналістичні, професійні знання, отримані в результаті навчання, і навички, набуті у процесі роботи в певних галузях практичної діяльності, що використовуються спільно з науково-технічними засобами під час пошуку, виявлення, вилучення та дослідження слідів злочину з метою отримання доказової і орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини у кримінальних справах [278, с. 9].

Однією з основних та найбільш кваліфікованих форм використання спеціальних знань під час досудового розслідування є судова експертиза, яка в наукових джерелах визначається як процесуальна дія, що полягає в дослідженні експертом, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження, речових доказів, матеріалів, інших об'єктів, осіб із метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для кримінального провадження [125 с. 422]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судовою експертизою є дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [210]. Згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України висновок експерта є процесуальним джерелом доказів.

Як відзначають науковці, значення експертизи для забезпечення повного, всебічного та об'єктивного розслідування злочинів полягає в тому, що вона:

- а) забезпечує одержання нових доказів; б) дає змогу вводити до процесу доказування фактичні дані, які для органолептичного сприйняття та дослідження недоступні; в) дає можливість перевіряти достовірність фактів, встановлених органолептичними засобами; г) дає змогу за матеріальними відображеннями вирішувати проблему ототожнення людей і речей [22, с. 105].

Отже, сутність судової експертизи полягає в науково обґрунтованому дослідженні з використанням судово-експертних технологій та спеціалізованих експертних методів матеріальних об'єктів, документів, що надаються в розпорядження обізнаної особи (експерта) з метою встановлення фактичних даних, пов'язаних з розслідуваною подією, а також отримання за результатами такого дослідження доказової інформації у вигляді висновку експерта.

Аналіз практики розслідування терористичних актів демонструє, що у кримінальних провадженнях цієї категорії, як правило, призначалися наступні види судових експертиз: вибухо-технічна експертиза (експертиза вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху, експертиза вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу); експертиза зброї та слідів її використання (судово-балістична експертиза); судово-медична експертиза; криміналістичні експертизи документів. Розглянемо їх детальніше.

Вибухо-технічна експертиза (експертиза вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху, експертиза вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу) проводиться з метою встановлення природи вибуху, його епіцентру та радіусу поширення вибухової хвилі, визначення конструкційних характеристик вибухового пристрою, механізму його дії, способу виготовлення, виду засоба ініціювання і способу підривання, виявлення слідів вибухових речовин та продуктів їхнього распаду на предметах-носіях (одязі, уламках, ґрунті тощо), встановлення належності вибухової речовини до конкретного роду (групи) вибухових речовин, належності окремих фрагментів та елементів, вилучених з місця події, до єдиного вибухового механізму, а також отримання інших вихідних даних, що можуть сприяти слідству у з'ясуванні обставин минулої події та пошуку осіб, причетних до реалізації терористичних намірів.

До об'єктів зазначеного виду експертизи насамперед належать демонтовані пристрої, металеві уламки та осколки, металеві предмети, схожі на боєприпаси або вибухові пристрої, зразки ґрунту й речовин (продуктів їхнього распаду), які були вилучені з місць найбільш інтенсивних руйнувань (з воронки на місці вибуху), певні предмети обстановки, що знаходились на ділянці пригоди та є

носіями слідів термічного впливу, осколкових ушкоджень, локальних деформацій тощо. Крім того, на дослідження експерту надаються довідки про категорію небезпечності вибухових матеріалів, копії актів знешкодження (розрядження, руйнування, знищення) вибухових пристроїв, вибухових речовин або конструктивно схожих на них предметів, копії протоколу огляду місця події, фото з місця події на оптичному носії тощо.

На вирішення судової вибухо-технічної експертизи слідчий пропонує наступні питання:

- Чи відносяться надані на експертне дослідження предмети до категорії бойових припасів, вибухових пристроїв? Яким способом (саморобним чи промисловим) вони виготовлені?

- Чи належать в конструктивному поєднанні, надані на експертизу предмети з сейф пакету до категорії вибухових пристроїв, боєприпасів? Якщо так, то яких саме? Чи придатні утворені предмети до вибуху?

- Який спосіб приведення вибухового механізму в дію був застосований у даному випадку?

- Чи є предмети, вилучені з місця події, осколками (частинами, деталями тощо) вибухового пристрою, якщо так, то якого саме?

- Які вражаючі фактори притаманні даному механізму та для яких цілей він використовується?

- Чи відноситься даний зразок до вибухових речовин? Якщо так, то до яких саме?

- Яке призначення та області застосування встановленої вибухової речовини?

- Чи придатна надана на дослідження речовина до вибуху за допомогою електродетонатора чи інших засобів підризу?

- Чи маються на представлених на дослідження вилучених змивах із рук сліди вибухових речовин? Якщо так, то до якого виду вони відносяться?

- Чи є на магнітному зборі з воронки, вилученому під час огляду місця події сліди вибухових речовин? Якщо так, яких саме?

- Чи містяться в наданих на дослідження предметах (уламках та ґрунті) сліди вибухових речовин, які опечатані до спеціальних сейф-пакетів? Якщо так, то яких саме?

- Чим є надані металеві уламки, які опечатані до спеціальних сейф-пакетів? Чи є вони залишками бойового припасу або його частин?

Так, відповідно до висновку експертів №242В/1438Х від 21 жовтня 2015 р., за матеріалами судової справи № 522/21628/15-к, було встановлено, що за адресою N стався вибух саморобного вибухового пристрою. На місці події було застосовано бризантну вибухову речовину нормальної потужності – тротил. Епіцентр вибуху розташовано на поверхні землі в лівій частині дверного проїому у куті будинку, розташованого за адресою N. Природою вибуху, що стався, став процес виділення енергії за короткий проміжок часу, пов'язаний з миттєвою хімічною зміною стану речовини, яка призвела до виникнення стрибка тиску або ударної хвилі, що супроводжувалось утворенням стиснутих газів, здатних проводити роботу. На місці події було підірвано один саморобний вибуховий пристрій. Підрив вказаного саморобного вибухового пристрою здійснено електричним способом. Потужність вибуху у тротиловому еквіваленті відповідає масі заряду вибухової речовини та складає близько 3,5 кг. Серед вилучених на місці події фрагментів є фрагменти, що відносяться до складових частин вибухового пристрою [146].

Експертиза зброї та слідів її використання (судово-балістична експертиза) призначається перш за все у випадках, коли терористичний акт вчиняється шляхом нападу із застосуванням зброї або ж збройного захоплення заручників. Зокрема, як свідчить аналіз слідчої практики, у провадженнях аналізованої категорії найбільш поширеними є дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу. Мета їх провадження полягає у встановленні фактів належності об'єктів – засобів та знарядь вчинення злочину до вогнепальної зброї або конструктивно подібних до неї стріляючих виробів та придатності таких об'єктів для здійснення пострілів. Встановлюються також вид, модель та калібр зброї, її

конструкційні характеристики, спосіб виготовлення, отримуються відомості щодо дистанції та напрямку пострілу, кількості здійснених пострілів, місця знаходження того, хто стріляв, інших обставин пострілу на місці терористичної атаки.

В межах балістичних досліджень експерту направляються: вогнепальна зброя та її комплектуючі елементи, знайдені на місці терористичного посягання або вилучені у підозрюваного; кулі та гільзи, виявлені на місці події; предмети та одяг потерпілих зі слідами пострілів (пороховими відкладеннями, кульовими отворами тощо); протоколи слідчих експериментів, слідчих оглядів з фототаблицями і схемами, порівняльні та інші матеріали, необхідні для вирішення питань, поставлених перед експертом.

В ході проведення вказаного експертного дослідження можуть бути вирішені наступні питання:

- Чи належить наданий на дослідження предмет, поміщений до сейф-пакету, до вогнепальної зброї?
- Якщо є вогнепальною зброєю, чи придатний вказаний об'єкт для здійснення пострілів та чи здійснювався з нього постріл після останнього чищення або змащування?
- Яким способом (промисловим, саморобним) виготовлено зазначений об'єкт (його окремі деталі)?
- Чи містить зазначений об'єкт ознаки сторонніх змін конструкції та пристосування для здійснення пострілів?
- До якого виду та типу відносяться надана на дослідження гільза, вилучена за вказаною датою при огляді місця події?
- Чи є гільза, яка знаходиться у барабані зброї, відстріляною із вилученої зброї?
- Які матеріали, предмети використані при виготовленні саморобної зброї або зміні зброї промислового виготовлення, які технічні засоби, інструменти при цьому застосовувалися?

- Судячи з ознак виготовлення саморобної зброї, якими могли бути кваліфікація, професійні навички особи, яка її виготовила?
- Який початковий зміст знищених (спиляних, забитих і т.ін.) маркувальних позначень, номери, що були на зброї?
- Який металевий заряд був споряджений у патроні стріляна гільза якого була надана на дослідження?
- Чи є на наданому одязі вогнепальні пошкодження, якщо так, то яким металевим снарядом та з застосуванням якої зброї вони могли виникнути?
- За характером вогнепальних ушкоджень на наданому на дослідження одязі до якого пострілу (пострілів) вони відносяться (постріл у притул, близький постріл, дальній постріл)?
- Чи можливо встановити дистанцію пострілу за вказаними пошкодженнями, якщо можливо, то яка саме вона є?

Так, 19 травня 2014 року, близько 12.00 годин, обвинувачений Б., будучи озброєним автоматичною стрілецькою зброєю, а саме автоматом Калашникова (АКС-74) калібру 5,45 мм з приєднаним підствольним гранатометом (ГП-25), маючи умисел на вчинення терористичного акту, перебуваючи в районі блокпосту N, що розташований на автомобільній дорозі, на відстані 5 км від с. Комишуваха і 4 км від с.Успенка (Амвросіївський район Донецької області), де знаходилися військовослужбовці окремої повітрянодесантної бригади військової частини N Збройних сил України, діючи умисно, як учасник терористичної організації, за попередньою змовою з групою невстановлених досудовим слідством осіб, застосував вогнепальну зброю проти військовослужбовців військової частини, які несли службу на вищевказаному блокпосту, що створило небезпеку для їх життя і здоров'я, з метою порушення громадської безпеки, залякування населення та провокації воєнного конфлікту.

За фактом вчинення Б. терористичного злочину, передбаченого ч. 2 ст. 258 КК України (терористичний акт), слідчим було призначено судово-балістичну експертизу, згідно з висновком якої було встановлено, що два автомати, вилучені у Б. 20 травня 2014 року являються автоматами Калашникова (АК-74) калібру

5,45 мм 1981 та 1988 року виготовлення та відноситься до категорії військової нарізної вогнепальної зброї. Автомати придатні до стрільби. Гранатомет з маркувальним позначенням N являється 40 мм підствольним гранатометом ГП-25, що використовується в комплексі з 7,62 та 5,45 мм автоматами Калашникова (АКМ, АКМС, АК-74, АКС-74) призначений для знищення живої сили шляхом стрільби пострілами типу ВАГ - 25 з осколковою гранатою. Даний гранатомет відноситься до категорії зброї з вогнепальним принципом метання снарядів. Один патрон являється бойовим припасом - 5,45 мм автоматним патроном зразку 1974 року. Даний патрон призначений для стрільби з військової нарізної стрілецької зброї – автоматів АК-74, АКС - 74, АКС - 74 У, кулемету РПК - 74 та придатний до стрільби [147].

Судово-медичні експертизи проводяться з метою вирішення низки питань, пов'язаних із встановленням причин смерті потерпілих від терористичного акту у даному конкретному випадку, визначенням прижиттєвого або посмертного походження виявлених на трупі ушкоджень, їх локалізації, механізму спричинення та давності утворення. За допомогою провадження цієї експертизи досліджуються тяжкості травм, отриманих в результаті злочинної події, виявляється прямий або опосередкований причинно-наслідковий зв'язок між перебуванням особи на місці вчинення терористичного акту та наявними у нього хворобливими явищами чи ушкодженнями, з'ясовується характер та вид таких хворобливих змін, встановлюється кількість травмуючих впливів, загальний стан здоров'я тощо. В межах даного виду судової експертизи можуть бути проведені дослідження трупів та живих осіб, потерпілих від терористичного посягання.

До основних питань, що підлягають з'ясуванню відносять:

- Чи відбулося погіршення стану здоров'я потерпілого внаслідок його перебування за вказаною датою на місці скоєння терористичного акту, тобто поруч із місцем вибуху вибухового пристрою?

- Чи наявний причинно-наслідковий зв'язок між перебуванням потерпілого на місці скоєння терористичного акту та наявними у нього хворобами або станом перебігу хвороб?

- У яких обсягах відбулося погіршення здоров'я потерпілого внаслідок його перебування на місці скоєння терористичного акту?
- Який характер та локалізація тілесних ушкоджень, наявних у потерпілого, отриманих за вказаною датою на місці події?
- У результаті якого виду травматичної дії (предмета) могли бути спричинені виявлені тілесні ушкодження?
- Які його (предмета) характеристики?
- Який безпосередній механізм (механізми) заподіяння ушкоджень?
- До якого ступеню тяжкості відносяться тілесні ушкодження, виявлені у потерпілого?
- Чи всі пошкодження, виявлені на потерпілому, завдані вибухом?
- Яка причина та час настання смерті потерпілого?
- Чи настала смерть потерпілого від опіків або інших причин? Чим були викликані опіки (інші ушкодження здоров'ю)? Коли заподіяні опіки: прижиттєво або помертньо?
- Які пошкодження є на трупі, чи є вони прижиттєвими і який їхній вплив на настання смерті?
- Чи є поранення кульовим, осколковим або подібним їм предметами? Яка була кількість травмуючих впливів?
- Чи є в тканинах, слизовій, крові, лімфі токсичні речовини, які мають ознаки отрути (наркотичних речовин як рослинного, так і синтетичного походження), а також тяжких металів?
- Чи є причинний зв'язок між отриманими потерпілим на місці терористичного посягання тілесними ушкодженнями та настанням його смерті?
- Чи мали місце захворювання у потерпілого? Якщо так, то як вони могли вплинути на настання смерті?

Наприклад, згідно з висновками акту судово-медичного дослідження № 234 від 29 січня 2015 року було встановлено, що смерть потерпілого Л. наступила внаслідок вибухової травми у вигляді поранень грудної клітини праворуч та правого передпліччя, котрі супроводжувалися ушкодженням м'яких тканин та

печінки та ускладнилися розвитком шоку, що знайшло своє підтвердження також і у висновку експерта № 234/411-Е від 12 жовтня 2015 року, відповідно до якого також вищевказані тілесні ушкодження прижиттєві, причинені незадовго до настання смерті компактними снарядами, що володіли високим імпульсом кінетичної енергії і пробивною дією. Зазначені ушкодження виникли від дії численних осколків (в тому числі вторинних) при вибуху бризантної речовини, тобто могли утворитись при обставинах та подіях, також даті, котрі вказані у постанові. Вказані тілесні ушкодження перебувають у прямому причинному зв'язку з настанням смерті та, стосовно до живих осіб, мають ознаки тяжких тілесних ушкоджень як ті, що призвели до настання смерті [148].

Також в межах судово-медичних експертних досліджень, під час досудового розслідування терористичного акту, слідчим можуть бути призначені *цитологічна та молекулярно-генетична експертизи*. Зокрема, за допомогою судово-цитологічної експертизи можливо встановити групову, видову та органотканинну приналежність наданої на дослідження крові або епітеліальних клітин і, таким чином, з'ясувати, чи можуть вони походити від особи потерпілого, особи терориста, або ж від іншої особи. Разом із цим, на підставі висновків проведеного молекулярно-генетичного дослідження встановлюється наявність на вилучених в ході огляду місця події предметах об'єктів біологічного походження (зразків крові, букальних клітин, потожирових накладень), визначаються їх генетичні ознаки (ДНК-профіль), що дозволяє перевірити чи співпадають генетичні ознаки із виявлених клітин з ядрами на поверхні тих чи інших засобів вчинення злочину (або їх окремих елементів), з генетичними ознаками підозрюваного і тим самим одержати доказову інформації щодо його причетності до вчинення терористичного акту. Доцільним є й призначення цієї судової експертизи з метою встановлення генетичних ознак крові (букального епітелію) трупа невстановленої особи, яка загинула під час терористичної атаки та її ідентифікації.

Криміналістичні експертизи документів призначаються, як правило, у випадках, коли особою терористом висловлюються письмові погрози щодо реалізації терористичних намірів. Такі погрози можуть мати друкарський або

рукописний спосіб оформлення (листи, записки, телеграми тощо), містити в собі певні відомості стосовно особистості злочинця або ж взагалі мати по відношенню до їх відправника анонімний характер. У таких ситуаціях за допомогою почеркознавчих, авторознавчих та техніко-криміналістичних досліджень можливо встановити конкретного виконавця рукопису (автора тексту), його гендерні, вікові, соціальні й інші характеристики, отримати будь-які криміналістично значущі відомості про оточуючі умови створення даних записів, функціональний стан самого виконавця тексту в момент його складання (стан алкогольного або наркотичного сп'яніння, фізичної втоми, нервово-емоційних навантажень чи стресу тощо), дослідити властивості матеріалів письма та спосіб його виготовлення.

Типовими питаннями, що вирішують криміналістичні експертизи документів, залежно від їх напрямку, є такі:

- Чи придатний наданий на дослідження рукописний текст, у якому містяться погрози щодо вчинення терористичного акту, для встановлення особи, яка його виконала?

- Чи виконаний даний рукопис від імені вказаної у постанові особи нею особисто, або іншою особою?

- Чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту? Чи виконаний даний текст в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця?

- Чи наявні в наданому на дослідження тексті факти свідомого спотворення письмової мови?

- Чи є автор і виконавець рукописного тексту однією й тією ж особою?

- Яка стать і приблизний вік автора тексту? Чи є у тексті інші соціально-біографічні дані автора? Якщо так, то які саме?

- Яким друкарським засобом (тип, марка, модель, інші класифікаційні категорії друкарської техніки) виготовлено надані на дослідження друковані матеріали?

- Який спосіб поліграфічного друку використано під час виготовлення даного тексту?

- Чи виготовлено надані матеріали на одному або різних друкарських засобах?

Поряд із розглянутими нами видами експертних досліджень, залежно від способу здійснення терористичних посягань та обставин, які підлягають з'ясуванню, слідчим також можуть призначатися *пожежно-технічна експертиза* – у разі, якщо акт тероризму вчинено шляхом контактного або дистанційного ініціювання загоряння встановлюються причина виникнення пожежі, місце знаходження її осередку та джерела запалювання, що могли спричинити горіння; *експертиза речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин* – якщо мало місце розповсюдження отруйних речовин визначається конкретний вид небезпечної речовини, її безпосередні властивості, механізм дії, зони і осередки ураження, *експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів* – у випадках, коли здійснювався напад на комп'ютерні та/або телекомунікаційні мережі й необхідно з'ясувати спосіб несанкціонованого доступу до інформаційних вузлів в комп'ютерній системі та яким чином було отримано контроль над віддаленою (локальною) інформаційною системою, що спричинило порушення або припинення функціонування стратегічно важливих об'єктів національної інфраструктури або інші тяжкі наслідки. Важливе значення в отриманні доказової інформації при розслідуванні терористичного акту мають й інші експертні дослідження, зокрема трасологічні експертизи (експертизи слідів рук, взуття, одягу людини, слідів транспортних засобів і т.д.), портретні, судово-психологічні, відеофонографічні та інші судові експертизи.

Підбиваючи підсумки, варто відзначити особливу роль інституту спеціальних знань в інформаційно-технологічному забезпеченні розслідування терористичного акту. Найбільш важливою процесуальною формою використання спеціальних знань під час розслідування аналізованих злочинів є судова експертиза, яка відіграє першорядне значення у з'ясуванні обставин, що підлягають доказуванню, які можливо встановити лише шляхом їх кваліфікованого дослідження з використанням відповідних науково-технічних засобів та експертних методів, перевірки за допомогою інноваційних експертних

технологій вже встановлених органолептичними методами фактичних відомостей щодо розслідуваної події, а також забезпеченні встановлення раніше невідомих фактів терористичної діяльності та одержанні нової доказової інформації. Висновок експерта є одним із передбачених чинним кримінальним процесуальним законодавством самостійним джерелом доказів.

Висновки до розділу 3

1. Ефективність досудового розслідування терористичного акту прямо залежить від належної підготовки, своєчасності і якості проведених невідкладних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на оцінку первісної інформації щодо характеру злочинної події, наявності або відсутності в ній безпосередніх кримінальних ознак, виявлення, фіксацію та вилучення матеріальної й ідеальної слідової інформації злочину, з'ясування обсягу й характеру наслідків здійснених терористичних дій та одержання інших вихідних відомостей, необхідних для висування і перевірки слідчих версій, обрання подальших напрямів розслідування та встановлення всіх осіб, причетних до скоєння цього злочину. Запропоновано криміналістичні рекомендації щодо проведення огляду місця події, допитів та обшуку під час розслідування аналізованої категорії злочинів.

2. Основною метою проведення негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні терористичного акту насамперед є встановлення місць можливого знаходження всіх співучасників злочину, вивчення в повному обсязі їх особистостей, родинних, дружніх та злочинних зв'язків, з'ясування мотиваційної основи та мети вчинення злочину. За допомогою зазначених негласних засобів перевіряється приналежність підозрюваного до груп чи організацій терористичної або екстремістської спрямованості, виявляються засоби вчинення злочину, предмети та документи, які вказують на особистість злочинця, а також інша доказова та слідова інформація, що має значення для кримінального провадження.

3. Тактична операція є найбільш раціональним засобом вирішення конкретних тактичних завдань, що виникають під час досудового розслідування

терористичних актів, у випадках, коли в межах одиничного слідчо-розшукового заходу вирішити такі завдання не уявляється можливим. У кримінальних провадженнях аналізованої категорії до таких тактичних операцій передусім належать: 1) «Мотивація злочину»; 2) «Викриття та затримання особи терориста»; 3) «Зв'язок терористичного акту з іншими злочинами загальнокримінальної спрямованості»; 4) «Розподіл кримінальних функцій учасників терористичної групи»; 5) «Встановлення очевидців терористичного акту»; 6) «Встановлення поширеності терористичного угруповання».

4. Однією з основних та найбільш кваліфікованих форм використання спеціальних знань під час досудового розслідування є судова експертиза, яка відіграє першорядне значення у з'ясуванні обставин, що підлягають доказуванню, які можливо встановити лише шляхом їх кваліфікованого дослідження з використанням відповідних науково-технічних засобів та експертних методів, перевірці за допомогою інноваційних експертних технологій вже встановлених органолептичними методами фактичних відомостей щодо розслідуваної події, а також забезпеченні встановлення раніше невідомих фактів терористичної діяльності та одержанні нової доказової інформації. До основних видів судових експертиз, що призначаються при розслідуванні терористичного акту віднесені: вибухо-технічна експертиза (експертиза вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху, експертиза вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу); експертиза зброї та слідів її використання (судово-балістична експертиза); судово-медичні експертизи; криміналістичні експертизи документів.

Положення цього розділу було відображено у таких наукових працях дисертанта: 203.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає в удосконаленні теоретичних положень та розробленні основ методики розслідування терористичного акту. За результатами проведеного дослідження сформульовано такі основні висновки, що мають певний ступінь новизни:

1. Сучасний тероризм є якісно новим феноменом, особливою формою кримінального конфлікту, що передбачає використання ідеології насильства в якості засобу залякування, погроз та нагнітання страху з метою досягнення суб'єктами терористичної діяльності відповідної політичної, ідеологічної або корисливої мети. Специфічною особливістю сучасного тероризму необхідно визнати ідеологічне прикриття політичної або корисливої мотивації терористичної діяльності, зрощування терористичної діяльності з міжнародною загальнокримінальною злочинністю, а також використання терористичними структурами глобалізаційних процесів та інтеграційних тенденцій як складових таких процесів для посилення впливу ідеології терористичних спільнот на території багатьох країн світу.

2. Під тероризмом слід розуміти публічно чинені, суспільно небезпечні злочинні дії або погрози такими, що передбачають організаційне, фінансове, матеріально-технічне або інше сприяння безпосередньому здійсненню одиничних або серії терористичних актів, спрямовані на нагнітання жаху і паніки, створення атмосфери безвихідності, пригніченості, неспокою з метою прямого або опосередкованого впливу щодо вчинення владними посадовими особами на користь терористів конкретних дій або виконання в їх інтересах відповідного комплексу політичних, соціальних чи економічних заходів.

3. Практичне значення криміналістичної характеристики полягає у тому, що вона є інформаційним засобом окремої методики розслідування, а також науковим інструментарієм, адресованим слідчій практиці, який надає змогу слідчому отримати знання щодо відповідного виду злочину, його типових ознак, проаналізувати вихідну інформацію про злочин на початковому етапі його

розслідування, виявити взаємозв'язки і взаємозалежності між її окремими елементами і на цій підставі отримати дані про раніше невідомі обставини злочину, здійснити версійний аналіз цієї інформації та вирішити інші завдання розслідування, що постають перед слідчим в конкретному кримінальному провадженні.

Криміналістичну характеристику терористичного акту визначено як систему криміналістично значущих відомостей про елементи механізму вчинення цих злочинів та кореляційні зв'язки між ними, що слугують предметно-інформаційною основою для розробки адресованих слідчій практиці науково-методичних рекомендацій, а також мають самостійне практичне значення для систематизації й аналізу вихідної інформації про терористичний замах, висування й перевірки слідчих версій, вирішення інших завдань розслідування в умовах конкретної слідчої ситуації.

Зміст криміналістичної характеристики аналізованих злочинів розкривають основні її елементи: способи підготовки, вчинення та приховування злочину; характеристика особи злочинця та терористичної групи; обстановка вчинення терористичного замаху; відомості щодо особи потерпілого; засоби та знаряддя вчинення злочину; характеристика типових слідів терористичної діяльності.

4. Сучасними способами терористичного акту є: 1) здійснення підриву за допомогою дистанційних детонаторів; 2) приведення в дію вибухових механізмів шляхом самопідриву; 3) напад із застосуванням зброї; 4) контактне або дистанційне ініціювання загоряння; 5) збройне захоплення заручників; 6) розповсюдження отруйних хімічних речовин, біологічних агентів або радіоактивних елементів; 7) здійснення кібератаки (напад на комп'ютерні та/або телекомунікаційні мережі). Злочинці враховують найбільш сприятливі умови, що формуються на час здійснення терористичної атаки та обирають спосіб з урахуванням власних професійних здібностей, індивідуальних навичок та умінь.

Складовим елементом криміналістичної характеристики терористичного акту, враховуючи його специфічну інформаційну цінність, є спосіб приховування, який включає способи приховування підготовки до вчинення терористичних дій

та способи приховування слідів злочину. Особливим способом приховування терористичного акту слід вважати приховування істинних цілей терористичного замаху. За ідеологічною основою терористичної діяльності насправді може приховуватися тактика політичної або геополітичної боротьби, спрямована на послаблення або усунення політичних супротивників, отримання повного контролю над природними та енергетичними ресурсами, виробничо-збутовими ланцюжками та галузями промисловості. Разом із цим, під прикриттям різного роду релігійних, націоналістичних або ідеологічних цілей тероризму можуть виступати такі істинні цілі як перерозподіл кримінальних сфер впливу або переорієнтування фінансових потоків в економічному бізнес сегменті.

5. Організаторами терористичних актів, як правило, є чоловіки зрілого віку (35-55 років), що мають вищу освіту, високий інтелектуальний рівень та володіють корупційними зв'язками у владно-управлінських структурах. Безпосередніми виконавцями в більшості випадків є чоловіки молодшого віку (18-35 років) з високим рівнем фізичної підготовки, наявним досвідом ведення бойових дій, нерідко з наявними судимостями за корисливо-насильницькі злочини. До вчинення терористичного акту можуть також залучатися жінки, неповнолітні особи або особи з психічними вадами. З метою вербування потенційних виконавців терористичних актів використовуються соціальні мережі в Інтернеті, зокрема спілкування в приватному чаті, запрошення в тематичні групи тощо. Нерідко вербувальниками є члени псевдорелігійних структур або сект, які використовують різного роду психологічні прийоми та методи маніпулювання свідомістю людини та схиляють особу до певної форми поведінки, готовності пожертви своїм життям і особистою безпекою.

Потерпілими від терористичного акту виступають як представники органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань, керівники комерційних структур або військових підрозділів – спеціально визначені посадові особи, які виконують певні владні або службові повноваження у відповідній галузі, так і пересічні мирні громадяни або представники певних соціальних груп, які опинилися на місці події в результаті випадкового збігу обставин під час їх

перебування в місцях масового скупчення людей та загибель яких може викликати широкий суспільний резонанс й провокацію масових панічних настроїв. Залежно від індивідуально-психологічних особливостей потерпілі під час вчинення безпосередньої терористичної атаки можуть проявляти різні види поведінки, які є наслідками емоційних переживань у формі жаху, тривоги і паніки, реакцією організму на вплив стресових подразників.

6. Обстановка вчинення терористичного акту характеризується як сукупністю суспільно-політичних і соціально-економічних умов, явищ та процесів, інших чинників об'єктивної дійсності, що склалися на території держави у певний часовий період, так і сукупністю обставин, які сформувалися на момент здійснення терористичного замаху в конкретному місці й у визначений час та безпосередньо сприяли або перешкоджали терористам у реалізації їх злочинних намірів.

При реалізації терористичних намірів застосування певного засобу чи знаряддя злочину обумовлюється насамперед обраним способом злочинного посягання. У якості знарядь та засобів вчинення терористичного акту злочинцями можуть використовуватися: вибухові пристрої та вибухові речовини; стрількова або артилерійська вогнепальна зброя; технічні пристосування негайного або подальшого загоряння, легкозаймисті матеріали та горючі речовини; інші засоби вчинення злочину (комп'ютерні віруси, біологічна або хімічна зброя, виробниче обладнання, транспортні засоби, предмети побутового призначення тощо).

Сліди злочинів даної категорії знаходяться в кореляційній залежності зі способом вчинення терористичних дій. Вони можуть бути виявлені як безпосередньо на місці вчинення злочину, так і на місці вчинення підготовчих дій. Зокрема, до таких належать: матеріальні сліди терористичного акту (сліди вибуху, підпалу, використання вогнепальної зброї, розповсюдження отруйних речовин); ідеальні сліди злочину, які відображаються у вигляді пам'ятних образів у свідомості потерпілих, свідків-очевидців та підозрюваних; віртуальні сліди терористичної діяльності (сліди комп'ютерної інформації).

7. Повне та всебічне з'ясування всієї сукупності фактичних відомостей розслідуваної події або її окремих фактів, що входять до предмету доказування у кримінальних провадженнях про вчинення терористичного акту, не уявляється можливим без урахування специфічного механізму терористичної діяльності та особливостей криміналістичної характеристики зазначеної категорії злочинів. При цьому необхідно враховувати, що перелік цих обставин може містити факти та відомості, що мають у процесі доказування допоміжний, орієнтуючий характер, проте їх встановлення має криміналістичне значення для одержання додаткових неспростовних доказів щодо розслідуваної події та винуватості злочинця. Висловлено власну позицію, відповідно до якої, обставини, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні терористичного акту, розглядаються у якості самостійного та невід'ємного елемента окремої криміналістичної методики.

8. На початковому етапі розслідування терористичного акту можуть скластися такі типові слідчі ситуації: 1) наявні ознаки вчинення терористичного акту, встановлено особу терориста, яку затримано в якості підозрюваного; 2) встановлено факт вчинення терористичного акту, особа, яка здійснила терористичний замах, зникла, але відомі відомості, що дозволяють організувати її пошук; 3) встановлено факт вчинення терористичного акту, особа, яка вчинила злочин загинула в результаті вибуху (підпалу, аварії, затоплення тощо) або під час проведення антитерористичної операції; 4) встановлено факт умисного заподіяння тяжких наслідків, проте характер події, мотиви та цілі злочинців потребують додаткової слідчої перевірки.

Відповідно до наведених слідчих ситуацій висувуються типові слідчі версії щодо характеру минулої події, приналежності підозрюваного до терористичних формувань, мотивів вчинення терористичного замаху, механізму ініціювання вибуху (підпалу, аварії тощо), способів придбання знарядь та засобів злочину, наявності/відсутності в діях терористів складу інших злочинів і т.д.

9. Розслідування терористичного акту потребує особливо ретельної організації, зумовленої потребою створення належних умов забезпечувального

характеру, спрямованих на реалізацію тактичного задуму слідчого, створення найбільш сприятливих умов розслідування, а також окремою необхідністю тісного співробітництва з громадськістю й засобами масової інформації на тлі сформованої обстановки терору, широкого суспільного резонансу та несприятливого емоційного стану у суспільстві загалом. Налагоджена організаційно-управлінська діяльність та професійний ресурс слідчо-оперативної групи, як однієї з форм колективного методу розслідування, надають можливість використовувати усі необхідні сили, методи і засоби в їхньому раціональному поєднанні, оптимізувати управління процесом збирання й дослідження доказової інформації в системі її взаємозбагачення та взаємодоповнення і, таким чином, сформувати найбільш сприятливі умови для впровадження одержаних результатів слідчої діяльності у кримінальне судочинство.

З метою процесуального забезпечення розслідування терористичного акту запропоновано доповнити чинний КПК України відповідними положеннями, які передбачили б у разі необхідності можливість проведення перевірки заяв та повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення до початку досудового розслідування, в тому числі й шляхом отримання у регламентований термін відповідного висновку експерта.

10. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами повинна здійснюватися з дотриманням принципово важливих вимог (принципів) щодо формування та функціонування слідчо-оперативної групи, які створюють належні організаційні передумови для досягнення спільної мети взаємодіючих суб'єктів, а отже забезпечують якість, повноту та результативність проведеного розслідування. До таких вимог (принципів) віднесено: узгодженість планування слідчо-розшукових заходів; нерозголошення конфіденційної інформації (таємниці слідства); пріоритет процесуального керівництва; безперервність взаємодії; постійний, спеціалізований характер діяльності слідчо-оперативної групи; стабільність складу учасників.

Запропоновано доповнити чинний КПК України відповідними положеннями, що стосуються організаційних форм взаємодії учасників слідчо-

оперативної групи, а також чіткого розмежування компетенції слідчих та оперативних працівників у співрозмірному, пропорційному відношенні.

11. Ефективність досудового розслідування терористичного акту прямо залежить від належної підготовки, своєчасності і якості проведених невідкладних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на оцінку первісної інформації щодо характеру злочинної події, наявності або відсутності в ній безпосередніх кримінальних ознак, виявлення, фіксацію та вилучення матеріальної й ідеальної слідчої інформації злочину, з'ясування обсягу й характеру наслідків здійснених терористичних дій та одержання інших вихідних відомостей, необхідних для висування і перевірки слідчих версій, обрання подальших напрямів розслідування та встановлення всіх осіб, причетних до скоєння цього злочину.

12. Основною метою проведення негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні терористичного акту насамперед є встановлення місць можливого знаходження всіх співучасників злочину, вивчення в повному обсязі їх особистостей, родинних, дружніх та злочинних зв'язків, з'ясування мотиваційної основи та мети вчинення злочину. За допомогою зазначених негласних засобів перевіряється приналежність підозрюваного до груп чи організацій терористичної або екстремістської спрямованості, виявляються засоби вчинення злочину, предмети та документи, які вказують на особистість злочинця, а також інша доказова та слідова інформація, що має значення для кримінального провадження.

Обґрунтовано доцільність додаткового врегулювання процесуальної форми провадження негласних слідчих (розшукових) дій, яка слугувала б достатньою гарантією як для одержання достовірної доказової інформації, так і забезпечення захисту прав і свобод людини.

13. Тактична операція є найбільш раціональним засобом вирішення конкретних тактичних завдань, що виникають під час досудового розслідування терористичних актів, у випадках, коли в межах одиничного слідчо-розшукового заходу вирішити такі завдання не уявляється можливим. У кримінальних провадженнях аналізованої категорії до таких тактичних операцій передусім належать: 1) «Мотивація злочину»; 2) «Викриття та затримання особи терориста»;

3) «Зв'язок терористичного акту з іншими злочинами загальнокримінальної спрямованості»; 4) «Розподіл кримінальних функцій учасників терористичної групи»; 5) «Встановлення очевидців терористичного акту»; 6) «Встановлення поширеності терористичного угруповання».

14. Однією з основних та найбільш кваліфікованих форм використання спеціальних знань під час досудового розслідування є судова експертиза, яка відіграє першорядне значення у з'ясуванні обставин, що підлягають доказуванню, які можливо встановити лише шляхом їх кваліфікованого дослідження з використанням відповідних науково-технічних засобів та експертних методів, перевірці за допомогою інноваційних експертних технологій вже встановлених органолептичними методами фактичних відомостей щодо розслідуваної події, а також забезпеченні встановлення раніше невідомих фактів терористичної діяльності та одержанні нової доказової інформації. До основних видів судових експертиз, що призначаються при розслідуванні терористичного акту віднесені: вибухо-технічна експертиза (експертиза вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху, експертиза вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу); експертиза зброї та слідів її використання (судово-балістична експертиза); судово-медичні експертизи; криміналістичні експертизи документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С.Є., Юхно О.О., Лук'яненко Ю.В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навчальний посібник / за заг. ред. О.О. Юхна. Харків: Харк. нац. ун-т внут. справ, 2017. 152 с.
2. Аверьянова Т.В., Судебная экспертиза. Курс общей теории. Москва: Норма, 2006. 480 с.
3. Адамова М. А. Феномен участия женщин в террористической деятельности. *История, религия, политика*. 2013. № 1 (7). С. 105–107.
4. Аленін Ю. П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 р. // *Юридичний часопис НАВС України*. 2013. № 1. С. 198–203.
5. Баев О.Я. И все же: реальность или иллюзия (еще раз о криминалистической характеристике преступлений). *Вестник криминалистики*. Москва: Спарк, 2002. Вып 1 (3). С. 19–23.
6. Баев О.Я., Комаров И.М. Тактические операции в досудебном производстве по уголовным делам: основы теории и практики: научн. практич. издание. Москва: Юрлитинформ, 2016. 264 с.
7. Бажанов С.В. Возникновение и развитие группового метода расследования преступлений. *Законность*. 1995. № 9. С. 41–45.
8. Бакин Е.А., Алешина И.Ф. Осмотр места происшествия при преступлениях, совершенных путем взрыва, и некоторые аспекты криминалистических исследований изъятых вещественных доказательств: методическое пособие. Москва: Управление методического обеспечения Ген.прок. РФ, 2001. 46 с.
9. Балашов А.Н. Взаимодействие следователей и органов дознания при расследовании преступлений. Москва: Юридическая литература, 1979. 112 с.
10. Бармашова Т.И., Фазылова Т.Ф. Основные тенденции развития современного терроризма. *Вестник КрасГАУ*. 2011. № 12. С. 247–252.

11. Бастрыкин А.И. Криминалистика. Современные методы криминалистического исследования: учеб. пособие. СПб.: ООО «Ольга», 2003. 348 с.
12. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002 гг.): монография. Киев, 2002. 268 с.
13. Бахін В.П. Тактика допиту: навчальний посібник: Київ: Правник, 1997. 64 с.
14. Белашева И. В., Ершова Д. А., Есаян М. Л. Психология терроризма: учебное пособие. Ставрополь: Изд-во СКФУ, 2016. 120 с.
15. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Частные криминалистические теории: в 3 т. Т. 2. Москва: Юристъ, 1997. 464 с.
16. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3-х т.: Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва: Юристъ, 1997. 480 с.
17. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия: справочное издание. Москва: Мегатрон XXI, 2000, 334 с.
18. Белкин Р.С. Криминалистика. Проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. Москва: Юрид. лит., 1988. 304 с.
19. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва: НОРМА (НОРМА-ИНФРА-М), 2001. 240 с.
20. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. Москва: Норма, 2005. 528 с.
21. Белявский Д.Г. Детерминанты терроризма как социально-правового явления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 32 с.
22. Біленчук П.Д., Гель А.П., Семаков Г.С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 512 с.
23. Букаев Н.М., Вассалатий Ж.В. Методика расследования преступлений террористического характера: монография. Москва: Юрлитинформ, 2010. 160 с.

24. Бурданова В.С. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу, как важнейший элемент частных криминалистических методик. *Вестник криминалистики*. 2001. Вып. 2. С. 38–42.

25. Васильев А.Н., Карнеева Л.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. Москва: Юрид. лит., 1970. 208 с.

26. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва: Моск. гос. ун-т., 1984. 143 с.

27. Вассалатий Ж.В. Методика расследования преступлений террористического характера: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2010. 23 с.

28. Варцаба В.Н. Тактические операции в расследовании преступлений, совершаемых организованными преступными группами. *Право і безпека*. 2003. №2. С. 73–76.

29. Ведерников Н. Т. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Москва: Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. С. 72–77.

30. Веліканов С.В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 19 с.

31. Весельський В. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. №5. С.112–114.

32. Весельський В.К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 151–158.

33. Вехов В.Б. Особенности использования средств спутниковой навигации при проведении осмотра места происшествия по делам о преступлениях террористической направленности. *Особенности расследования преступлений экстремистской и террористической направленности: сборник материалов*

- научно-практического семинара (Ростов-на-Дону, 24-25 мая 2012 года).
Москва: Институт повышения квалификации СК РФ, 2012. С. 192–196
34. Вехов В.Б., Молоканов В.Н. Особенности организации и тактики осмотра места происшествия. Организация следственной работы: учеб. пособие. Москва: ЦОКР МВД России, 2009. 248 с.
35. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів: монографія / А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.Л. Степанюк та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків: Курсор, 2009. 320 с.
36. Взаимодействие следователей прокуратуры и органов милиции при расследовании и предупреждении преступлений / А.Р. Ратинов, С.С. Степичев, С.С. Овчинский и др.; под общ. ред. И.И. Карпеца и А.Н. Шейкина. Москва: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1964. 137 с.
37. Взрывы в Лондоне (2005). Википедия. Свободная энциклопедия. URL: <https://ru.wikipedia.org> (дата звернення: 26.01.2021).
38. Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. Москва: Госюриздат, 1956. 220 с.
39. Витюк В.В., Эфиров С.А. «Левый» терроризм на Западе: история и современность / отв. ред. Г. В. Осипов. Москва: Наука, 1987. 315 с.
40. Возгрин И.А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. 475 с.
41. Возгрин И.А. Криминалистическая методика расследования преступлений. Минск: Вышэйш. шк., 1983. 215 с.
42. Волобуєва О.О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин: дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2006. 236 с.
43. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Ун-т внутр. справ, 2000. 336 с.
44. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2001. 427 с.

45. Волобуєв А.Ф. Тактика допиту: лекція. Харків: Ун-т внутр. справ. 1997. 28 с.
46. Волобуєв А.Ф., Проценко М.В. Тактичні операції при розслідуванні злочинів, учених організованими групами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 40. С. 103–111.
47. Волохова О.В., Егоров Н.Н., Жижина М.В. и др. Криминалистика: учебник / под. ред. Е.П. Ищенко. Москва: Проспект, 2011. 349 с.
48. Волынский В.А., Моторный И.Д. Взрывные устройства: криминалистические методы и средства их обнаружения, обезвреживания, осмотра места взрыва. Москва: ЮИ МВД России, 2000. 214 с.
49. Гавло В.К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1985. 333 с.
50. Гаврилин Ю.В., Шурухнов Н.Г. Криминалистика: методика расследования отдельных видов преступлений: курс лекций / под ред. Н.Г. Шурухнова. Москва: Книжный мир, 2004. 468 с.
51. Галанова Л.В. Следственные ситуации и тактические операции при расследовании преступлений, связанных с вымогательством: учеб. пособие. Саратов: Изд-во Сарат. Гос. Академия права, 2002. 72 с.
52. Гапанович Н.Н., Мартынович И.И. Основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании преступлений. Минск: Изд-во БГУ, 1983. 104 с.
53. Головин А.Ю., М.В. Баранов Следственная версия как специфическая разновидность криминалистической задачи. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2011. Вып. 2. Ч. 2. С. 20–23.
54. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика. Москва: Лекэст, 2002. 358 с.

55. Головин А.Ю. Теоретические основы и актуальные проблемы криминалистической систематики на современном этапе развития криминалистики: дис. ... д-ра юрид. наук. Тула, 2002. 460 с.

56. Готвянська М.А. Обстановка вчинення злочину, пов'язаного з утягненням неповнолітніх у злочинну діяльність (окремих аспект). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. Вип. 4 (76). С. 177–183.

57. Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика / под ред. Н.И. Порубова. Минск: Выш.шк., 2007. 485 с.

58. Громкие кибератаки последних лет: журнал «Коммерсантъ Власть». № 20 от 27.05.2013. С. 12. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/2196271> (дата звернення: 27.01.2021).

59. Гузиков В.Г. Особенности технико-криминалистического обеспечения пресечения, раскрытия и расследования преступлений, связанных с терроризмом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2003. 25 с.

60. Густов Г.А. Понятие и виды криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений: сб. науч. трудов*. Москва: Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупр. прест-ти, 1984. С. 44–46.

61. Давыдов Е.В. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования актов терроризма, совершенных с применением взрывных устройств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2004. 29 с.

62. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве: учеб. пособие. Владивосток: Дальневост. гос. ун-т., 1970. 132 с.

63. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. IV. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1956. 610 с.

64. Даньшин И. Н. К вопросу о личности преступника. *Проблемы соц. законности*. 1980. Вып. 6. С. 117–126.

65. Даньшин И. Н. О методологической роли особенного и отдельного в криминологии. *Проблемы правоведения*. 1987. Вып. 48. С. 79–86.
66. Даньшин М.В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2000. 19 с.
67. Даньшин М.В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці: навч. посіб. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. 116 с.
68. Даньшин М.В. Способы сокрытия преступлений террористической направленности. *Проблеми законності*. 2007. Вип. 85. С.144–150.
69. Даньшин М.В. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування терористичного акту. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2007. Вип. 7. С. 51–57.
70. Даньшин М.В., Обаль О.О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 38. С. 172–175.
71. Даньшин М.В., Попов В.Ю. Особливості організації розслідування терористичного акту. *Право.и*. 2020. № 1. С. 71–76.
72. Дильдин Ю.М., Мартынов В.В., Семенов А.Ю., Шмырев А.А. Место взрыва как объект криминалистического исследования. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1989. 72 с.
73. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1987. 45 с.
74. Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. Следственные ситуации и раскрытие преступлений. 1975. Вып. 41. С. 28–29.
75. Драпкин, Л.Я. Тактические операции – эффективные подсистемы процесса расследования. *Следователь: теория и практика деятельности*. 1995. № 1. С. 4–7.
76. Дубинский А.Я., Шостак Ю.И. Организация и деятельность следственно-оперативной группы: уч. пособие. Киев: ВШ МВД СССР, 1981. 48 с.

77. Дулов А. В. О разработке тактических операций при расследовании преступлений. *50 лет Советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия*: сб. науч. тр. Л.: Институт усовершенствования следственных работников прокуратуры и МВД, 1972. С. 23–26.

78. Дулов А.В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск: БГУ, 1979. 128 с.

79. Експертизи в судовій практиці: навч. посіб. / В.Г. Гончаренко, В.Є. Бергер, Л.П. Булига та ін. Київ: Либідь, 1993. 197 с.

80. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 291 с.

81. Емельянов В.П. Иманлы М.Н. оглы Понятие терроризма в уголовном законодательстве и уголовно-правовой науке. Криминалист первопечатный. 2012. №4. С. 74–83.

82. Еникеев М.И., Черных Э.А. Психология допроса: учебное пособие. Москва: Ин-т Международного права и экономики, 1994. 147 с.

83. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск: Амалфея, 2001. 304с.

84. Ємельянов В.П. Антитерористичне законодавство: поняття, система, шляхи вдосконалення: монографія. Харків: Право, 2016. 88 с.

85. Железняк А.С. Основы криминалистической техники: учебное пособие. Москва: МГИУ, 2007. 190 с.

86. Журавель В. Криміналістична характеристика злочинів: проблеми формування та застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 4. С. 202–213.

87. Журавель В.А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 12–20.

88. Зарубей В. Криміналістична характеристика злочинів: поняття, зміст, значення для розслідування. *Право України*. 2007. № 9. С. 86–89.

89. Звідки беруться терористи і що вони хочуть. Історія тероризму. Історія міжнародного тероризму та антитерористичної діяльності. URL: <https://biserochek.ru/uk/interesting/otkuda-berutsya-terroristy-i-chto-oni-hotyat-istoriya-terrorizma-istoriya/> (дата звернення: 27.01.2021).

90. Зеленецький В.С. Взаємодія слідчого з органами дізнання у боротьбі з організованою злочинністю. *Вісник Академії правових наук*. 1997. Вип. 1. С. 183–185.

91. Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 210 с.

92. Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза. Москва: Право и закон, 2002. 320 с.

93. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1970. 31 с.

94. Ивлиев С.М. Уголовно-правовые средства противодействия терроризму: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2008. 27 с.

95. Ивлиев С.М. Уголовно-правовые средства противодействия терроризму: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2008. 210 с.

96. Исаева Л.М. Криминалистическое учение о специальных знаниях сведущих лиц: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 2009. 61 с.

97. Исаков А.В. Расследование преступлений террористического характера, совершаемых путем взрывов: криминалистические и уголовно-процессуальные аспекты: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2006. 24 с.

98. Ищенко Е.П., Топорков А.А. Криминалистика: учебник. Изд. 2-е, испр. и доп. / под ред. Е.П. Ищенко. Москва: Юридическая фирма «Контракт», Инфра-М, 2006. 748 с.

99. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: Наказ МВС України від

14.08.2012 р. № 700. URL:
http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS391.html (дата звернення:
 12.04.2020).

100. Канцір В.С. Наукознавча інтерпретація тероризму як деструктивного системно-соціального явища. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 174–179.

101. Канцір В.С. Сутнісні характеристики сучасного тероризму. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3 (31). С. 184–189.

102. Карагодин В.Н. Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления. *Тактические операции и эффективность расследования: сб. науч. тр.* Свердловск: СЮИ, 1986. С. 56–59.

103. Каримов Р.Р. Становление и развитие договорно-правового механизма сотрудничества государств в борьбе с терроризмом в XX-начале XXI столетий (историко-правовой аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Мытищи, 2009. 23 с.

104. Керевич О.В. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій за новим КПК. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 140–144.

105. Керевич О. В. Основні напрямки взаємодії слідчих та оперативних підрозділів ОВС при оголошенні в розшук підозрюваного. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 49–53.

106. Клименко Н.І., Комісарова Н.О., М.Л. Комісаров Сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку та підвищення ефективності судових експертиз: навч.-метод. посіб.; за ред. Н.І. Клименко. Донецьк: Цифрова типографія, 2012. 234 с.

107. Князев В.А. О понятии тактической операции. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1982. Вып. 25. С. 64–68.

108. Князьков А.С. О критериях значимости криминалистической характеристики преступления. *Вестник Томского государственного университета. Серия «Право»*. № 304. 2007. С. 122–128.

109. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 632 с.
110. Колесник В.А., Гора І.В. Криміналістика в протидії використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 400 с.
111. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 92 с.
112. Комаров И.М. Криминалистические операции досудебного производства в системе криминалистики: монография. Москва: Юрлитинформ, 2010. 256 с.
113. Коновалова В.Е. Генезис криминалистической тактики. *Криміналістика XXI століття*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25-26 листопада 2010 р.). Харків: Право, 2010. С. 347–350.
114. Коновалова В. Тероризм: проблеми методики розслідування злочинів. Вісник Академії правових наук України. 2003. № 2-3 (33-34). С. 721–732.
115. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве: монография. Харьков: Консум, 2000. 176 с.
116. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования: монография. Харьков: Факт, 2001. 311 с.
117. Косарев С.Ю. Криминалистические методики расследования преступлений (становление и перспективы развития): монография. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 2005. 306 с.
118. Кравец І.П. Организация первоначального и последующего этапов расследования преступлений связанных с террористическими актами, совершенными посредством взрывов. *Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал*. 2015. № 1. С. 195–200.
119. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
120. Криміналістика: навч. посіб. / за ред. А.Ф. Волобуєва. Київ: КНТ; Самміт-Книга, 2011. 504 с.

121. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин, А.В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 384 с.
122. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 / А.Ф. Волобуєв, О.В. Одерій, Р.Л. Степанюк та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 312 с.
123. Криміналістика: підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
124. Криміналістика: підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / за ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.
125. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 456 с.
126. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2. / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 328 с.
127. Криміналістика: учеб. для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская; под ред. Р.С. Белкина. Москва: Норма – Инфра, 2001. 990 с.
128. Криміналістика: учеб. пособие / И.С. Андреев, Г.И. Грамович, Н.И. Порубов. Минск: Вышэйш. шк., 1997. 344 с.
129. Криміналістика / под ред. Б.А. Викторова, Р.С. Белкина. Москва: Юрид. лит, 1976. 550 с.
130. Криміналістика: учебник / И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, Е.П. Ищенко и др.; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина; 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Высшая школа, 2000. 672 с.
131. Криміналістика: учеб. пособие / Г.И. Грамович, Н.И. Порубов; под ред. Н.И. Порубова. Минск: Вышэйш. шк., 2007. 485 с.
132. Криміналістика: учебник / Л.Я. Драпкин, В.Н. Карагодин. Москва: Проспект, 2011. 768 с.

133. Криминалистика: учебник / под ред. А.П. Резвана, М.В. Субботиной, Н.Ф. Колосова, Р.И. Могутина. Москва: ЦОКР МВД России, 2006. 328 с.
134. Криминалистика: учебник / под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархопуло. СПб., 1995. 928 с.
135. Криминалистика: учебник / под ред. Л.А. Хмырова, В.Д. Зеленского. Краснодар: КГУ, 1998. 568 с.
136. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н.П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2005. 781 с.
137. Криминалистика. Расследование преступлений в сфере экономики / под ред. В.Д. Грабовского, А.Ф. Лубина. Ниж. Новгород: Нижегород. ВШ МВД России, 1995. 400 с.
138. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков. Київ: МАУП, 2007. 512 с.
139. Криміналістика: Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В.Ю. Шепітько. Харків: Право, 2001. 560 с.
140. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
141. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського; переклад на укр. мову О. В. Лішевської. Київ: ОВК, 2017. 284 с.
142. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2013 р. № 4651-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
143. Кримінально-правова характеристика терористичного акту та злочинів терористичної спрямованості на транспорті: навчально-методичний посібник в 2-х част. Ч.1. / О.Т. Ніколаєв, О.С. Геращенко, С.О. Загороднюк, Є.Ф. Бахчеван. Одеса: ОДУВС, 2015. 116 с.
144. Кримінальна справа № 639/1772/16-к. *Архів Жовтневого районного суду м. Харкова*.

145. Кримінальна справа № 562/1386/15-к за 2015 р. *Архів Здолбунівського районного суду Рівненської області.*
146. Кримінальна справа № 522/21628/15-к за 2015 рік. *Архів Приморського районного суду м. Одеси.*
147. Кримінальна справа № 323/357/16-к за 2017 рік. *Архів Оріхівського районного суду Запорізької області.*
148. Кримінальна справа № 219/10228/15-к за 2017 рік. *Архів Артемівського міськрайонного суду Донецької області.*
149. Кубарєв І.В. Поняття взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2010. № 2. С. 181–185.
150. Кудряшова О.А. Криминалистическое значение обстановки совершения преступления. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Право».* 2011. № 27. С. 49–54.
151. Кудряшова О.А. Обстановка совершения преступления, получение и использование информации о ней при расследовании уголовных дел: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2011. 26 с.
152. Куликов В.И. Обстановка совершения преступлений и ее криминалистическое значение: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1983. 23 с.
153. Курс криминалистики: в 3 т. Т. II. Криминалистическая методика: Методика расследования преступлений против личности, общественной безопасности и общественного порядка / под ред. О.Н. Коршуновой и А.А. Степанова. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 639 с.
154. Кустов А.М. Модель механизма террористической деятельности преступной группировки. *Антитеррор.* 2002. № 1. С. 44–45.
155. Лагутин А.В. Тактические операции при расследовании преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза.* 1980. Вып. 20. С. 17–19.
156. Ленко М.О. Види типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного

вибухового пристрою (за матеріалами СБ України). *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 2. С. 253–260.

157. Ленко М.О. Тактичні операції початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених за допомогою саморобного вибухового пристрою. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. № 1. С.154–165.

158. Лисиченко В.К., Батюк О.В. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: Вища школа, 1988. Вып. 36. С. 3–9.

159. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных познаний в следственной и судебной практике: учеб. пособ. Киев: КГУ, 1987. 100 с.

160. Лісова А.Ю. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування зґвалтування. *Право України*. 2011. № 8. С. 366–372.

161. Лужецька О. Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2013. № 4. С. 196–201.

162. Лук'янчиков Є. Щодо поняття криміналістичної характеристики злочинів. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 107–113.

163. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Визначення та система негласних слідчих (розшукових). *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2014. № 1 (9). С. 1–7.

164. Малярова В.О. Особливості організації розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Форум права*. 2013. № 3. С. 333–339.

165. Малярова В.О. Система елементів і сучасні підходи до аналізу криміналістичної характеристики злочинів. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 2. С. 32–39.

166. Марочкин Н.А. Теоретические проблемы и тактические операции в криминалистике: учеб. пособие. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1999. 32 с.

167. Марутин А. Г. Расследование террористического акта: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2011. 21 с.
168. Марьин М.И., Касперович Ю.Г. Психологическое обеспечение антитеррористической деятельности: учебное пособие. Москва: Академия, 2007. 208 с.
169. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. Москва: РУДН, 2000. 296 с.
170. Мерецкий Н.Е. Криминалистика и оперативно-тактические комбинации: науч.-практич. пособие. Москва: Юрлитинформ, 2007. 152 с.
171. Михайлов А.И., Соя-Серко Л.А., Соловьев А.Б. Научная организация труда следователя. Москва: Юрид. лит., 1974. 168 с.
172. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Київ: Вища школа, 1984. 133 с.
173. Москаленко Г.В. Етапи розслідування злочинів: криміналістичний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2013. 20 с.
174. Намазбекова М.М. Теоретические основы криминалистического обеспечения расследования террористического акта (по материалам Кыргызской Республики): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Москва, 2015. 26 с.
175. Настільна книга слідчого: [наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів] / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Ін Юре, 2007. 728 с.
176. Никитин А. В. Терроризм как форма девиантного поведения: криминологический аспект: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.08. Санкт-Петербург, 2003. 20 с.
177. Никифорчук Д.Й. Проблемні питання проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 173–180.
178. Новый словарь иностранных слов / глав. ред. В.В. Адамчик. Москва: АСТ; Минск: Харвест, 2005. 1151 с.

179. Обаль О.О. Слідчо-оперативна група як оптимальна організаційно-правова форма взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні економічних злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 2. С. 187–191.

180. Образцов В. А., Богомолова С. Н. Допрос потерпевшего и свидетеля на предварительном следствии. Москва: Омега-Л, ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2003. 160 с.

181. Облаков А.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации: учеб. пособие. Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. 88 с.

182. Образцов В.А. Криминалистическая характеристика преступлений: дискуссионные вопросы и пути их решения. *Криминалистическая характеристика преступлений: сб. науч. трудов*. Москва: Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупр. прест-ти, 1984. С. 7–15.

183. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.

184. Ольшанский Д. В. Психология терроризма. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 288с.

185. Онісьєв В.А. Взаємодія правоохоронних органів у розкритті легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 261 с.

186. Орлов Ю.К. Формы выводов в заключении эксперта: методическое пособие. Москва: ВНИИСЭ, 1981. 160 с.

187. Палюх А. Особливості процесу пізнання при бригадному методі розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 1. С. 95–101.

188. Пантелеев И.Ф. Методика расследования преступлений. Москва: ВЮЗИ, 1975. 47 с.

189. Перелигіна Р. В. Жіночий тероризм як феномен сучасних політичних процесів. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 271–274.

190. Перелік кібератак. Вікіпедія. Вільна енциклопедія URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 27.01.2021).
191. Петрищев В. Е. Заметки о терроризме. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 288 с.
192. Пивоваров В.В., Щербіна Л.І. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання під час розслідування кримінальних справ: монографія. Харків: Право, 2006. 176 с.
193. Підпал студії «Kyoto Animation». Вікіпедія. Вільна енциклопедія URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 26.01.2021).
194. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С 270–276.
195. Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б., Татаров О.Ю. Розслідування терористичних актів: навч. посібник. Київ: ВД «Дакор», 2014. 160 с.
196. Пономаренко Н.Ю. Тактические операции и оперативно-тактические комбинации как средства расследования преступлений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Краснодар, 2017. 255 с.
197. Попов В.Ю. Щодо проблеми протидії тероризму в Україні. *Від громадянського суспільства – до правової держави: тези XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квітня 2018 р.)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 165–170. URL: <http://DSpace.univer.kharkov.ua>. (дата звернення: 23.06.2018).
198. Попов В.Ю. Щодо формування окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.)*. Харків: Харків нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 157–158.
199. Попов В.Ю. Способи приховування терористичного акту, вчиненого в умовах воєнного стану. *Тendenції розвитку юридичної науки в інформаційному*

суспільстві: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 грудня 2018 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». С. 169–172.

200. Попов В.Ю. Щодо проблеми криміналістичного аналізу особи терориста. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: збірник матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М.С. Бокаріуса (м. Харків, 18-19 квітня 2019 р.). Харків: ХНДІСЕ, 2019. С. 197–199.

201. Попов В.Ю. Актуальні питання сучасної криміналістичної характеристики терористичного акту: особа злочинця. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 2. С. 309–315.

202. Попов В.Ю. Проблема визначення тероризму в системі міжнародного та українського національного законодавства. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4. Том 2. С. 162–167.

203. Попов В.Ю. Сучасні можливості використання спеціальних знань при розслідуванні терористичного акту. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 181–186.

204. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии: учебное пособие. Москва: Издательство БЕК, 1998. 208 с.

205. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монографія / В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. Харків: Право, 2008. 96 с.

206. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.

207. Про затвердження Інструкції про порядок створення та організації діяльності слідчих груп та слідчо-оперативних груп: Наказ МВС України від 20.10.2014 р. № 1107. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1618-14> (дата звернення: 12.04.2020).

208. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в

запобіганні кримінальних правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні:

Наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення: 12.04.2020).

209. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.05.2012 р. «Про заходи щодо посилення боротьби з тероризмом в Україні»: Указ Президента України від 08.06.2012 р. № 388/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 45. Ст. 1748.

210. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

211. Пчеліна О.В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 20 с.

212. Пясковський В.В. Обставини, що підлягають встановленню у справах про торгівлю людьми. *Право України*. 2004. № 6. С. 66–69.

213. Ратинов А.Р. Личность преступника: психологические аспекты // Новая Конституция и актуальные вопросы борьбы с преступностью. Тбилиси: Мцниереба, 1979. С. 160–168.

214. Ратинов А.Р. Психологическое изучение личности преступника // Материалы к заседанию Ученого совета Всесоюзного института по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1981. 77 с.

215. Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.09. Х., 2015. 23 с.

216. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / О.В. Бишовець, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва та ін.; за ред. М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої. Київ: Алерта, 2015. 536 с.

217. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. Москва: Норма, 2008. 688 с.

218. Рубцов И.И. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент частных методик расследования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 2001. 22 с.
219. Салтевський М.В. Криміналістика: підручник у 2-х ч. Ч. 2. Харків: Консум, 2001. 528 с.
220. Салтевский М. В. Собрание криминалистически значимой информации техническими средствами на предварительном следствии. Киев: КВШ, 1980. 111 с.
221. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза. Москва: Городец, 2000. 368 с.
222. СБУ кваліфікувала захоплення заручників у Луцьку як теракт. URL: <https://hromadske.ua/posts/sbu-kvalifikuvala-zahoplennya-zaruchnikiv-u-lucku-yak-terakt> (дата звернення: 27.01.2021).
223. Сегай М. Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники. Киев: РИО МВД УССР, 1987. 247 с.
224. Селиванов Н. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования. Социалистическая законность. 1977. № 2. С. 56–59.
225. Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий. Москва: Юридическая литература, 1982. 152 с.
226. Селиванов Н.А., Теребилов В.И. Первоначальные следственные действия. Москва: Юрид. лит., 1969. 296 с.
227. Сергеев Л.А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1966. 16 с.
228. Сергеев Л.А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений. Руководство для следователей. Москва: Юридическая литература, 1971. 752 с.
229. Синчук В.Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення: монографія / за ред. В.А. Журавля. Харків: Харків юридичний, 2005. 288 с.

230. Скуба Г. В. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування терористичних актів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 243 с.
231. Славгородская О.А. Тактическая операция «Получение информации от свидетелей преступления». *Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения*. 2015. № 2 (8). С. 200–207.
232. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов; под ред. В. А. Образцова. Москва: Юристь, 1999. 501 с.
233. Словник української мови: в 11 т.: Т. 10; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1979. 658 с. URL: <http://sum.in.ua/p/10/93/2> (дата звернення: 24.04.2019).
234. Советская криминалистика. Теоретические проблемы / Селиванов Н.А., Танасевич В.Г., Эйсман А.А., Якубович Н.А. Москва: Юрид. лит., 1978. 192 с.
235. Спружевников В.К. Организация первоначального этапа расследования преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2011. 28 с.
236. Сретенцев Н.И. Особенности осмотра места происшествия, связанного с террористическим актом, совершенным путём взрыва. *Среднерусский вестник общественных наук*. 2014. № 2. С. 141–146.
237. Старостин В.Е., Яровенко В.В. Криминалистическая характеристика и следственная ситуация: соотношение понятий. *Криминалистические методы расследования преступлений*. Тюмень: Тюменская высшая школа МВД РФ, 1994. С. 44–51.
238. Статкус В.Ф. Взаимодействие следователя с сотрудниками оперативных аппаратов органов внутренних дел при возбуждении уголовного дела: уч.-практ. пособие. Москва: НИиРИО ВШ МВД СССР, 1973. 50 с.
239. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посіб. Київ: Правник, 1997. 42 с.
240. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія. Київ: Нац. академія внутр. справ України, 2005. 272 с.

241. Степанюк Р.Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і Безпека*. 2013. № 3. С. 110–115.
242. Степанюк Р.Л., Заяць Д.Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 460–465.
243. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т. 2. Москва: Наука, 1970. 616 с.
244. Танасевич В.Г., Образцов В.А. О криминалистической характеристике преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва, 1976. Вып. 25. С. 94–104.
245. Тарасенко О.І. Особливості організації розслідування бандитизму. *Право і Безпека*. 2005. № 5. Т. 4. С. 110–113.
246. Тероризм: визначення і сутність: монографія / А.В. Коростилєнко, Б.Д. Лєонов, І.М. Рижов та ін.; за заг. ред. В.В. Крутова, І.І. Мусієнка, В.П. Ємельянова. Київ: Нац. акад. СБУ, 2015. 192 с.
247. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства: монографія / В.П. Ємельянов, Л.В. Новікова, М.В. Семикін; за заг. ред. проф. В.П. Ємельянова. Харків: Кроссруд, 2007. 216 с.
248. Тертышник В.М., Слинько С.В. Взаимодействие следователя с иными подразделениями органов внутренних дел при расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел., 1995. 66 с.
249. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
250. Толочко А.Н. Правовая регламентация негласных следственных (розыскных) действий в уголовно-процессуальном законодательстве Украины. *Пробелы в российском законодательстве*. 2013. № 3. С. 312–318.
251. Топ-5 найбільш кривавих терактів в Україні. URL: <http://muzruk.if.ua/info/top/uk/vzryv-top-5-najbils-krivavih-teraktiv-v-ukraini-foto/> (дата звернення: 24.01.2021).

252. Требин М.П. Терроризм в XXI веке. Минск: Харвест, 2004. 816 с.
253. Тюменцев А.Н. Организационно-правовые и тактические вопросы использования средств массовой информации при расследовании и профилактике преступлений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2000. 238 с.
254. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под ред. А.И. Коробеева, перевод с китайского Д В Вичикова. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 303с.
255. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. А.И. Лукашов, Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья А.И. Лукашова, Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилович. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 234с.
256. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л.В. Головкин, Н.Е. Крыловой; перевод с французского и предисловие Н.Е. Крыловой. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 650 с.
257. Фастовець В.А. Окремі аспекти взаємодії слідчих із оперативними підрозділами за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес: теоретико-практичний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22-23 квітня 2015 р.). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 97–98.
258. Фастовець В.А. Реєстрація заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Вісник прокуратури*. 2013. № 2. С. 43–51.
259. Феоктистов М.В. Ответственность за терроризм и проблемы совершенствования российского уголовного законодательства / В кн.: Терроризм в России и проблемы системного реагирования / под ред. А.И. Долговой. Москва: Российская криминологическая ассоциация, 2004. С. 145–147.
260. Фоліс І. А. До питання взаємодії слідчих і оперативних працівників (з практичного досвіду). *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. № 26. С. 75–79.

261. Фомин В.В. Некоторые психологические аспекты производства обыска и продуктивность его проведения. *Человек: преступление и наказание*. 2019. Т. 27 (1–4), № 1. С. 94–97.
262. Химичева Г. П., Бажанов С. В. Групповой метод расследования тяжких преступлений: учеб. пособие. Смоленск: Изд-во СГУ, 1997. 59 с.
263. Хромых Д.Н. Методика расследования актов терроризма с использованием взрывных устройств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 2002. 26 с.
264. Цилюрик І.І. Негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 8. С. 271–274.
265. Цюприк І.В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування терористичних актів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3 (100). С. 107–114.
266. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.
267. Шевчук В.М. Системний характер функцій тактичних операцій та їх класифікація. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 38–48.
268. Шевчук В.М. Технологія тактичної операції як різновид криміналістичних технологій. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013 № 4 (75). С. 235–242
269. Шевчук В.М. Функції тактичних операцій (пізнавальна, прогностична, регулятивна, комунікативна). *Проблеми законності*. 2011. Вип. 113. С. 130–139.
270. Шепітько В.Ю., Журавель В.А. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення. *Питання боротьби зі злочинністю*: Харків: Право, 2009. Вип. 18. С. 185–192.
271. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник / за заг. ред. В.Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.

272. Шепитько В.Ю. Тактические операции и их роль в расследовании преступлений, совершаемых организованными преступными группами. Харьков: Апостол, 2010. 88 с.

273. Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. Харьков: Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого, 2000. 88 с.

274. Шестопалова Л. Зміст понять «тероризм» і «терористичний акт». *Вісник Академії управління МВС*. 2008. № 3. С. 39–46.

275. Шиканов В.И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1983. 200 с.

276. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. Москва: Юрид. лит., 1979. 166 с.

277. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

278. Щербаковский М.Г. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 78 с.

279. Щербич Л.А. Обстоятельства, подлежащие установлению, как один из элементов криминалистической характеристики преступлений, посягающих на конституционные права и свободы человека и гражданина. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2007. № 2 (34). С. 92–95.

280. Эксархопуло А.А. Криминалистика: учебник. Санкт-Петербург: Лема, 2009. 902 с.

281. Эфиров С.А. Покушение на будущее: логика и футурология «левого» экстремизма. Москва: Молодая гвардия, 1984. 206 с.

282. Юхно О.О. Окремі аспекти взаємодії слідчих та інших підрозділів органів внутрішніх справ при розслідуванні злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 212–221.

283. Яблоков Н. П. Криминалистика: учеб. для вузов. Москва: ЛексЭст, 2003. 376 с.

284. Якушин С.Ю. Тактические задачи и средства их решения при расследовании преступлений; под ред. В.Н. Карагодина. Казань: Издательство Казанского университета, 2015. 322 с.

285. Bonanate L. Terrorism and International Analysis. *Terrorism: an International Journal*. 1979. Vol. 3. № 1–2. P. 47–53.

286. Laqueur W. The Age of Terrorism. Boston: Little, Brown, 1987. 385 p.

287. Schmid A. P. Political Terrorism: A Research Guide to Concepts, Theories, Data Bases and Literature. New Brunswick, CT: Transaction, 1983. 599 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ

слідчих та оперативних працівників, які брали участь у виявленні та розслідуванні
терористичних актів
(референтна група складає 133 особи)

1. Що, на Вашу думку, складає основу доказової бази у провадженнях щодо терористичного акту (ст. 258 КК України)?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	свідчення потерпілих та свідків-очевидців	0	0
2)	речові докази	20	15,1
3)	результати оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій	78	58,6
4)	висновки експертів	35	26,3
5)	інше (вказати)	0	0

2. Які способи вчинення терористичного акту зустрічалися у Вашій практиці?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	здійснення підриву за допомогою дистанційних детонаторів	98	73,7
2)	приведення в дію вибухових механізмів шляхом самопідриву	0	0
3)	напад із застосуванням зброї	87	65,4
4)	збройне захоплення заручників	45	33,8
5)	розповсюдження отруйних хімічних речовин, біологічних агентів або радіоактивних елементів	0	0
6)	контактне або дистанційне ініціювання загоряння	2	1,5

3. При виявленні і розкритті терористичного акту, встановлення яких обставин, викликали у Вас найбільші труднощі?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	характер події, що сталася	88	66,2

2)	кількість осіб, які брали участь у здійсненні терористичних дій, склад терористичної групи	33	24,8
3)	відомості щодо особи керівника терористичної групи (особи замовника терористичного акту)	65	48,9
3)	кримінальна роль кожного учасника терористичної організації або групи на певному етапі терористичного замаху	21	15,8
3)	основні цілі, завдання та мотиви здійснення терористичної атаки	55	41,4
4)	засоби і знаряддя вчинення злочину	1	0,8
4)	механізм вчинення злочину	3	2,3
5)	коло фактичних потерпілих від терористичного посягання	4	3
6)	наслідки вчинення терористичних дій	2	1,5

4. Що, як правило, виступало основним мотивом здійснення акту тероризму?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	дестабілізація суспільно-політичної обстановки	23	17,3
2)	порушення територіальної цілісності держави	33	24,8
3)	провокація воєнного конфлікту	19	14,3
4)	звільнення ув'язнених терористів	1	0,8
5)	привернення уваги громадськості до певних ідеологічних, політичних чи інших поглядів злочинця	18	13,5
6)	отримання матеріальної вигоди	7	5,3
7)	зміна політичного, соціально-економічного курсу країни	15	11,3
8)	захоплення влади, повалення конституційного устрою	17	12,8

5. В ході провадження якої процесуальної дії Ви найчастіше з'ясовували мотив злочину?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	огляд вилучених предметів та документів	8	6
2)	огляд електронних носіїв інформації	23	17,3
3)	допит потерпілих та свідків-очевидців	4	3
4)	допит підозрюваних	25	18,8

5)	обшук за місцем фактичного проживання підозрюваного, вилучення літератури та символіки терористичної спрямованості	30	22,6
6)	аудіо-, відеоконтроль особи	0	0
7)	зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем	43	32,3
8)	призначення судово-психологічної експертизи з метою встановлення мотивотвірних чинників	0	0

6. Які слідчі (розшукові) дії, проведені під час розслідування терористичного акту, були для Вас найбільш складними?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	огляд місця події	133	100
2)	огляд трупа	78	58,6
3)	огляд засобів та знарядь злочину	13	9,8
4)	огляд документів	2	1,5
4)	допит потерпілих	32	24
5)	допит підозрюваного	117	87,9
6)	обшук	3	2,3
7)	слідчий експеримент	2	1,5
9)	отримання зразків для експертизи	4	3

7. Яких спеціалістів під час розслідування терористичного акту Ви найчастіше залучали до проведення слідчих (розшукових) дій?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	фахівців в галузі вибухотехніки	109	81,9
2)	фахівців кінологічних підрозділів зі службово-розшуковими собаками	15	11,3
3)	фахівців з протипожежної безпеки	2	1,5
4)	інженера з експлуатації будівель і споруд	4	3
5)	фахівців в галузі судової медицини	78	58,6
6)	фахівців в галузі балістики	65	48,9
7)	інженера-автомеханіка	0	0
8)	спеціаліста-криміналіста	123	92,5

9)	спеціаліста з інформаційно-телекомунікаційних систем	7	5,3
10)	психолога	0	0

8. Які види слідчого огляду Ви проводили під час досудового розслідування терористичного акту?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	огляд місця події	133	100
2)	огляд місцевості, прилеглої до місця терористичної атаки	4	3
3)	огляд вибухових пристроїв	121	90,9
4)	огляд вогнепальної зброї	119	89,5
5)	огляд трупа	45	33,8
6)	огляд речей	133	100
7)	огляд транспортних засобів	6	4,5
8)	огляд слідів комп'ютерної інформації	78	58,6

9. Які тактичні прийоми допиту підозрюваного – особи терориста, котрі Ви застосовували, виявилися найбільш ефективними?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	пред'явлення беззаперечних доказів участі осіб у вчиненні терористичного акту	78	58,6
2)	створення враження поінформованості слідчого	23	17,3
3)	деталізація показань	18	13,5
4)	використання та розпалювання конфлікту в злочинній групі	4	3
5)	логічний аналіз протиріч	2	1,5
6)	допущення легенди	2	1,5
7)	психологічні прийоми допиту, спрямовані на створення умов, що змінюють емоційно-вольовий стан допитуваного	71	53,4

10. Які речові докази Ви здебільшого виявляли під час проведення обшуків?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	знаряддя та засоби вчинення терористичного акту	41	30,8

2)	пакувальні матеріали або інша тара, що могла використовувалися для транспортування засобів злочину	18	13,5
3)	пристосування і прилади, які слугувати для виготовлення, зберігання та маскування знарядь вчинення злочину	44	33
2)	символіку та атрибутику терористичної організації	65	48,9
3)	підготовлені письмові вимоги та погрози до посадових осіб державних органів або міжнародних організацій	3	2,3
4)	предмети й документи що характеризують особу злочинця, її взаємини і зв'язки з іншими особами – співучасниками злочину	98	73,7
5)	літературні джерела, які містять інформацію щодо технології виготовлення та використання вибухових пристроїв	7	5,3
6)	плани та схеми будинку або території – об'єктів терористичного замаху	2	1,5

11. Які негласні слідчі (розшукові) дії мали найбільшу результативність при розслідуванні терористичного акту?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	аудіо-, відеоконтроль особи	61	45,9
2)	арешт, огляд і виїмка кореспонденції	4	3
3)	зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем	78	58,6
4)	виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	9	6,8
5)	спостереження за особою, річчю або місцем та аудіо-, відеоконтроль місця	42	31,6
6)	обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи	31	23,3
7)	установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу	21	15,8
8)	імітування обстановки злочину	1	0,8

12. Які експертизи під час розслідування терористичного акту Вами призначалися?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	вибухо-технічна експертиза	119	89,5
2)	експертиза зброї та слідів її використання	130	97,7
3)	судово-медична експертиза	88	66,2
4)	криміналістичні експертизи документів	21	15,8
5)	пожежно-технічна експертиза	2	1,5
6)	експертиза речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин	1	0,8
7)	експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів	4	3
8)	трасологічні експертизи (експертизи слідів рук, взуття, транспортних засобів і т.д.)	133	100

13. Які форми взаємодії в ході розслідування терористичного акту Ви використовуєте найчастіше?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	спільний аналіз стану і динаміки оперативної обстановки	1	0,8
2)	спільне планування розслідування	2	1,5
3)	постійний обмін інформацією, здобутою в ході слідства	4	3
4)	виконання оперативними працівниками письмових доручень слідчого	133	100
5)	здійснення за письмовим дорученням слідчого розшуку осіб, причетних до вчинення терористичного акту	78	58,6
6)	сприяння слідчому у виявленні очевидців акту тероризму	58	43,6
7)	спільне проведення тактичних операцій	28	21,1
8)	використання слідчим оперативно-розшукової інформації, матеріалів оперативно-розшукових обліків	51	38,3
9)	спільне обговорення прийнятих процесуальних рішень та отриманих у ході слідства джерел доказової інформації	8	6

14. Чи складаєте Ви письмовий план розслідування у кримінальних провадженнях щодо терористичного акту?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	так, завжди	3	2,3
2)	здебільшого	25	18,8
2)	дуже рідко	47	35,3
3)	ні	58	43,6

15. На Вашу думку, які основні причини сприяють вчиненню даної категорії злочинів?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	зростання масштабів організованої злочинності у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї, вибухових речовин, наркотичних засобів та отруйних речовин	45	33,8
2)	зацікавленість інших країн у формуванні протиріч і конфліктів на території окремої держави, забезпечення злочинних структур відповідною матеріально-технічною базою	99	74,4
3)	нав'язування певного світогляду, способу життя та соціально-культурних цінностей, що суперечить традиціям окремих верств суспільства	9	6,8
4)	наявність військових конфліктів на території певної країни, підвищена військова загроза з боку іншої держави	64	48,1
5)	політична та економічна нестабільність, конкурентна боротьба за обмежені ресурси, недосконалість міграційної політики	11	8,3
6)	недосконалість інформаційно-аналітичної системи моніторингу за діяльністю радикальних та екстреміських організацій	2	1,5
7)	створення високоточної керованої зброї та нових видів зброї масового ураження (геофізичної, інфразвукової, променевої, геофізичної і т.д.)	9	6,8
8)	загострення соціальної нерівності, зростання рівня безробіття, проблеми збільшення числа багатодітних сімей, маргіналізація суспільства	7	5,3

16. Чи використовуєте Ви спеціальну методичну (довідкову) літературу з питань розкриття та розслідування терористичних актів?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	так	62	46,6
2)	ні	71	53,4

17. Які чинники, на Вашу думку, найбільш негативно впливають на ефективність розслідування терористичного акту?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	прогалини в антитерористичному законодавстві	45	33,8
2)	прогалини у чинному КПК України	113	84,9
3)	відсутність належної взаємодії між членами слідчо-оперативної групи	47	35,3
4)	відсутність необхідного досвіду розслідування даних складів злочинів	65	48,9
5)	низький рівень матеріально-технічного забезпечення	11	8,3
6)	відсутність сучасних методичних рекомендацій з методики розслідування злочинів	23	17,3

18. Який Ваш досвід роботи слідчим (оперативним співробітником)?

№	Варіанти відповіді	Кількість відповідей	%
1)	1-5 років	72	54,1
2)	5-10 років	50	37,6
3)	більше 10 років	11	8,3

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Попов В. Ю. Актуальні питання сучасної криміналістичної характеристики терористичного акту: особа злочинця. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 2. С. 309–315.

2. Попов В. Ю. Сучасні можливості використання спеціальних знань при розслідуванні терористичного акту. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 181–186.

3. Попов В. Ю., Даньшин М. В. Особливості організації розслідування терористичного акту. *Право.ua*. 2020. № 1. С. 71–76.

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації у зарубіжних спеціальних виданнях:

4. Попов В. Ю. Проблема визначення тероризму в системі міжнародного та українського національного законодавства. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4. Том 2. С. 162–167.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Попов В. Ю. Щодо проблеми протидії тероризму в Україні. *Від громадянського суспільства – до правової держави: тези XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квітня 2018 р.)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 165–170. URL: <http://DSpace.univer.kharkov.ua>.

6. Попов В. Ю. Щодо формування окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.)*. Харків: Харків нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 157–158.

7. Попов В. Ю. Способи приховування терористичного акту, вчиненого в умовах воєнного стану. *Тendenції розвитку юридичної науки в інформаційному*

суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 грудня 2018 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». С. 169–172.

8. Попов В. Ю. Щодо проблеми криміналістичного аналізу особи терориста. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: збірник матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М.С. Бокаріуса (м. Харків, 18-19 квітня 2019 р.). Харків: ХНДІСЕ, 2019. С. 197–199.